

Perutě od obzoru k obzoru

několik studií o víře našich prapředků

Hance a Frantovi

Laisi Finwern

Tato knížka je beta-verze. Všichni její čtenáři jsou zváni, aby se svými podněty podíleli na jejím dotvoření do konečné podoby.

Několik odpovědí na očekávané otázky

Předpokládám, že poměrně dost čtenářů si při četbě následujících stránek položí některé otázky, proto na ně rovnou odpovídám:

1: O čem vlastně chci psát? Co je pro mě základní téma?

To, co mě nejvíc zajímá, je otázka, čemu vlastně věřili naši předkové v dobách, kdy se o tom nedá nic zjistit. Protože se však na takovou otázku nedá odpovědět, pokouším se dostat aspoň co nejbliž z několika různých stran (které samozřejmě zdaleka nejsou jediné, jimiž by se člověk mohl zabývat, prostě jsou to ty, jimiž jsem se zatím já aspoň trochu zabývala). A jsou to:

-- kapitola 1. --

Přesvědčení celé řady kmenů a národů z nejrůznějších končin světa, které zůstaly nedotčeny civilizací až do 19. - 20. století.

-- kapitola 2. --

Egypt. Jeho moudří měli sklony moudrost uchovávat, i když si navzájem odporovala. Je tedy možné, že tam zůstalo zakonzervováno něco z dob před začátkem písemných památek.

-- kapitola 3. --

Indie a Persie. Jejich sesterská náboženství skýtají dobré možnosti odhadu, co asi bylo před nimi, a zároveň velmi silně naznačují, že to bylo cosi myšlenkově dosti sofistického.

-- kapitola 4. --

Peru. Celá řada předpísemných kultur, které se navzájem ovlivňovaly a navzájem vysvětlují, až přes dobytí říše Inků vydaly svědectví i slovem.

Všechny tyto kultury spojují náboženství "megalitické" a "přírodní" s určitou formou monoteismu, ať už je hlavním proudem nebo jedním z proudů. Monoteismus (polyteismus, animismus) ale není to jediné, co mě na náboženství druhých zajímá, naopak, je to jen jeden z aspektů, a kdybych se soustředila jen na něj, připadalo by mi to poněkud ochuzené. Proto se

-- v kapitole 5. a 6. --

zabývám dalším tématem, a to je znovuzrození. Je stejně široce rozšířeným motivem jako víra v Otce/Stvořitele, takže může být i hodně starým prvkem. Stejně jako víra v Otce má různé podoby (Jediný, Bůh mezi bohy, nebo spodní proud v mainstreamové polyteistické kultuře), existují znovuzrození silně propojená s monoteismem, znovuzrození silně propojená s nějakým jiným božstvem,

často i k člověku velmi ukrutným, a široké spektrum mezi tím. Přesto se dá nalézt celá řada důležitých společných prvků.

2: Co si o té základní otázce tedy vlastně myslím?

Že se na ni nedá odpovědět. Proto se snažím vyhnout nějakým teoriím. Občas krátce naznačím, o čem nad materiály občas sním, když nechám průchod fantazii, protože jiný obraz je někdy potřeba, aby pomohl odstranit nános zvyku. Doufám ale, že je to na takových místech jasné.

Zbytek jsou fakta, zpravidla nejen dobře doložená, ale pro badatele triviální až ošřpaná.

3: Proč o nich tedy vlastně píšu?

Pro dvě skupiny lidí.

Pro svoje křesťanské přátele, kteří věří v Boha, Otce veškerého lidstva, a přitom žijí v pocitu, že nikdo mimo hodně úzkou oblast jejich osobního vyznání s ním nemůže mít vztah, dokonce ani být přijat do kvalitního posmrtného života.

Ale i pro svoje mimokřesťanské přátele, kterým monoteismus někdy splývá s křesťanstvím (což některé dokonce vede k tomu, aby zavrhli veškerý monoteismus) a pro které je Tylorova teorie součástí jejich "myšlenkové DNA", aniž nad ní vůbec kdy přemýšleli.

V ideálním případě bych si přála, aby tyto dvě skupiny pochopily jedna druhou a byly schopny spolu otevřeněji a ohleduplněji komunikovat.

4: Proč tolik cituju stále téhož autora?

Protože nepíšu vědeckou práci. Nemám potřebu vymyslet nic originálního. Naopak, v jistém smyslu je v podstatě mým cílem trochu zpopularizovat, co si tento člověk o věci myslel.

Mohu dokonce přiznat, že jsem ho používala jako lakmusový papírek. Když jsem se po studiu materiálů začala cítit jako v Jiříkově vidění, když jsem se bála dotáhnout nějakou odvážnější myšlenku do konce, zkontrolovala jsem si to u něj a většinou mi moje dohady potvrdil.

Za důvěryhodného a pro zpracování tohoto tématu vhodného (nikoli tedy jen vnitřně blízkého) ho přitom považuju proto, že se (1) snažil psát spíš encyklopedicky než specializovaně, přičemž byl opravdu velmi, velmi sečtělý, (2) zajímal se spíš o principy a smysl než o povrchní rozdíly, jeho cílem bylo "popsat, o čem náboženství skutečně je" a šel si za tím beze strachu, že si někteří budou některé jeho poznámky vykládat tak, že nebyl přísně pozitivistický, přitom ale (3) nebyl ani křesťan, ani vyznavač některého mimokřesťanského náboženství, ani ateista. Trochu byl asi ovlivněný Jungem, ale myslím, že ani to ne přehnaně.

1.

Čemu vlastně věřili naši dávní předkové?

Také první, co se vám automaticky vybaví při takovéhle otázce, jsou Štorchovi lovci mamutů s Burianovými obrázky? A i když ne, stále ještě to nic nemění na faktu, že své dávné předky vidíme jako hrubozrné lidi s představami stejně primitivními jako jejich nástroje? Máme někde hluboko v sobě jasné, že čím starší kultura, tím je pravděpodobnější, že nevěřila vlastně ničemu, až postupně začala pěstovat jednoduché pověry a magické úkony, pak uctívat nejrůznější bohy a teprve nakonec, jako poslední stadium pokroku před tím, než nastoupil vědecký ateismus, přišla etapa víry v jediného Boha?

Pokud ano, proč si to vlastně myslíme? A je to jediná možnost?

Poměrně dosti dlouho, a dokonce i na teologických fakultách (poprvé jsem ji četla ve skriptech Husovy fakulty) byla u nás vyučována teorie o postupném vývoji náboženství od "primitivních" forem (animismus) přes polyteismus až k monoteismu. Pravděpodobně je dodnes součástí všeobecného povědomí mnoha lidí, kteří se touto otázkou blíže nezabývají. Můj případ to byl rozhodně řadu let a docela mě překvapilo, když jsem zjistila, že jde vlastně jen o jednu (i když slavnou) z teorií o vzniku náboženství v našem světě, oblíbených zejména koncem devatenáctého století a začátkem dvacátého. Jejím autorem je Edward Burett Tylor a svou popularitu si získala mimo jiné proto, že byla teorií ateistickou. Spojuje vývoj lidských představ o "neviditelném světě" s vývojem společnosti: "divoši", žijící v rodinných pospolitostech, vidí jen "oživenou přírodu", duše stromů, studánek atd. Po vyčlenění "vládnoucí třídy" se v lidských představách vytvoří "třída" božstev, nadřazených těmto plebejským, běžnou prací vykonávajícím duchovním bytostem. A konečně

přechodem k monarchii vzniká základ pro monoteismus. Čím primitivnější společnost, tím má k monoteismu dále.

Doba, v níž byla zveřejněna, však byla i dobou velké misionářské expanze do nejrůznějších odlehlých koutů světa. Celkem brzy po jejím zveřejnění se tedy začal scházet materiál, naznačující, že Tylorova teorie, jakkoli ji vytvořil po dlouhém a pečlivém třídění a zvažování jemu dostupných informací, možná neplatí. Drtivá většina "přírodních národů", právě těch nejdřívnutějších od okolního světa a neovlivněných žádnou jinou kulturou, totiž byla přesvědčena o existenci Nejvyššího Boha. Tento jev se vyskytoval v nejrůznějších částech světa od Himalájí po rovníkovou Afriku, od Aljašky po Ohňovou zemi: misionáři zjišťovali, že už před jejich příchodem existovalo mezi lidmi přesvědčení velmi kompatibilní s tím, co jim přišli povědět, především a velmi často to, že je jen jediný Bůh, Stvořitel, nesmírně mocný a jednoznačně dobrý a lidé jsou jeho dětmi. V některých případech se objevily i další důležité shody: jakási zlovolná duchovní bytost je v dávné historii svedla, aby se proti němu provinili a od té doby jsou podrobeni nemocem, stáří a smrti a *nuceni* praktikovat kult této bytosti a jí podřízených sil (včetně lidských obětí nejrůznějšího druhu, kanibalismu, lovectví lebek atd.), aby je aspoň trochu nechala na pokoji (zatímco Stvořitel, který je dobrý a nikdy nikomu bezdůvodně neškodí - a tudíž taková ochranná opatření nevyžaduje - z kultu ustupuje). A někdy se dokonce tradovalo i proroctví, že misionáři jednou přijdou, včetně znamení, podle kterých budou poznáni. Na tomto základě zformuloval Wilhelm Schmidt, katolický kněz a antropolog, novou teorii o vývoji náboženství: na počátku stála víra v jediného Boha, která se později, po (morálním) odpadnutí lidí od něj, všelijak formovala a deformovala v náboženství tak, jak je známe. Jeho teorie je podrobně zdokumentována v mnohasvazkovém díle *Původ ideje Boha*.

Nedávno se mi naskytla příležitost poznat trochu blíže současné bádání v oblasti náboženství. Při tom bylo jedním z mých cílů si toto téma zmonitorovat. Jak je to s těmi doklady opravdu? Bylo jich skutečně velké množství, nebo je a byla planeta plná kultur, které jsou naprosto jiné, natolik, že se mezi nimi citel

Nejvyššího ztrácí jako kapka v moři? Zabýval se jimi někdo z mimokřesťanských kruhů, a co jim říkal? Jak se k tomu staví čeští skeptici?

A velmi rychle jsem zjistila překvapivou věc. Dokladů víry v Nejvyššího Boha je ve skutečnosti mnohem, mnohem víc, než jsem původně čekala. Je jich tolik, že ani ten nejzavilejší český skeptik nepopírá jejich existenci.

Wilhelm Schmidt je ovšem mezi nimi dávno odepsanou veličinou. Ani se moc nepočítá do religionistiky, i když dosud jsou uznávány jeho praktické zásluhy o rozvoj antropologie. Všechny jeho velké teorie byly vyvráceny, a to z dobrých důvodů (není tomu řekněme *jen* tak, že někdo přišel s novou teorií, která by velmi dobře mohla být alternativní).

Jak si to vysvětlit? Jednoduše. Dokladů je plno, ale směrem do minulosti stále méně mluví. Lze je tedy interpretovat nejrůznějším způsobem. Vědci jsou v současné době většinou natolik čestní, že je neinterpretují žádným. Tedy ani "materialistickým" v neprospekch "idealistického", což se samozřejmě před sto lety běžně dělalo (a u nás se díky státní ideologii udrželo ještě o něco déle). I jen doplňovat si archeologický obrázek srovnáním s podobnými kulturami (například lovecko-sběračskými), které existovaly dodnes nebo donedávna, je pro ně na hranici přijatelnosti. Je to inspirující, může to vést k pravdivější představě reality než interpretace "mlčících kamenů" tak, že ten, kdo k nim nic slovy nevyjádřil, byl stejně primitivní a neotesaný jako ony, ale je to nedoložené a nedá se to nijak doložit. Nehledě k tomu, že dokud má daná kultura svou verzi mýtů určenou speciálně pro antropology (a to je často nevyhnutelné), není možné je tak úplně brát za bernou minci.

Wilhelm Schmidt udělal to, že doklady doplnil svým křesťanským přesvědčením, tak, že navzájem nekolidovaly. Zharmonizoval vědu a zjevení. Přidal i pár konkrétních teorií (typu která kultura byla nejstarší a jak se šířily), které byly vyvráceny i věcně. V zásadě, po hlavní linii, však jde hlavně o to, že zjevením doplnil chybějící doklady, které zřejmě chybět zůstanou, o tématech, o nichž nikdy nikdo nebude moci říct, že o nich něco ví. To sice stále ještě může vést k pravdivému obrazu skutečnosti, ale není to už věda. A čtenář si od kteréhokoli autora zaslouží, aby mu jasně řekl,

co je ještě doklad a co už spekulace. Zaslouží si tedy velkou červenou značku i v tom doplňování pomocí současné antropologie, o doplňování zjevením ani nemluvě.

Co si ale pravděpodobně opravdu nezaslouží, je žít v kultuře, kde obecné povědomí dosud automatizovaně věří Tylorovi. W. Schmidt začal publikovat své dílo v roce 1912 a dočkal se svých třiceti let slávy, to vše tedy před druhou světovou válkou - ale Tylor byl zpochybněn dávno před Schmidtem. Jak k takovému stavu mohlo dojít? Nenašel se pak už nikdo, kdo by se tématem zabýval? Vrátilo se obecné povědomí k Tylorovi proto, že už nikdo nepřinesl nic lepšího?

Do jisté míry snad ano. Postupně se rezignovalo na ucelené "velké teorie" v tomto směru. Vědci se začali zabývat jinými tématy a zpracovávat materiál z jiných úhlů. "Kauza původního monoteismu" ještě nějakou dobu doznívala, neboť "kauza" to každopádně byla. Schmidt měl své horlivé zastánce i zavilé odpůrce; a co víc, byli tu i jemní a inteligentní lidé, kteří se s mravenčí plíí snažili znovu prosit všechny doklady a skutečně objevit pravdu, ač závěry W. Schmidta ani zdaleka nesdíleli (světlym příkladem je Raffaele Pettazzoni, který vedl debatu se Schmidtem až do konce života, a to nikoli neplodným, ale zřejmě dosti obohacujícím způsobem).

Poslední, o kom vím, že se k věci dosti explicitně vyjádřil, byl člověk, si předsevzal, že zpracuje encyklopedii náboženství, a krok za krokem za tím šel po celý život: rumunský historik náboženství Mircea Eliade, člověk snad až trochu příliš slavný, natolik, že po jeho smrti si jeho kolegové docela vážně kladli otázku, co bude s religionistikou teď.

Tento autor nepsal pro čtenáře, který bude na dané téma číst jen jeho knihy: jeho pohled byl pohledem encyklopedisty, který nemůže než letmo téma nadhodit a podtrhnout jeho klíčová či zajímavá místa. Je proto potřeba si k němu číst i další materiály. Měl však velmi rozsáhlý přehled a vždy usiloval podat ho s maximální nezaujatostí.

V úvodu své knihy, věnované australským náboženstvím, popisuje debatu Schmidta a Pettazzoniho, tak jak jsem ji naznačila. Předchozí vývoj těsně předtím shrnuje takto: "Ať už měla práce

Andrewa Langa, Wilhelma Schmidta a jejich následovníků jakákoli omezení, přinejmenším jim patří zásluha za to, že studovali důležitý aspekt primitivních náboženství obecně a australských náboženství zvlášť. Představa Nejvyšší bytosti - bez ohledu na to, jak se tato Nejvyšší bytost mohla lišit od Nejvyšších bytostí, doložených v jiných, složitějších kulturách - byla přinejmenším něčím, o čem se dalo říci, že je to velkému množství náboženství společné. Vzdálenost mezi "primitivním" a "civilizovaným" člověkem se už nezdála tak nepřekonatelná. Avšak velmi brzy po vydání Langova posledního článku a prvního svazku *Původu ideje Boha* se na západě duch doby změnil a zájem o problematiku Nejvyšších Bytostí se vytratil. (...) [Po vydání klíčových knih Émila Durkheima, Sigmunda Freuda a Luciena Lévy-Bruhla], jakkoli etnologové opakovaně kritizovali a zamítali tyto hypotézy, duch doby po první světové válce se upnul na australský totemismus jako na klíčové téma, důležité nejenom z hlediska původu náboženství, ale i z hlediska původu společnosti a kultury - a dokonce neuróz západního člověka..." Jinými slovy, obecné povědomí dosud věří sto let staré teorii vlastně proto, že těžiště obecného zájmu se přesunulo jinam.

Eliade neoperoval na základě biblického zjevení. Až do vysokého stáří prohlašoval, že není schopen věřit v osobního Boha (i když občas se dopustil poznámky, která se dala mimo jiné vykládat i tak, že věří v existenci duchovního světa).

Přesto však považoval "představu Nejvyšší bytosti" za společnou velkému množství náboženství. Psal o této problematice i jinde:

"Kdybychom totiž mohli doložit (a v posledních desetiletích jsme to ostatně dokládali), že náboženský život těch nejprimitivnějších etnických skupin je skutečně složitý, že jej nelze zredukovat na pouhý "animismus", "totemismus" nebo kult předků, ale že zná i Nejvyšší bytosti, vyznačující se všemi atributy všemohoucího Boha stvořitele, vyvrátilo by to evolucionistickou hypotézu, která primitivům přístup k "vyšším hierofaniím" zakazuje." (*Pojednání o dějinách náboženství*, str. 26. Poprvé publikováno 1949.)

"...náboženství, a to ani to "nejprimitivnější" (například náboženství některého australského kmene, Andamanců, Pygmejů

atd.) se nedá omezit na elementární úroveň hierofanií (mana, totemismus, animismus). Vedle takovýchto náboženských zkušeností a jednostranně zužujících teorií se stále setkáváme s více či méně bohatými pozůstatky náboženských zkušeností a teorií jiných, například se stopami kultu Nejvyšší Bytosti. Skutečnost, že tyto stopy jsou z hlediska každodenního náboženského života kmene jen málo významné, pro nás není důležitá. Budeme mít příležitost přesvědčit se... že u "primitivů" se víra v Nejvyšší bytost, všemohoucího stvořitele přebývajícího v Nebesích a projevujícího se skrze uranovské hierofanie, vyskytuje skoro všude, že však tato Nejvyšší bytost je v rámci kultu téměř bezvýznamná, zde ji totiž nahrazují jiné náboženské síly (totemismus, kult předků, solární a lunární mytologie, epifanie plodnosti atd.). Skutečnost, že tyto Nejvyšší bytosti přestaly být nábožensky aktuální, je samozřejmě problémem historie - způsobily to určité síly, které můžeme částečně identifikovat. Ale třebaže Nejvyšší bytosti mají v náboženském dědictví "primitivů" menší význam, přesto jsou jeho součástí, a proto je při zkoumání veškerých způsobů, jak archaické lidstvo zakoušelo posvátno, nelze opomíjet." (*Pojednání*, str. 44.)

Znamená to, že souhlasil se Schmidtem? V žádném případě.

"Nemůžeme říci s jistotou, že víra v nebeské bytosti byla první a jedinou vírou, kterou primitivní člověk měl, a že všechny ostatní náboženské formy se objevily později a znamenají úpadek. I když víra v nejvyšší nebeskou bytost se všeobecně dá nalézt mezi nejarchaičtějšími primitivními kulturami (Pygmejové, Australci, Fuegové atd.), nedá se nalézt mezi všemi... a každopádně se mi zdá, že taková víra by nezbytně nemusela vylučovat všechny ostatní náboženské formy." (*Pojednání*, anglická verze str. 54/ kap. II/17 začátek.)

Jinými slovy, množství dokladů skutečně existuje. Víra v Nejvyšší bytost je právě u těch nejprimitivnějších společností "skoro všude". A velmi typický je i stav, kdy Nejvyšší bytost není uctívána, zatímco většina náboženského života se investuje do čehosi jiného. Nevyskytuje se ale úplně všude a existují určité věci, které se nedají s jistotou zjistit (například zda bylo zároveň uctíváno i něco jiného) ani dokázat (například že by monoteismus vždycky znamenal neuctívat nic jiného.) Naopak existuje plno dokladů, že se víra

v Nejvyšší bytost s uctíváním něčeho jiného často spojuje, a nikde žádný doklad o tom, že by to musel být úpadek.

To mi připadá jako celkem přijatelné shrnutí stavu věci. Pokud budu níže citovat příklady, je to skutečně jen pro ilustraci. Nikdy se jich nedá ocitovat dost, ale máme svědectví velmi sečtělého člověka ohledně jejich množství.

Kapitulu II. *Pojednání*, "O nebi a nebeských božstvech" velmi doporučuji celou každému zájemci o tuto problematiku. Je tam velmi mnoho příkladů z celého světa (včetně bibliografie), velmi dobrý přehled o tom, jak se představy později většinou měnily a vyvíjely (ojediněle se dokonce ani tento autor neubrání tomu, aby naznačil určitý úpadek) i jeho alternativní teorie, jak a proč to všechno.

Kdybychom si položili otázku, zda u něj nastal nějaký posun během následujících zhruba dvaceti let, do vydání *Dějiny náboženského myšlení*, je odpověď nesnadná, neboť tam už neřadí ukázky tématicky a příkladů ze současné antropologie neuvádí ani zdaleka tolik. Pravděpodobně zůstaly v hlavních rysech beze změny některé jeho názory ohledně neolitu a starověku, k těm se ještě dostaneme. V kapitole o paleolitu se poměrně podrobně věnuje otázce, která byla přímo "schmidtovská", nálezu depositů lebek a dlouhých kostí medvědů. Proti teorii (nejspíš "protischmidtovské"), že za ně mohou geologické faktory a chování medvědů samotných, Eliade poznamenává, že ty by mohly stejně dobře sloužit jako vysvětlení míst, kde deposity chybějí. Zmiňuje však, že podle současných názorů se u nálezů ze spodního paleolitu nedá určit nic, se středního se dají vysvětlovat všelijak, ale rituální charakter je sporný, ze svrchního se dá s větší nebo menší jistotou mluvit o obětech. Pokud jde o jejich smysl, podle paralel se současnými arktickými lovci, kteří mají stejný typ kultury (takže pozor, současná antropologie, ale i ta sama o sobě je zajímavá) to vypadá, že pouze dotazem by bylo možno zjistit, zda jde o oběť Nejvyšší bytosti či Pánu zvíře nebo o uchování těchto pozůstatků v naději, že je z nich dotyčná bytost zase vzkřísí.

V téže kapitole autor uvádí několik mýtů, které vidí jako nesmírně rozšířené, což ho vede k názoru, že jde o velmi starou tradici. Jsou to: (1) příběh o prvotních vodách a Stvořiteli, který -

buď antropomorfní nebo v podobě vodního zvířete - vynese zemi ze dna oceánu, (2) představa výstupu nebo letu na nebesa (3) duha jako nebeský most, spojující zemi s nebeským světem (4) představa středů světa, v nichž je možné spojení mezi nebem, zemí a podsvětím.

Nejedná se o všechny mýty, které považoval za velmi rozšířené a archaické, a k některým dalším se ještě dostaneme. Příběh o konkrétním způsobu stvoření světa, oddělení člověka od Boha a původu smrti v tomto krátkém seznamu nicméně uveden nebyl a mezi příklady je skutečně pestré množství nejruznějších variant (ač motiv ztraceného spojení mezi nebem a zemí sám o sobě je častý). Nevím, zda se vůbec někdo pokusil zmonitorovat, jaký je poměr mezi nimi a příběhy se zjevením kompatibilními.

Eliade zemřel, výzkum náboženství se nakonec přece jen nezhroutil, a jak už to bývá, pozdější generace podrobily svého učitele naopak velmi ostré kritice. Některé izolované příklady, kterými se zabýval, byly rozebrány znovu a přehodnoceny. A obecně převládla tendence namísto encyklopedického přístupu rozebírat detaily, namísto podobných a společných prvků hledat rozdíly, namísto pozitivních tvrzení uvádět pochybnosti či negace a neformulovat tudíž v otázce vzniku a vývoje náboženství žádné závěry s konkrétními obrysy.

Ohledně víry v Nejvyšší bytost panuje tedy spíše mlčení. Pokud už dnes někdo zmíní tuto otázku, nesnaží se zpochybnit množství dokladů, jen při interpretaci ještě víc zdůrazňuje jejich vzájemné rozdíly (tedy například, klade se proti sobě Nejvyšší bytost, Pán zvířet a další možné variace). To je, nakolik vím (a vím toho dost málo) zhruba bod, na kterém jsme teď, v roce 2013.

Na následujících stránkách naleznete několik studií kultur velmi starých nebo jim blízkých bez ohledu na čas. Výběr se řídí pouze tím, do čeho mi bylo dáno trochu blíže nahlédnout. Problematika se ani zdaleka netýká jen jich a zajímavostí je daleko víc... a jsou "skoro všude". A dokonce i v těch oblastech, o nichž budu psát, nemůžu udělat víc, než problém trochu naznačit a znavigovat čtenáře na základní materiály. Bude-li mít čas, trpělivost a opravdový zájem, vyhledá si pak další a udělá si přesnější obrázek. Nedělám si ambice psát vědeckou knihu. Většina

údajů, které uvádím, jsou pro badatele dobře známé a bezproblémové; a místo abych se snažila dokázat jakousi svou "velkou teorii", doplňuji je na okraj nesmělymi náznaky, kam by se tak asi mohla ubírat básnická představivost. Ale myslím si, že by se o tématu mělo vědět víc, a doufám nabízím dost, aby si čtenář mohl na základě přečteného podniknout své osobní hledání a dospět ke svým vlastním závěrům. Myslím, že k nějakým závěrům se dojít dá, přinejmenším k tomu, že úcta k Nejvyšší bytosti je mnohotvárná (ani zdaleka neomezená jen na judaismus, křesťanství a islám), pro lidskou duši celkem přirozená a obecně rozšířená. V otázce vzniku a vývoje náboženství je situace obtížnější, každý si však přesto může - a v mnoha případech i chce - vytvořit nějaké své závěry "pracovní" či "osobní".

Texty

Afrika

Mbakové, Středoafriická republika:

*(Když někdo z nich zakopne o kámen, zeptá se:) "Pověz mi, kameni, použil si tě Koro (Stvořitel) k tomu, aby mě uchránil nebezpečí, nebo zlého činu?"(Don Richardson, *Eternity in their Hearts*, Ventura, California: Regal Books, 1984, str. 58.)*

Gedeovci, Etiopie:

Sdíleli víru v laskavou bytost nazývanou Magano - všemohoucího Stvořitele všeho, co je... Jen málokterý z nich se však k němu modlil. Náhodný pozorovatel by byl naopak zjistil, že většinou mají plné ruce práce s tím, aby uspokojili jakousi zlou bytost, zvanou Šeit'an... "Šeit'anovi neobětujeme proto, že bychom ho milovali. Jenom prostě nejsme tak blízko Maganovi, abychom se mohli Šeit'ana zbavit." (Richardson, *Eternity*, str. 54.)

kmen Bakongo, dolní Kongo:

Nzambi Mpungu je bytost, neviditelná, avšak velmi mocná, která stvořila všechny lidi a všechny věci včetně fetišů, které lidem dala pro jejich vlastní dobro. "Kdyby nám byl nedal fetiše, všichni bychom už dávno byli mrtví." Je aktivní při stvoření každého dítěte, trestá ty, kdo porušují jeho zákazy. Nemá žádný kult, protože žádný nepotřebuje a je nedosažitelný. Na zemi žije člověk se svými neustávajícími potřebami, které musí uspokojovat; privilegované postavení mezi lidmi mají starší. Nad nimi všemi je Nzambi, svrchovaný Pán, nedosažitelný, který umisťuje dolů lidi, aby je jednou, v hodinu smrti, zase k sobě vzal. Sleduje člověka, najde si ho kdekoli a vezme si ho neúprosně, ať je mladý nebo starý... Mezi zákony jsou i *nkondo mi Nzambi*, "Boží zákazy", jejichž porušením se člověk dopouští *sumu ku Nzambi* [hříchu proti Nzambimu], za nějž je obvykle trestem *lufwa lumbi*, "zlá smrt". Van Wing, *Etudes Bakongo* (Brussels 1921; str. 170 nn.), přeloženo Edwinem W. Smithem v: Smith (ed.), *African Ideas of God: A Symposium* (2nd ed; London, 1950), str.159, <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/002.html>.

kmen Isoko, jižní Nigérie

Cghene, Nejvyšší bytost, stvořila celý svět a všechny lidi, včetně Isoků. Přebývá v nebi, které je jeho součástí, sesílá déšť i sluneční svit, a svůj hněv vyjadřuje hromem. Cghene je zcela mimo lidské chápání, nikdy ho nikdo neviděl, nemá pohlaví a je znám pouze podle svých skutků - jen proto o něm lidé říkají "on", neboť je považován za stvořitele a tedy otce všech Isoků. Mluví o něm jako o "našem Otci", nikdy "mém Otci". Cghene vždy trestá zlo a odměňuje dobro, proto Isokové věří, že za každým neštěstím, které postihne dobrého člověka, jsou čáry. Protože je však Cghene tak vzdálený a nepoznatelný, nemá žádné chrámy ani kněze a nepřinášejí se mu přímo žádné modlitby ani oběti. Aby překlenul propast mezi sebou a člověkem, ustanovil Cghene prostředníka zvaného *oyise*, jemuž se říká *uko Cghene* neboli "Cghenův posel". Je to asi osm stop dlouhý kůl ze stromu *oyise*, vztyčený po sedminásobném obětování Cghenovi na soukromém pozemku nejstaršího člena rodiny a jedině na něm. Před tento kůl nejstarší člen rodiny každé ráno hodí svou použitou žvýkač tyčinku a modlí se za rodinu a obec. Skrze *oyise* může být Cghene zván v případech pohromy či nouze.

James W. Telch, 'The Isoko Tribe,' *Africa* VII (1934), str. 160-73; citát str. 163, <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/003.html>.

Kikuyu, východoafrický kmen jazykové skupiny Bantu

Gothaithaya Ngai znamená "hledat Ngaiho" nebo "uctívat Ngaiho". Ngai je jméno Nejvyššího Boha. Slovo *Gothaithaya* se nikdy neužívá v souvislosti s duchy předků.

Kikuyu věří v jednoho Boha, Ngaiho, stvořitele a dárce všech věcí. Nemá otce, matku ani společníka. Miluje či nenávidí lidi podle jejich chování. Žije na nebi, ale má dočasné příbytky na horách, kde občas odpočívá během svých návštěv na zemi. Tyto návštěvy koná z důvodu "generální inspekce", *Koroora thi*, a s cíle přinést lidem požehnání či tresty. Ngaiho nemohou spatřit oči smrtelníka. Je to bytost vzdálená a jen málo se zajímá o všední život jednotlivců. Při narození, iniciaci, svatbě a smrti každého Kikuyu se ale s Ngaiem navazuje spojení...

Během všedního každodenního života se nekonají žádné modlitby ani obřady (např. typu ranní a večerní modlitby). Dokud jde vše dobře, má se za to, že Bůh je spokojen s celkovým chováním... V tomto šťastném stavu není třeba se modlit. Vlastně to ani není vhodné, neboť Ngaiho není dobré zbytečně obtěžovat. Pouze v opravdové nouzi se k němu lidé mohou přiblížit beze strachu, že ho budou vyrušovat a vzbudí jeho hněv. Když se však lidé setkávají, aby debatovali o veřejných záležitostech, aby rozsoudili nějaký případ nebo ke společným tancům, modlí se za ochranu a vedení.

Pokud někoho zasáhne blesk, říkává se: "Ngai rozdrtil toho, kdo ho zahlédl, jak si propraskává klouby, aby vyrazil proti svým nepřítelům." Blesk je považován za viditelného představitele Ngaiových zbraní, kterého používá, aby lidi upozornil na svůj příchod, aby se mohli připravit a vyklidit cestu. Jeho příchod se dá poznat pouze podle zvuků jeho příprav. Hrom je praskáním jeho kloubů, jako když se bojovník rozhýbává před bitvou.

Jomo Kenyatta, 'Kikuyu Religion, Ancestor-worship, and Sacrificial Practices.' *Africa*, X (1937) str. 308-28,

<http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/004.html>.

kmen Ba-ila, severní Rhodesie

V dávných dobách Ba-ilové neznali Lezu pokud jde o jeho záležitosti. Jediné, co o něm věděli, bylo, že nás stvořil, a také, že je neúnavný v tvoření věcí. Když zlobí počasí v době dešťů a neprší, říkají: "Leza nepadá," a pak, když prší v přívalech, říkají: "Leza padá příliš." Když je zima, říkají: "Leza dělá moc velkou zimu," a když ne, říkají: "Leza moc pálí, kdyby tak bylo zataženo." Leza je však soucitný a proto se nerozzlobí,

nepřestane padat, nepřestane pro ně dělat všechno dobré - ne, ať ho proklínají, ať se mu posmívají, ať hubují, on vždycky koná dobro, proto mu také vždycky důvěřují. Ale pokud jde o jeho záležitosti, ne, ty Ba-ilové neznají. Říkají jenom: "Leza je dobrotivý; od něj si je možno leccos vyprosít." Edwin W.Smith and A.M.Dale, *The Ila-speaking People of Northern Rhodesia*, II (London, 1920) str.199, <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/005.html>.

Hererové, kmen skupiny Bantu z jihozápadní Afirky

Ndjambi je Nebeský Bůh. Přebývá v nebi, ale je všudypřítomný. Jeho nejvýraznější vlastností je laskavost. Je dárce lidského života, lidský život je na něm závislý a všechno dobré vposledu přichází od něho. Kdo zemře přirozenou smrtí, toho Ndjambi odnesl. Protože jeho podstatou je laskavost, lidé se ho nebojí, ale mají k němu úctu. Protože jeho dary jsou dány čistě z laskavosti, nejsou spojeny s žádným morálním nárokem, víra v Ndjambiho tedy nemá žádnou morální sílu a nepojí se s žádným kultem. V nejlepším případě je jeho jméno vzýváno v důkuvzdání za nějaké nečekané štěstí nebo v modlitbě, když veškerá ostatní pomoc selhala. Jinak není dovoleno jeho jméno vyslovovat. ... Přebývá v oblacích, neboť když se oblaka zvedají, je jasně slyšet jeho hlas... Vidí v Ndjambim dárce deště. H. Vedder, *The Native Tribes of South-West Africa*, Capetown, 1928, str.164, <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/006.html>.

Vendové, kmen skupiny Bantu v severním Transvaalu

Jméno je složeno s předpony Ra-, která je čestná a je možná spojena s ideou otcovství; *luvhimba* je orel, pták, který se vznáší vysoko. Symbolizuje velikou moc, která putuje vesmírem a používá si nebeských úkazů jako nástrojů.

Raluvhimba je spojován se vznikem světa a předpokládá se, že žije kdesi v nebesích... Když padá hvězda, znamená to, že Raluvhimba cestuje, jeho hlas se ozývá v hromu, jeho zjevením jsou komety, blesky, meteory, zemětřesení, déletrvajícím suchu, záplavy, škůdci i epidemie... Za bouří se objevuje jako veliký oheň u náčelníkova kraalu, kde náčelníkovi hromovým hlasem sděluje svá přání; oheň vždy zmizí než se k němu dostane někdo další. Během těchto návštěv vejde náčelník do své chýše a rozmlouvá s Raluvhimbou, užívaje oslovení *Makhalu* (což znamená děd). Hlas boha mu odpovídá buď ze střechy nebo z blízkého stromu. Posléze během dalšího zahřmění Raluvhimba odchází. Někdy se na náčelníka rozhněvá a mstí se

lidu tím, že sešle sucho nebo povodeň, nebo otevře v nebesích ohromnou klec a vypustí na zem kobylky.

H.A. Stayt, *The Bavenda*, Oxford, 1931, p.236.

Říká se, že se Raluvhimba měl ve zvyku čas od času zjevovat ve velkém plameni na skalní plošině nad jistou jeskyní. S plamenem přicházel zvuk jako řinčení želez, a když ho lidé zaslechli, křičeli radostí, až se to po kraji rozléhalo. Pak náčelník vystoupil na plošinu a volal k Raluvhimbovi, děkoval mu za to, že se zjevil, a modlil se za déšť, prospěch a mír pro svůj lid.

Občas je spontánně vítán způsobem, který mezi jižními Bantu nemá obdoby. ... Uprostřed dne přiletěl meteor s podivným bzučivým zvukem, ukončeným hromovou ránou. Lidé to nepřijímali s hrůzou, ale s nadšením... Po lehkém zemětřesení lidé spustili nezvyklý povyk... tleskali a volali: "Celý kmen vítá Raluvhimbu, když prochází krajem!" Lidé tvrdí, že během zemětřesení slyší z oblohy zvuk, podobný hromu. Pak tleskají rukama, aby záhadného boha uvítali, a volají: "Daruj nám déšť! Daruj nám zdraví!" ...

Pečuje nejen o celý kmen, ale také o jednotlivce. Když někdo o vlásek unikne utopení, řekne: "Zachránil mě Raluvhimba, Mudzimu."

Edwin W. Smith, 'The Idea of God among South African Tribes' in Smith (ed.), *African Ideas of God, a Symposium* (2nd Ed. London, 1950) str.124-126,

obojí: <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/007.html>.

Amerika

Apsáalookové, Montana:

Naše víra, stejně jako víra většiny "native people" vychází z víry v jednoho Stvořitele, který stvořil vše, co kolem nás je. Každé ráno dostáváme darem nový den, a proto každé ráno děkujeme Stvořiteli slovy "ha-ho", což znamená "děkuji"... Když po příchodu Kolumba přišli první bílí lidé do styku s native people a naučili se jejich řeči, zprvu mysleli, že je i tady rozšířeno křesťanství, neboť podobnou víru měli i oni.

(*Marie Brahová, Indiánská ohlédnutí - cestopis mimokřesťanské autorky cca z 80. let*)

Oglalové, tetonská větev Dakotů

Každý předmět na světě má ducha a ten duch je *wakan*. Duchové stromů a podobných věcí, i když nejsou jako duch člověka, jsou také *wakan*. *Wakan* pochází od bytostí, které jsou *wakan*. Bytosti, které jsou *wakan*, převyšují lidi stejně, jako lidé převyšují zvířata. Nerodí se ani neumírají. Mohou dělat mnohé, co člověk nedokáže. Člověk je může prosit o pomoc. Slovo *Wakan Tanka* znamená všechny bytosti *wakan*, neboť jsou všechny jakoby jedna. *Wakan Tanka Kin* znamená hlavní, nadřizenou bytost *Wakan*, která je *Nagi Tanka*, Velký Duch, který je také *Taku Skanskan*. *Taku Skanskan* znamená Modrá, jinými slovy obloha.

Lidem je dovoleno modlit se k bytostem *Wakan*. Pokud chtějí oslovit všechny dobré bytosti *Wakan*, měli by říci jako oslovení *Wakan Tanka*; avšak pokud modlitba platí pouze jedné z těchto bytostí, měli by ji oslovit jménem... *Wakan Tanka* je jako šestnáct různých osob, avšak každá z nich je *kan*. Proto jsou všechny jako jedna.

J.R. Walker, *The Sun Dance and Other Ceremonies of the Oglala Division of the Teton Dakota* (American Museum of Natural History, Anthropological Papers, sv XVI, díl II, (1917) str.152-3.),

<http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/008.html>.

Delawarové, významný kmen Algonkinů (Ontario, Oklahoma aj.)

(*Jejich národ vždy věřil v Nejvyšší bytost či Velkého Ducha, jehož jsou ostatní duchové jen "pověřenými činteli".*) Jeho jméno ... je Gicelemu `kaong, což se většinou překládá "velký duch", ale doslova to znamená "stvořitel"... K němu se národ modlí o největších slavnostech a děkuje za jeho dary. Většinou však jsou oslovováni... jeho služebníci, kterým svěřil přímou vládu nad živly a s nimiž se lidé cítí těsněji propojeni, neboť jejich činy vidí v každém východu slunce, v každé bouři, a pociťují v každém větru, vanoucím lesy a prériemi. Navíc Stvořitel žije až ve dvanáctém nebi, které je nejvyš nad zemí, a je potřeba dvanácti výkřiků, aby dolehly k jeho sluchu.

M.R Harrington, *Religion and Ceremonies of the Lenape* (New York, 1921) str. 18-19, <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/009.html>.

Kagabové, Kolumbie

Na počátku věcí nás zrodila matka našich písní, matka všeho našeho semene, a proto je matkou všech druhů lidí, všech národů. Je matkou hromu, matkou pramenů, matkou stromů a všech věcí. Je matkou světa a starších bratří, lidu kamene. Je matkou plodů země a všech věcí. Je matkou

našich nejmladších bratří, Francouzů a cizinců. Je matkou našeho tanečního vybavení, všech chrámů, a je jedinou matkou, kterou máme. Ona jediná je matkou ohně, slunce a mléčné dráhy... Je matkou deště a jedinou matkou, kterou máme. A zanechala nám znamení ve všech chrámech... znamení v podobě písní a tanců.

Nemá kult a neadresují se jí přímo žádné modlitby, ale když jsou oseta pole a kněží odrecitují svá zařkání, Kagabové řeknou: "A pak pomyslíme na jednu a jedinou matku všeho, co roste, na matku všech věcí." Jedna modlitba známa je: "Naše matka toho, co roste na polích, naše matka pramenů se nad námi smiluje. Neboť komu patříme? Čím jsme semenem? Patříme jedině své matce."

Paul Radin, *Monotheism among Primitive Peoples*, New York, str.15; překládá a cituje K.T. Pruesse, <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/012.html>.

Motiloni, Kolumbie:

Motiloni... kdysi znali Boha, ale byli chamtiví a šli za falešným prorokem... Zkoušeli jsme následovat Boha, ale ztratili jsme ho. Zkoušeli jsme chodit po svých vlastních cestách, ale nikdy nás nezavedly tam, kam měly; vedly jen k jiným domům nebo k řece. Nikdy nás nezavedly za obzor, kde bychom našli [Boha].

Bruce Olson, *Bručko*, Praha, KMS 1997, str. 107 a 142.
- *svědectví misionáře, aktivního v druhé pol. 20. stol.*

Austrálie

Kulinové

Bunjil... zdá se, že je to starý muž... má dvě ženy, které jsou *Ganawarra* (Černá labuť) a jeho synem je *Binleal*, duha, jehož ženou je druhá duha, která je občas viditelná. *Bunjil* naučil Kuliny vše potřebné k životu... Podle jiné legendy *Bunjil* nakonec odešel do nebeské země se vším svým lidem (legenda říká "syny") ve větrném víru... Beraka, ještě v chlapeckém věku "než mu začaly růst vousy", vyvedl jednu jeho *Kagun* (bratr jeho matky) v noci z tábořiště, ukázal mu... hvězdu Altair a řekl: "Vidíš? To je *Bunjil*; ty vidíš jeho a on vidí tebe." ... Většinou se mu říká *Mami-Ngata*, to jest "naš Otec", nikoli jeho vlastním jménem *Bunjil*... Je nápadné, že všech legendách převažuje lidská složka nad zvířecí. Vlastně jsem po té zvířecí nenašel ani stopy - vždy je to ten starý černý pán a nikoli orel, jak naznačuje jeho jméno, zatímco další postavou může být klokan, mravenečník nebo jeřáb, se stejným podílem lidské a zvířecí složky...

Kurnaiové

... poznání bytosti, ekvivalentní Bunjilovi, je téměř úplně omezeno na muže, kteří prošli iniciací. Staré ženy vědí, že v nebi je nadpřirozená bytost, ale znají ji jen jako *Mungan-Ngaua*, "náš otec". Teprve během závěrečné a nejtajnější části obřadů se mládenci dozví o učení *Mungan-Ngaua*, a toto je jeho jediné jméno, které Kurnaiové používají...

Kamilaroiové

Baiaame je jméno Stvořitele (z Biái, vytvořit, postavit), který všechno stvořil a udržuje. Většinou je neviditelný, avšak oni věří, že se kdysi objevoval v lidské podobě a dal jejich národu mnohé dary.... zdržel se asi čtyři nebo pět dní a pak odešel se svými dvěma ženami na východ. Věřící, že jednoho dne se zase vrátí...

Yuinové

Víra v *Daramuluna*, "otce" a *Biambana*, "pána" je společná všem jejich kmenům. *Daramulun* žil před dávnými časy na zemi se svou matkou *Ngalalbal*. Země byla původně holá "jako nebe, a tvrdá jako kámen" a táhla se i tam, kde je dnes moře. Nebyli žádní muži ani ženy, jen zvířata, ptáci a plazi. Byl to on, kdo na zemi dal stromy. ... Pak *Daramulun* odešel vzhůru do nebe, kde žije a hledí na činy lidí. Jako první vytvořil *Kurningal* a hromovou řehtačku, jejíž zvuk představuje jeho hlas. Řekl Yuinům, co mají dělat, a dal jim zákony, které staří lidé předávají z otce na syna až podnes... Když člověk zemře a jeho *Tulugal* (duch) odejde, *Daramulun* se s ním setká a postará se o něj.

A.W. Howitt, *The Native Tribes of South-East Australia* (London, 1904) str.491-500, <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/001.html>.

Maorové

... představa Nejvyššího Io... zůstala zcela neodhalena otázkám cizinců po mnoho desetiletí po prvním kontaktu Maorů s Evropany... Nedokážu se ubránit dojmu, že naše neznalost podobného nejvyššího boha u obyvatel jiných ostrovů je zaviněna především tím, že o něm věděli jen dávní kněží, kteří byli vázáni zákonem nevyzrazovat cizincům nejsvětější učení... (*jehož velká část tak vymřela spolu s nimi*).... C.O. Davis vypráví, že když se pokusil jednoho starého kněze vyptávat na pradávné uctívání Nejvyšší bytosti u Maorů, ten mu nic neprozradil a zdvořile ho odkázal na jiného kněze o sto mil dále... Vyslovit "nevyslovitelné jméno" (Io) pod

jakoukoli střechem znamenalo nejstrašlivější rouhání, svatokrádežný čin, jehož by se mohl dopustit jen takový ignorant jako Evropan... Dokonce i jména předků vyžadovala uctivé zacházení, neboť vystoupili k bohu.... Iovi se nepřinášely žádné oběti, nikdy se nedělaly žádné jeho obrazy a neměl žádná *aria*, způsoby vtělení, jako nižší bohové.

E.S. Craighill Handy, *Polynesian Religion*, Bernice P. Bishop Museum Bulletin 34 (Honolulu 1927), str. 95-6; cituje Edwarda Treageara, *The Maori Race* (Wanganui, 1904) str. 450-2 a Elsdona Besta, *Some Aspects of Maori Myth and Religion*, str.20, <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/011.html>.

Io (Iho), nejvyšší bytost novozélandských Maorů, je považována za věčnou, vševědoucí, a stvořitele vesmíru, bohů i lidí...

Io žil těsně vedle nesmírnosti.

Vesmír byl v temnotě, všude samá voda.

Nebylo jítřního svitu, jasnosti, světla.

A on začal tím, že řekl tato slova,

aby mohl přestat být nečinný:

"Nechť se z temnoty stane temnota, v níž je světlo."

A ihned se objevilo světlo.

Pak opakoval tatáž slova takto,

aby mohl přestat být nečinný:

"Nechť se z světla stane světlo, v níž je temnota."

A znovu nastala hustá tma.

Pak promluvil potřetí a řekl:

"Nechť je jedna temnota nahoře,

nechť je jedna temnota dole.

.....

Nechť je jedno světlo nahoře,

nechť je jedno světlo dole,

.....

Království světla,

jasné světlo."

A nyní převládlo veliké světlo.

(Io) pak pohlédl na vody, které ho obklopovaly,

a promluvil počtvrté a řekl:

"Vy vody Tai-kama, oddělte se.

Obloho, zformuj se. Tu byla pozvednuta obloha.

"Vydej ze sebe Tupua-horo-nuku."

A hned tu ležela doširoka se táhnoucí proměnlivá země.

Hare Hongi, 'A Maori Cosmogony,'

Journal of the Polynesian Society, XVI (1907), str. 113-114,

<http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/047.html>.

Asie

Santalové, Indie:

(*Před dávnými a dávnými časy Thakur Džiu, "Pravý Bůh" stvořil prvního muže a ženu.*)

[Předkové Santalů] putovali "od lesa k lesu", až se dostali k vysokým horám, které jim zahradily cestu. Youfale se našli najít průchod, ale nemohli najít žádný, alespoň pro své ženy a děti... [V té době předkové Santalů] ještě uznávali *Thakura Džiu* jako pravého Boha. Avšak v tísní v něj ztratili důvěru... a usoudili: "Duchové těchto velkých hor nám brání v cestě. Zavážeme se jim přísahou, že je budeme uctívat, a oni nás nechají projít."

(*Lid Santalů skutečně potom našel průchod přes hory, usadil se v nové zemi, a od té doby, vázán přísahou, praktikuje kult duchů a čarodějnictví a na Thakura Džiu zapomíná víc a víc...*)

Richardson, *Eternity*, str. 43.

Kačínové, Barma:

Karai Kasang je Stvořitel... jehož podoba či tvar přesahuje lidskou možnost si ho představit. Je nazýván také *Hpan Wa Ningsang* ("Slavný") nebo *Če Wa Ninčang* ("Ten, kdo ví"). Avšak nepřinášejí se mu oběti jako různým duchům. Jeden Kačín to formuloval takto: "Proč bychom mu měli obětovat? On nám nikdy neublížil."

Richardson, *Eternity*, str. 85.

Karenové, Barma:

Děti a vnoučata, v dávných dobách Y'wa miloval národ Karenů více než všechny ostatní. Oni však přestoupili jeho příkazy a proto trpí, jak je tomu až dosud... Avšak Y'wa se nad námi opět smiluje... a zachrání nás.

...

Když Y'wa stvořil Tha-nai a Í-u, postavil je do jedné zahrady a řekl jim: "V této zahradě jsem pro vás stvořil sedm druhů stromů... jeden z nich není určen k tomu, abyste z něho jedli - pokud z něj budete jíst, začnete stárnout, být nemocní a umírat. Buďte při jídle a pití opatrní. Jednou za sedm dní vás tu navštívím."

Po nějaké době k nim přišel Ma-ko-li a zeptal se: "Kde jste se tu vzali?"

"Náš Otec nás sem dal."

"Co tu jíte?"

"Y'wa, náš Pán, pro nás stvořil hojnost potravy."

"Ukažte mi ji."

A tak mu ukazovali: "Tohle ovoce je trpké, tohle sladké, tohle kyselé, tohle hořké, tohle voňavé, tohle štiplavé, ale o tomhle nevíme, jak chutná. Náš Otec nám řekl, 'Nejzete z toho stromu. Budete-li z něho jíst, zemřete.'"

Tu Ma-ko-li odpověděl: "Tak tomu není, mé děti. Srdce vašeho Otce vám není nakloněno. Toto ovoce je nejchutnější a nejsladší. Když ho sníte, získáte zázračné schopnosti. Budete moci vystoupit na nebesa. Mám vás rád, a proto vám říkám pravdu a nic před vámi neskrývám. Pokud mi nevěříte, nejzete to ovoce. Pokud sníte každý kousek na zkoušku, budete hned vědět všechno."

(Následuje vyprávění o tom, jak lidé ovoce snědli, Ma-ko-li se dlouho smál a Y'wa jim při příštím setkání oznámil, že od nynějška budou stárnout, podléhat nemocem a umírat, načež je opustil.)

Časem začaly přicházet nemoci. Jedno z dětí Tha-nai a Í-u onemocnělo. Tu si řekli: "Y'wa nás zavrhl. Nevíme co dělat. Musíme se zeptat Ma-ko-liho." ...

Ma-ko-li jim odpověděl: "Neposlechli jste svého Otce, poslechli jste mě. Když jste mě tedy poslechli jednou, poslechněte mě ve všem."

(Pak je naučil základním obětem za různé druhy nemocí. Měly se přinášet jeho služebníkům "natům", vládnoucím různými nemocemi a nešťastnými událostmi. Naučil je také většit z ptačích kostí, což se jim od té doby stalo hlavním způsobem, jak se rozhodovat téměř na každém kroku.)

Richardson, *Eternity*, str. 78-80.

Co zatím dělala Matka:

Tomuto nesmírně zajímavé tématu se žel v této knížce věnovat nestihnu. Nemohu ji ale úplně opominout, aby se nezdálo, že úmyslně vytvářím jednostranný obrázek. Proto za každou kapitulu zařadím několik řádek na toto téma.

Ve výše uvedených příkladech jsme se setkali s monoteistickou kulturou, jejichž jediným božstvem je Matka. Není to jediný případ, kdy ji nalezneme v této podobě. Podobně všeobjímající, všemateřská, tajuplná - a více nebeská než zemská - je Pramatka i v Egyptě, Indii a Íránu. Jedno z nejstarších stvořitelských božstev Egypta je sice spíše mužem, ale plodí bez

partnerky. Takových příkladů je mnohem víc. Bůh Izraele má vedle otcovských i zřetelně a velmi expresivně zmíněné mateřské rysy. Myslím, že to vše je přiměřený způsob, jak upozornit na nepřeveditelnost božského na lidská měřítka.

Achnaton reformátor?

Až doposud jsme citovali sbírku příkladů z nedávné doby. Jak je tomu ale s texty ze starověku? Je nebo není tam rozpoznatelná nitka tradice úcty k Nejvyššímu Bohu, táhnoucí se z neprobádaných vod historie?

A zase: člověka až zarazí, kolik takových stop by se dalo rozpoznat, nebo aspoň není vyloučených. Mezopotámie: rod bohů Nebeským otcem začíná. Čína: úcta k němu se pěstuje od nejstarších písemných památek. Japonsko: na počátku stvořitelské řady stojí Neviditelní. A tak by se dalo pokračovat (což v následujících kapitolách uděláme mnohem přesněji než v těchto zběžných příkladech).

Je smutné, že se tak stejně nedostaneme blíž k řešení otázky vzniku a vývoje náboženství. Ta se nejspíš opravdu vyřešit vůbec nedá. Dostaneme se ale na samou hranici písemné kultury a můžeme se zeptat jinak: pokud se úcta k Nejvyššímu objevuje hned na samém počátku literatury, nakolik je pravděpodobné, že tu byla už předtím?

Inu, je to velmi pravděpodobné. Mnohem, mnohem pravděpodobnější, než že se vynořil zčistajasna. Tato a dvě následující kapitoly budou věnovány několika takovým případům. Někdy dokonce uvidíme, že na úsvitu literatury jeví jeho tradice určité známky dlouhého předchozího vývoje. Nejenomže tu byl: byl tu po staletí, nejspíš tisíciletí. Věřit, že od počátku, je výsadou těch, kdo spoléhají na zjevení. Představovat si, že velmi dlouho, je střízlivý odhad.

Na počátku se ale musíme připravit na dvě věci, které mohou být zprvu trochu nezvyklé.

Za prvé, četli jsme už o tom, že Nejvyšší má velmi často tendenci z kultu ustupovat. Nikdy nikomu neuškodil, takže není potřeba obřadů, které by zajišťovaly jeho přízeň. Také však je příliš vznešený, než aby byl nepatřičně obtěžován. Výsledek? Najdeme ho častěji v rámci polyteismu než monoteismu.

Další, a hodně zajímavou, otázkou je výtvarné a slovesné umění. Zdá se, že v poměrně dost kulturách se objevuje myšlenka, že skutečný bůh (nemusí být jediný, Japonci zřejmě měli takových

několik) se nedá žádným obrazem zachytit. V jiných (a někdy samozřejmě i těch samých) kulturách nejspíš ale nabyla podoby, že symbolem se zachytit dá. Judaismus se dokázal téměř úplně vyhnout výtvarnému umění, ale občas měli někteří myslitelé dost vážné problémy s antropomorfními prvky například v žalmech. Symbolický prvek ve výtvarném umění může být jinou kulturou snadno vnímán jako ohavnost, a to se může Nejvyššího týkat v první řadě. Jaké je nejjednodušší symbolické vyjádření Dárce života? Jaké pro někoho velmi mocného? Sex a násilí. A ve slovesném umění, například ve vytváření symbolických příběhů, mytologie, je situace velmi podobná. Přitom kultura, pro kterou je obraz nebo podobenství určeno, může symbol chápat velmi dobře. Tatáž kultura o pár století později může mít s pochopením problém, nebo více či méně zaměnit symbol za skutečnost.

Výsledek? Nejvyšší se nejčastěji vyskytuje v kontextu kultury, která používá výtvarné umění a mytologii, to jest (řečeno biblickým jazykem) modlářském, a to dokonce i v mnoha případech, kdy si lidé uvědomují, nakolik je nezachytitelný. Nejvznešenější prvky mohou být často znázorněny symboly, které se dají nejsnadněji pochopit jako znesvěcující a rouhačské.

Pokud hlavní otázkou, kterou si člověk klade, je, zda tu mohla či nemohla být tradice Nejvyššího, nedají se tedy kultury automaticky přeskakovat, pokud jsou polyteistické nebo "modlářské". Naopak se nedají ani automaticky zařazovat, pokud v nich docházelo k rušení kultu nebo obrazoborectví. To mohlo mít různé motivace. Dala se tak vyjadřovat moc, politická převaha vítěze. Dalo se tak o moc bojovat. A protože v chrámech se soustředilo to výtvarné umění, byly drastické zásahy proti nim spojeny i s nemalým ekonomickým ziskem, který mohl být silnou motivací i pro panovníka, jemuž náboženské otázky ani zdaleka nebyly lhostejné. Mnoho panovníků téměř stále zjišťuje, že nutně potřebují prostředky, které není kde jinde vzít, zatímco v chrámech zahálají nevyužitý.

Velmi nápadným příkladem v tomto směru je Egypt.

V polovině 14. století před Kristem, v době značného rozkvětu Egypta za Nové říše, došlo na krátký čas ke zlomu, který

neměl obdoby. Faraó Amenhotep IV. zavedl jako nové státní božstvo Atona, jednu z podob slunečního boha (který měl v Egyptě vždycky velkou vážnost a pod jménem Aton byl ctěn minimálně už za vlády jeho otce). V Egyptě velmi nebývalým krokem při tom bylo, že panovník zrušil kult všech ostatních bohů a vyplenil jejich chrámy, později dokonce přeložil své sídlo z Théb do nově vybudovaného města. To je událost velmi dobře známá, mimo jiné proto, že nové město po jeho smrti zase zavál písek a díky tomu se zachovala jeho korespondence. Různí autoři si ho všímají různě. Někteří ho mají za monoteistu, každopádně za velkého náboženského reformátora. Někteří dokonce prohlašují, že určitě ovlivnil Mojžíše. Přesto je ale jeho reforma spojena s mnoha otazníky.

Především byl opravdu hodně sporný jako panovník. Obrovský majetek, který získal zrušením chrámů, vyplýval na stavbu nového města a na svůj přepychový život v něm. Nic z toho nepoužil ve prospěch země, k jejímu dalšímu rozkvětu. Skrblil dokonce nebývalým způsobem i na nutných diplomatických darech. A když se mu panství začalo rozpadat pod rukama, ignoroval zprávy svých podřízených a nepodnikl nic.¹ Neschopný egoista? Duševně nemocný člověk? Náboženský fanatik, nevěnující pozornost ničemu jinému?

Jenže jaký duchovní rozměr ta jeho reforma vlastně měla?

Aton bylo jméno slunečního kotouče, viditelného slunce. Achnaton opustil dokonce i jméno Re, které znamenalo vedle viditelného Slunce i jeho boha. "V celé literatuře egyptské nenašel jsem dosud jediného textu, v němž by slovo Aton mělo význam osobní. Zato však našel jsem hojnost textů, v nichž jest užito slovo "aton" k označení slunečního kotouče proti slovu Re, označujícimu osobního boha slunečního," píše František Lexa².

1

E. A. W. Budge, *Tutankhamen - Amenism, Atenism and Egyptian Monotheism*, kap 8. (<http://www.sacred-texts.com/egy/tut/08.htm>). Budge je renomovaný egyptolog 19. století, jeden z Lexových pramenů.

² František Lexa, *Náboženská literatura staroegyptská*, díl I., Kladno: J. Šnajdr, 1920, str. 52. František Lexa je náš slavný egyptolog počátku 20. století. Jeho překlady pramenů se dosud užívají a s malými výhradami doporučují.

Achnatonův notoricky známý hymnus³ by skutečně z převážné většiny mohl recitovat zapřísáhlý ateista bez uzardění. Vůbec by ho nemusel brát jako náboženský text, ale prostě jako přírodní lyriku, vyjadřující radost z fyzického Slunce a jeho působení. Je velmi živá a plastická, prozrazuje silně smyslového člověka. "Náboženštější" charakter mají výroky o tom, že sluneční božstvo vše stvořilo, o všechno pečuje, všemu dává život. Popis důležitosti světla a tepla v denním rytmu přírody a společnosti je logický a snadno představitelný - výroky o původu všeho a péči o vše jsou vyznáním víry, i když víry jen dotahující viditelnou souvislost mezi Sluncem a životem o krok dál. A tím to také končí. Achnatonův bůh není zmíněn jako někdo, kdo by komunikoval se svými vyznavači, pomáhal jim. Ano, všemu dává život, o každého pečuje - v rámci přirozeného běhu přírody. Existuje ale cokoli nad to?⁴

Ani slovo o posmrtném životě. Pozdější stéla kritizuje Achnatonovu reformu mimo jiné za to, že se nekonaly pohřební obřady a mrtví museli být ukládáni do hrobu bez kněžského požehnání⁵. To je tak snadno představitelné, že není nutno předpokládat, že kritik přeháněl. Pravda, Achnaton byl tehdy ještě dosti mladý, a jak jsme viděli, příliš mnoho organizačního talentu nejevil nikdy. Ale zanedbal zde problematiku jinak vždy pro Egyptřana klíčovou. Ani slovo na etické téma. To bylo snad ještě nápadněji "neegyptské". Panovník opomněl zmínit dokonce i své vlastní morální kvality, i když pochválit sám sebe neopomněl.

Samotný silný důraz na přirozený život, závislý na Slunci, není pro Egyptřana neobvyklý⁶. Když se však k němu připočítají

³ Vachala, Břetislav "Chvalozpěv na Slunce", *Nový Orient* 41/9, 1986, str. 280-281.

⁴ "Proto také již předem k zániku bylo odsouzeno Achuenatonovo náboženství o jediném neosobním bohu, jenž by ani dnes nezbudil ozvěny v srdcích většiny lidí pro svou abstraktnost." Lexa, díl I., 21.

⁵ Budge, *Tutankhamen*, kap 8. (<http://www.sacred-texts.com/egy/tut/04.htm>).

⁶ Viz též např. nářek vdovy v: Henri Frankfort, *Ancient Egyptian Religion* (New York: Columbia University Press, 1948), citováno v: Mircea Eliade "From Primitives to Zen" (<http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/170.html>).

výtvarné památky, které zobrazují faraona nejen v neprotokolárních situacích, ale zcela realisticky i s jeho méně estetickými rysy⁷, zdá se pravděpodobné, že šlo skutečně o člověka zaměřeného především na smyslovou a racionální skutečnost a vědomě oklešťujícího náboženství od nepohodlných tajemných či zkrátka nadpřirozených prvků. Už jsem byla v pokušení vidět ho jako intelektuálního materialistu (nebyl by jediný v dějinách, kdo něco takového prosazoval s náboženským fanatismem), ale narazila jsem na text z jeho rakve, který přece jen nějaké náboženské cítění prozrazuje: "Podej mi své ruce, plné tvého ducha, abych ho mohl přijmout a být živ skrze něj. Volej mě jménem po celou věčnost: nikdy se nestane, že bych neodpověděl na tvé zavolání."⁸

Je snadno představitelné, že se to týkalo jen jeho samotného. Viděl se ve vztahu se svým bohem, jeho milovaný syn, který jako jediný ho zná⁹, ostatní smrtelníky prostě možná ani neregistroval. Pokud ano, bylo to tentokrát naopak plně v souladu s egyptskou tradicí. Faraó byl brán jako prostředník mezi bohy a lidmi, jako onen nižší, ale zato bližší bůh, kterého lidé skutečně ctí a který jim zajišťuje výhody v pozemském i posmrtném životě, i když se samozřejmě s jeho postavením srovnávat nedají¹⁰. Možná se ale jeho reforma leckomu přestane jevit jako tak úplně čistý monoteismus, když zjistí, že jednoho z bohů vedle Atona faraó přece jen ponechal bez újmy na cti: sebe sama.

7 Lexa, díl I., str. 64.

8 Eliade, *Dějiny, díl I.*, kap 4./32. (anglická verze str. 108).

9 Srv. závěr Hymnu na Slunce: "...mám tě stále na paměti, neboť nikdo tě nezná/ kromě tvého syna Nefercheprurea-vaenrea./ Jen jeho seznamuješ se svými úmysly a svou mocí!" "Zřídilo jsi vše pro svého syna, jenž z tebe vzešel./ krále Horního a Dolního Egypta, jenž žije pravdou, / Pána Obou zemí Nefercheprurea-vaenrea, syna Reova, jenž žije pravdou..."

10 V textech z pyramid je zemřelý faraó nazván synem Atumovým a všichni ostatní se musí před ním postavit do pozoru: koho chce, zabije, koho chce, nechá žít. Dokonce, jak to nazval F. Lexa, "loví bohy a pořádá si na nebi hostinu lidožroutskou". (Snad se jednalo jen o bohy nepřátelské. Ale ti, kdo se před ním stavěli do pozoru, byli jmenováni, a byli to i ti obecně uctívání.) V textech z rakví je obřad, zajišťující zemřelému vzkříšení jeho družiny, služebnictva, příbuzných a přátel, a vpsledu i manželky.

Z celé slavné náboženské reformy tak zbyde skutečně jen radikální okleštění kultu, které ovšem mělo i svou nepopíratelnou materiální a politickou výhodu.

Ale na druhou stranu, co by mohlo být víc plně těch nepohodlných tajemných a nadpřirozených prvků než právě tradice Nejvyššího Boha, pokud tu byla? Tahle otázka stojí za pozornost.

Pravda, k monoteismu výlučnému, který nepřipouští nic jiného než kult jediného Boha, měl Egypt v ostatních obdobích poměrně daleko. Byl, jako mnohé vysoké kultury, značně konzervativní. K moudrosti se stavěl asi jako Češi k nemovitostem: ty se neprodávají - ty se jen kupují¹¹. Vše se pečlivě zaznamenávalo a schraňovalo, a pokud si to snad navzájem odporovalo, hledaly se cesty, jak to harmonizovat. Během procesu sjednocování země obyvatelé jednotlivých městeček, měst, státečků postupně přicházeli na to, že sousedé ctí bohy jiných jmen, ale s podobnými atributy. Většinou to dopadlo tak, že bůh zůstal týž, ale jména se navěsila za sebe do delšího titulu. Bohové "splynuli", jak se tomu dnes říká. Ale Egyptané to docela dobfě mohli vnímat tak, že pokud mají daní bohové totěž zvlíe, tutěž povahu, tutěž sféru působnosti, netřeba jim "splyvat". Je to zkrátka tentěž bůh.

Pokud došlo ke kolizi v otázce stvoření světa - a touto otázkou se Egyptané po celé své dějiny živě zabývali - vytvářely se harmonizace zrovna tak. Narazíme na případy, které by čtenář Bible neměl tak velký problém harmonizovat - dejme tomu tradice stvoření slovem a stvoření člověka z hlíny.¹² Tyhle dvě tu skutečně vedle sebe

¹¹ "...konzervatismus je vlastností všech národních kultur, ale nikde nebyl tak tuhý jako v Egyptě, a jevil-li se ve všech prvcích kulturních měrou tak velikou, že jest charakteristickým znakem všeho egyptského, vedl v náboženských názorech egyptských ke zjevům u jiného národa nemožným. Staré názory nebyly nikdy novými názory vytlačeny, nýbrž buď se s nimi sloučily, nebo žily vedle nich dále.... takže náboženské texty zpravidla nejsou psány pod zorným úhlem názoru jednoho, nýbrž směsice několika názorů... Za příklad uvádím náboženský nápis s hrobu knížete Paheria, v němž jsou všechny názory o posmrtném životě vyčteny jedním dechem za sebou..." Lexa, díl I., str.16.

¹² "První, nejjižnější župa egyptská byla župa jebská, jejímž bohem byl *Chnum*, zobrazovaný nejčastěji s beraní hlavou. O jeho původní povaze nevíme nic.

byly, ale ani jedno z měst se nikdy nedostalo do tak významného postavení, aby došlo k vážnějšímu napětí. V několika jiných, pokud už případ nemohl být posouzen tak, že šlo o téhož Boha, vysvětlilo se vše tak, že jeden stvořitel stvořil druhého (vrcholem byla syntéza, kde stvořitelská osmice stvořila či oživila tři další stvořitele). Někteří z nich byli později viděni jako méně aktivní, ale ctěni byli všichni pečlivě podle propracovaného pořádku. Nic tu nemohlo být víc cizí než výlučný monoteismus.

Avšak právě toto pečlivé archivování moudrosti zachovalo i řadu představ, které by skutečně mohly být Mojžíšovi docela blízké. Což neznamená, že se neobjevují vedle záplavy textů, řešících v první řadě problematiku mrtvých a zpracovávajících s typicky egyptskou pedanterií magické návody, "nesčíslněkrát ověřené".¹³ Ano, Egypt samosebou znamená jasný polyteismus, jasnou magii a dokonce něco, co se svým způsobem blíží nekromancii¹⁴. Kvalitní posmrtný život byl stále žádanější a stal se předmětem komerce. Ale proto nemůžeme přehlížet, že se v egyptské sběrné truhle zachovaly i jiné proudy, jiné myšlenky. Nevyskytovaly se jako jediné, možná ne u všech a skoro určitě ne stále stejně silné u všech a neustále, ale cosi tu bylo, ať už to někdo nazve tradicí, intuitivní moudrostí, plodem vysoké civilizace nebo jak ještě.

Již v dobách nejstarších jest bohem kataraktů a pánem chladné vody. Podle prastarých egyptských představ z dob, kdy nebylo styků s Núbíí, byly zřídlem Nilu podzemní sluje v kataraktech. Část jich byla zavřena závorami, a otevřel-li je Chnum, rozvodnil se Nil. ... Chnum často bývá také znázorněn, sedě u hrnčířského kruhu, na němž někdy bývá i lidská postava, kterou právě vyrobil. S touto jeho hodností setkáváme se např. v legendě o zplození a narození Hatšepsovetině." Lexa, díl I., str. 24.

¹³ Tento obrat je ze slavné 125. kapitoly tzv. Knihy mrtvých, ale už v předchozím období střední říše bylo mnoho textů z rakví, které měly podobný charakter, a ještě starší texty z pyramid byly často podobného druhu, i když méně propracované.

¹⁴ Srv. J. Heller, *Starověká náboženství*, (Kalich, Praha, 1988) str. 78 a <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/169.html>. Obřad "otevření úst", kterým se napojoval bůh na svou sochu, se užíval i k navázání jedné z duší zemřelého (ba) na jeho mumii. Cílem ovšem bylo, aby zemřelý měl své tělo na onom světě. (A aby to nebylo tak jednoduché, "otevřením úst" bylo možná především očistění, srv. Eliade, *Dějiny*, díl I., kap. 4/27 angl. verze str. 94.)

Egyptané znali Maat, kosmický a morální řád, totožný s pravdou a krásou¹⁵. Znali koncepci stvoření slovem a myšlenkou - "srdcem a jazykem" - (a stvořitelem byl v tomto případě Ptah, právě ten zobrazovaný pod baldachýnem Maat).

Pravda byla blízká, osobní a bylo výzvou pro každého ji milovat a nenávidět zlo.

Od nejstarších památek bylo bez diskuze, že mrtví musí podstoupit soud a zřejmě si byla blízká představa rozkladu smrti a rozkladu morálního.

Měla důležitost myšlenka idylického věku, kdy řád a harmonie panovaly¹⁶ (ten čas skončil odpadnutím od Nejvyššího a téměř zkázou lidstva).

Pokud už namítáme, že ti Nejvyšší byli různí a v historii se to střídalo, neměli bychom zapomenout na jedno: rozhodně tu vždycky nějaký byl a nejenom to, byl často popisován jako Jediný.¹⁷ Byli si také navzájem velmi podobní. Občas je celá věc poněkud zatemněna tím, že byla pocíťována potřeba ztotožnit ho mimo jiné i se Sluncem, takže ho badatelé začali později pocíťovat (a popisovat) jako "slunečního boha". Ve skutečnosti se zdá, že tomu bylo většinou naopak: Egyptané tihli k tomu ztotožnit Nejvyššího také se Sluncem (nikoli tedy udělat ho ze Slunce). "Atum" znamená "Nejsoucí" (to znamenalo také "kdysi nejsoucí, první existující",¹⁸

¹⁵ "Egyptští bozi mají krásu či dobrotu - **nefer**. Kořen nfr - dobrý, krásný /sr. řecké kalos!/ Nfr však neoznačuje jen dobro etické a krásno estetické, nýbrž i dobro "kosmické", dobrý řád, který umožňuje život... Ale nfr může označovat i mládí či mládež, která se vyznačuje životní silou, nedotčenou vitalitou. Nefer-Tem je mladý, právě vycházející sluneční bůh. Výraz nefer se později stal i přízviskem Usíra jako dárcce života." J. Heller, *Starověká náboženství*, str. 24-25. Srv. též str. 82-84.

¹⁶ "...než se objevil hněv, hluk, konflikt či nepořádek." Ani smrt ani nemoc nebyly známy během tohoto zázračného období... (Tak Eliade, *Dějiny*, díl I., kap. 4./25, angl. verze str. 87.)

¹⁷ "Je potřeba mít jasno v tom, že výraz, užitý Achnatonem v jeho hymnu - jediný bůh, mimo něhož není jiného - byl užíván, tisíc let před amarnskou reformou, na Amona, Rea, Atuma a další bohy." (Eliade, *Dějiny*, díl I. kap. 4./32, angl. verze str. 109.)

¹⁸ Srv. Heller, *Starověká náboženství*, str. 29. Možná tohle znal, to byla v jeho době už staletí stará moudrost. Zajímavé v souvislosti s tím, jak přijal zjevení Božího jména on...

i když je pravda, že byl i zapadajícím Sluncem, s nímž se to dá mimo jiné spojovat). "Amon" znamená "Skrutý". Je skrutý dokonce i před bohy samotnými. Tajuplnost však neznamená odtazitost, naopak. Zbavuje zla, zahání nemoci. Otevírá oči slepých. Může život zkrátit i prodloužit. Je i v podsvětí a toho, koho miluje, odtud vysvobodí. Má oči a uši a je tak na každé stezce toho, kdo ho miluje. Slyší prosby toho, kdo ho vzývá. Ať je jakkoli daleko, přichází okamžitě, když k němu někdo volá.¹⁹

Moc a sláva Amonova rostly v souvislosti se vzestupem panovnického rodu z Théb. Politika určitě velmi přeje tomu, aby někteří bohové upadali v zapomnění, jiní stoupali ve slávě. Jenže tomu se dost dobře nedá vyhnout. A je to vždycky jen jedna stránka věci: to, čemu lidé skutečně věří, se většinou dost dobře projeví, ať je to s vnucovaným náboženstvím v souladu nebo v rozporu. Hor přikrýval svými křídly celou zemi, ale už dávno předtím téměř v každém městě ctili nějakého toho sokola. Bohové "splynuli", ale jeho pozice se udržela.²⁰ Prastaré tradice se mohou zviditelnit a proslavit ne primárně z politických důvodů, ale prostě proto, že byly obecně rozšířené.

Atum i Ptah (stejně jako Usírev) jsou viditelní od nejstarších dob, Amon až od doby Střední říše - a největší slávy dosáhl za Nové. Jen těžko se ale dá čekat, že tehdy "vznikl", jakási nová literární nebo filosofická postava bez tradice. Lexa k ní píše toto:

"Bohem hlavního města páté župy hornoegyptské, jež slulo Gebti (řec. Koptos, arab. Kuft) byl *Min*, božstvo původu prastarého, jak o tom svědčí jeho podoba. Bývá znázorněn ithyfalicky, z čehož jest patrné, že byl původně bohem plodnosti; z povahy jeho hlavní slavnosti soudíme, že byl také bohem úrody..." "Protože charakteristické znaky Mina - modrá pleť a dvojité vysoký chochol z peří - jsou také charakteristickými znaky vesetského Amona, zdá se, že Amon, původně asi Amonev, "skrývající se" - jest jen příjmení

¹⁹ Budge, *Tutankhamen*, kap. 5. (<http://www.sacred-texts.com/egy/tut/tut05.htm>), str. 41-42.

²⁰ Heller, *Starověká náboženství*, str. 28.

koptského Mina.²¹ Pokud je tedy toto pozorování dosud aktuální, byl tu od nejstarších dob (soudit na stáří podle používaného obrazu může být ošidné, ale ohledně slavnosti úrody se o stáří nepochybuje) bůh, ctěný jako dárce života a doprovázený nebeskou symbolikou, který později spolu s vesetským rodem stoupl ve slávě a dostal přídomek Re jako koneckonců občas leckterý z bohů - a ne tak docela neprávem, Slunce bylo nepochybně jedním z jeho projevů či podřízených.

Byl to právě tento bůh (nebo moc a bohatství jeho kněží), proti čemu se Achnaton vymezil ve prospěch, aby se tak řeklo, puristického slunečního kultu. Dokonce to možná ani nebylo v historii Egypta poprvé. Králové páté dynastie se odklonili od Hora ("Ten, který je nahoře/vzdálený"²², nebeský sokol, jehož očima jsou Slunce a Měsíc) k Reovi. "Každý z nich postavil Reovi chrám; tyto chrámy sobě velice podobné úplně se odlišují od ostatních egyptských chrámů. Neměly svatostánku se sochou boha, jehož nahrazoval vysoký obelisk s pozlaceným hrotem. Před obeliskem stál oltář a kněz vykonával oběť, když se sluneční kotouč dotýkal zdánlivě hrotu obelisku."²³ Podobně v Achnatonově chrámu nebyla střecha a Slunce se uctívalo přímo²⁴. Kult nebeského boha, který má Slunce v kompetenci, byl proměněn v čistší kult Slunce samotného (i když ne zcela, Re ještě byl mnohem více "nad Sluncem" než Aton). Každopádně je vidět, že Amon, třebaže už dlouho Amon-Re, nebyl Achnatonovi "solarizován" dostatečně. Achnatonův hymnus a Žalm 104. bývají srovnávány co do přírodních prvků, které autora inspirují, tam ale podobnost končí. Bůh nebyl týž: a Achnaton by to zdůraznil stejně horlivě jako žalmista.

²¹ Lexa, díl I., str. 26. Heller (*Starověká náboženství*, str. 41) předpokládá, že převovou korunu převzal od Mina, ale že tato koruna "ukazuje jeho nejvlastnější podstatu".

²² Heller, *Starověká náboženství*, str. 28.

²³ Lexa, díl I., str. 45.

²⁴ Eliade, *Dějiny*, díl I, kap. 4./32. (angl. verze str. 107).

To ale nic nemění na tom, že tradice tajuplného Stvořitele, dárce života, přebývajícího vysoko, nadřazeného i samotnému Slunci, ale všudypřítomného a blízkého i tomu nejmenšímu z lidí, v Egyptě po celou tu dobu zůstávala živá.

Co zatím dělala Matka:

V Egyptě znali pár nebe-země, jenže role byly obráceny. Matkou bylo nebe, Nut, rodící zesnulé v podobě hvězd. S jejím partnerem Gebem/zemí museli předtím vybojovat vítězný boj. Vznešená a krásná nebeská matka uměla zesnulého očistit a těšila se hluboké vážnosti, stejně jako další velké ženské postavy. Isis v jednom mýtu Istivě získala moc Reovu a Nut je matkou Reovou, která ho k sobě přijímá, aby odpočinul od lidské zloby. Avšak zároveň jsou Geb i Nut až druhou generací bohů, na jejímž počátku stojí Atum, plodící je sám ze sebe.

Texty:

('Texty z rakví,' 714)²⁵

Byl jsem (duchem v?) prvotních vodách,
já, který jsem neměl společníka, když počalo existovat mé jméno.
Nejstarší podoba, v níž jsem počal existovat, byla ponořena ve vodách.
vznikl jsem (těž) v podobě kruhu,
přebýval jsem ve svém vejci.
Byl jsem tím, kdo vše začal, obyvatelem prvotních vod.
Nejprve se ze mne vynořil vítr, který oddělil nebe od země,
a pak jsem se počal hýbat.

25

Překlad R.T. Rundle Clark, v: *Myth and Symbol in Ancient Egypt* (London 1959) str.74. <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/017.html>.

Stvořil jsem své údy ve své 'slávě'.
Byl jsem tvůrcem sama sebe, stvořil jsem sám sebe podle své touhy a v
souladu se svým srdcem.

('Texty z rakví,' 330)²⁶

At' žiji či umírám, jsem Usírev,
vstupuji do tebe a skrze tebe se znovu objevuji,
rozkládám se v tobě a rostu v tobě,
padám do tebe, padám na bok.

...

Pokrývám zemi,
at' žiji, či umírám, jsem Ječmen.

Nezanikám.

Vstoupil jsem do Řádu,
spoléhám na Řád,
stávám se pánem Řádu,
v Řádu se znovu objevuji...

Monolog Atumův, texty z rakví²⁷

Já jsem Atum, jenž jsem byl samojediný. Já jsem Re v jeho prvním lesku.

To jest: [při] jeho ranním východu z jeho horizontu.

Já jsem veliký, jenž povstal sám ze sebe,

Tento velký bůh jest pravodstvo.

jenž vytvořil svoje jména; pán devatera,

To jest Re.

jemuž nikdo z bohů nestaví se na odpor.

To jest Hor, náčelník Chemu.

Mně patří včerejšek, já znám zítřek.

To jest Usírev.

Včerejšek jest Usírev, zítřek jest zářící duch.

...

26

Překlad R.T. Rundle Clark, v: *Myth and Symbol in Ancient Egypt* (London 1959) str. 142. <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/088.html>.

27

František Lexa, *Náboženská literatura staroegyptská*, díl II., Praha: Hermann a synové, 1997, str. 31-32.

Já jsem onen velký fénix onský, znající všecko, co jest.

To jest Usírev.

"To, co jest" jest věčnost a nekonečnost. - Věčnost jest den, nekonečnost jest noc.

Já jsem Min při jeho objevení; svůj chochol z peří vetkl jsem si do hlavy.

Co značí jeho chochol? - Jest to Hor, chránící svého otce.

Jeho chochol z peří jsou dva velcí brejlovci, kteří jsou na čele jeho otce Atuma.

Památník memfidské teologie: deska Šabakova²⁸

Velký mocný Ptah ----- i s jejích duchy jest toto srdce i tento jazyk.

Hor povstal z něho, Thovt povstal z něho, z Ptaha. (...)

Atumovo devatero povstalo z jeho žil a jeho prstů. Devatero bohů jsou také zuby a rty v těchto ústech, jež vyslovila jména všech věcí, z nichž vyšli Šov a Tefnut, kteří zrodili devatero bohů.

Oči hledí, uši poslouchají, nos vdechuje vzduch a přivádějí to srdci. Ono pak vytváří všecka rozhodnutí a jazyk sděluje myšlenku srdce. On vytvořil všechny bohy, i Atuma a jeho devatero. Všecka božská slova povstala z myšlenky srdce a rozkazu jazyka.

On vytvoří duchy a ----; on tvoří touto řečí všechny pokrmy a všecku potravu; on tvoří to, co je milováno, i to, co je nenáviděno. On dává život pokojnému a smrt zločinci. On vytvořil všechny práce a všecka umění, jež vykonávají ruce [lidské]. Nohy chodí a všechny údy se pohybují podle jeho rozkazu; jak vymyslelo to srdce a vyšlo to z jazyka, tak všecko se děje.

Atum, jenž stvořil bohy, řekl o Ptahu Cenenovi: "On jest tvůrce bohů, z něho povstaly všechny věci, potrava i pokrmy, oběti bohů i všecko dobré." A Thovt ví, že jeho síla je větší než síla /všech ostatních/ bohů.

Ptah byl spokojen, když stvořil všechny věci a všecka božská slova...

Texty z rakví (podle A. de Bucka, *The Egyptian Coffin texts*, I-VII, Chicago 1935-61)²⁹:

Opakuji vám čtyři dobré skutky, které jsem učinil...:

Stvořil jsem vítr ze čtyř stran nebe,

aby každý člověk mohl za svého života dýchat.

²⁸ Lexa, díl II., str. 138-139.

²⁹ Zbyněk Žába, *Tesáno do kamene, psáno na papyrus*, Praha, Svoboda, 1968, str. 169-170.

To je (první) z oněch dobrých činů.
Stvořil jsem nilskou záplavu,
aby nepatrný člověk měl z ní týž užitek i práva jako vysoce postavený.
To je (druhý) z oněch dobrých činů.
Stvořil jsem každého člověka rovným druhému.
Jejich vlastní mysl však porušila, co jsem přikázal, nežádal jsem, aby konali zlo.
To je (třetí) z oněch dobrých činů.
Způsobil jsem, aby jejich mysl nezapomněla na onen svět,
aby oběti mohly být předkládány bohům jednotlivých krajů.
To je (čtvrtý) z oněch dobrých činů.
Stvořil jsem pět bohů, kteří jsou můj pot,
a lidstvo, jež je slzami, které se lijí z mých očí.

Poděkování Amonovi (deska berlínského muzea čís. 23.077):³⁰

Jako sluha je náchylný hřešiti,
tak pán jest ochoten odpouštěti.
Pán Vésetu nestráví ani jediný den celý v hněvu;
zlobí-li se, zlobí se jen okamžik, bez následků,
a ---- milostivě se k nám obrací.
Amon obrací se se svým vánkem.
Jakože roste tvůj duch, ty odpustíš
a nebude se již opakovati to, co bylo odvráceno.

Výňatky z hymnů Amonovi z Leydenského papýru³¹

Jsi tvůrcem let a velitelem měsíců; dny a noci se řídí podle jeho kroku.
Tvoříš sám sebe znovu dnes po večerejšku; i když se stáváš nocí, jsi dnem.
On je Jediný Bdící, nenávidí spánek. Lidé spí na svých ložích, avšak jeho oči bdí. (Kap. VI.)

On vytváří sám sebe a nikdo nezná jeho podobu. (Kap. VIII.)

Sokol, ničící jedním rázem svého nepřítele. Skrytý Lev, hlasitě řvoucí, zatínající drápy do toho, co mu přijde pod tlapy. Býk pro své město, Lev pro svůj lid. Země se chvěje, když vydá svůj hlas. Každá bytost před ním cítí

³⁰ Lexa, díl II., str.109.

³¹ Budge, kap. 5. (<http://www.sacred-texts.com/egy/tut/tut05.htm>), str. 40-42.

bázeň, je silný v moci a nikdo se mu nevyrovná. Je Blahodárnou mocí zrození Devtera bohů. (Kap. IX.)

Osvobozuje od zla, zahání nemoci. Lékař, uzdravující oko bez léků. Otevírá oko, ničí jeho příkrov. Protože je v podsvětí, osvobozuje toho, koho miluje. Vypošťuje z Osudu podle přání svého srdce. Má oči a uši a je tak na každé teze toho, kdo ho miluje.

Slyší prosby toho, kdo ho vzývá. I když je daleko, přichází v jediném okamžiku k tomu, kdo ho volá.

Přidává k délce života i život zkracuje. Tomu, koho miluje, dává víc, než mu Osud určil.

Člověku, který ho nosí v srdci, je víc než miliony.

S jeho jménem je jediný člověk silnější než statisíce. (Kap. XI.)

Skrývá se před nimi, je utajen bohům.

Člověk, který použije jeho tajné jméno, které nemůže být poznáno, ihned padne na tvář a zemře násilnou smrtí. (Kap. XV.)

Text ze zlatého plechu v hrobce Tutanchamónově.³²

Stalo se za (časů, kdy Jeho) Veličenstvo Ré, jež kdysi stvořilo samo sebe, bylo ještě i panovníkem lidí vedle toho, že bylo zároveň panovníkem bohů. Tehdy proti němu začalo lidstvo osnovat plány. Jeho Veličenstvo totiž už zestárlo, jeho kosti byly jako stříbro, jeho maso jako zlato a vlasy jako tyrkys.

...

"Ať tvé Oko jde za nimi, aby vypátralo ty, kdo se proti tobě spolčují. Ale Oko není (samo) tak silné, aby je zničilo. Ať tedy jde ve tvaru (tvé dcery) Hathory."

(Hathor se nemůže nasytit vraždění a je oklamána pomocí opojného nápoje, který vypadá jako krev. Pak Ré odjede na nebe a tam vytvoří své konečné království.)

32

Žába, str. 174-5.

Čistota mrtvého:

Texty z pyramid:

Série textů z pyramid, kterou uvádí Lexa na str. 10-11, jsou texty, které vyslovoval syn zemřelého faraona při obětech nejružnějšího druhu (potravin, oblečení, líčidlo...). Všechny se ale mrtvému stávaly jediným: Horovým okem (evtl. oběma očima), tj. světlem. To jedl, tím se oblékal, očišťoval a zdobil, aby se stal zářící nebeskou bytostí.

Pyr 841-843³³

"Hej Pepi, vstaň, ať jsi očištěn, ať jest očištěn tvůj duch! Očistil tebe Hor v chladném nebeském vodstvu. Tvá čistota jest jako čistota Šovova, tvá čistota jest jako čistota Tefnutina, tvá čistota jest jako čistota čtyř domů zářících duchů. Když volají v Peu: "Očisti se!" očišťuje tebe tvá matka Nut, veliká ochránitelka, a chrání těbe.

Vezmi si svoji hlavu, sesbírej si svoje kosti u Geba! Jest zničeno to, co bylo zkaženo na tobě, jest odstraněno to, co zkaženo bylo na tobě u Atuma."

Texty z rakví:³⁴

Odstraněna jest moje nečistota, zničeno jest to, co bylo na mě špatného, zahlazen jest hřích, tkvící na mně. Umyl jsem se v obou velikých jezerech henennisutských, v nichž očišťují se oběti onomu velikému bohu.

Kdo jest to? - To jest sám Re.

...

Jdu po cestě, kterou znám, vedoucí k ostrovu spravedlivých.

Co jest to? - Jest to cesta, po níž šel můj otec Atum, když se ubíral do nebeských luhů.

Knihy mrtvých

kap. 154³⁵

³³ Lexa, díl II., str. 24.

³⁴ Lexa, díl II., str. 32-3.

(Říkadlo, aby mrtvola nepodlehla zkáze)

... Nečiním nic, čeho ty nenávidíš. Nuže, ať miluje mě tvůj duch a neopouští mne!

kap. 126³⁶

... My odstraníme všechno zlo tkvící na tobě a zapomeneme na tvoje hříchy, neboť ti, kteří tě rozřezávali, zničili všechno zlo, které na tobě utkvělo na zemi.

Čistota živého:

Začátek naučení pro život,
vodítek pro blaho...
jak být veden po cestách života,
jak být úspěšný na zemi,
jak svému srdci získat vstup do svatyně...³⁷

³⁵ Lexa II, 89.

³⁶ Lexa II., 81.

³⁷ Nauka Amenemopa, syna Kanachtova, pro jeho nejmladšího syna Haremnaacherua (někdy mezi XXII a XXVI. dynastií, Žába str. 53.

Pastýři a rolníci

Kolem roku 1500 (o dataci se jako obvykle vedou spory a teorie se v tomto případě mohou rozcházet až o tisíciletí), to jest možná zhruba ve stejné době jako velmi sporná Achnatonova reforma, proběhla v Persii monoteistická reforma mnohem méně sporná. Kněz - recitátor posvátných textů Zarathuštra obdržel přímé zjevení Jediného Boha a začal ho kázat s takovým úspěchem, že nikdo už nevyptával, jak vypadalo náboženství předchozí.

Nešlo tehdy ještě o dualismus. Prorok zřetelně odlišoval stranu Dobra a stranu Zla, viděl život jako zápas mezi nimi, ale nepochyboval o tom, že původce všeho je dobrý a že strana Dobra vpsledu zvítězí.

Nešlo také rozhodně o monoteismus výlučný. První kapitoly Avesty - dlouhý rituální text - naopak budí dojem až úzkostlivé snahy o to, aby žádná dobrá bytost nebyla z uctívání vynechána: od těch nejvýše postavených až po duše spravedlivých předků. Není v tom však prospěchářství, nebo ne jenom. Zároveň z toho zaznívá až dětsky čistá touha uctít vše, co je úcty hodno, ze srdce, které se prostě horoucně přiklání na stranu Dobra: A uctíváme všechny vody a všechny rostliny, i všechny dobré muže a ženy. (Jasna 16:9³⁸). To jsou nicméně pozdější kapitoly. Ty o nichž se předpokládá, že se recitovaly už za prorokova života, jsou mnohem koncentrovanější na uctívání Nejvyššího, případně doplněného suitou jeho personifikovaných vlastností (typu Pravda, Dobrá mysl...) V celém textu však každopádně není pochybností o tom, že Nejvyšší je primárním stvořitelem a nejlepším z dobrých, svrchovaně hodným úcty.

Ne však nedosažitelným a obtížně dovolatelným! Možná právě v tom, ve vzkříšení vztahu mezi Nejvyšším (zvolna ustupujícím z kultu) a jeho uctívači, tkvěl podstatný díl reformy.

38 <http://www.avesta.org/yasna/yasna.htm>.

Prorok se nestydí ho oslovit, klást otázky na tělo, věřit, že Nejvyšší se o něj postará a bude jeho ochráncem proti zlu i nebezpečí.

Byla, nebo nebyla, Nejvyšší bytost součástí předchozí tradice?

Je celkem pravděpodobné, že byla. Předchozí náboženství totiž nevymizelo bez jakékoli stopy. V prorokově době už se pomalu začínala krystalizovat podoba Rgvédy, souboru nejstarších hymnů sesterských indoárijců - a oba jazyky jsou si tak blízké, že lze bez problémů objevovat paralelní slova³⁹.

Zajímavé už je jméno Jediného: Ahura Mazda. Ahura (védsky: asura) je jméno jednoho druhu duchovních bytostí (v Persii těch hodných, v Indii těch zlých), Mazda (védsky: médhá) znamená moudrost a v Rgvédu se často objevuje jako přízvisko Varuny, který v Avestě není, ale v předchozím náboženství byl, jak se soudí podle toho, že se z něj vyvinul Uranos...

Obě kultury se vyjadřovaly v podobném typu hymnických veršů, obě znaly kosmický řád, obě se odvolávaly na tradici pradávných vidoucích. Jejich sdělení se ještě po staletí nezapisovala, nýbrž pečlivě memorovala, tak pečlivě, že uchovala původní jazyk dávno po tom, co se proměnil k nesrozumitelnosti. To má svůj praktický důsledek: spory překladatelů. Nejsme si ve skutečnosti tak docela jisti, o čem že to naši dávní předkové v hymnech zpívali.

Obě kultury měly v úctě podobné věci: mimo jiné obětní oheň a hovězí dobytek.

Pro obě byly důležité, obdařené božským původem a mocí, i samy zpěvy při obětech. Pro obě byly oběti nepostradatelné, s dalekosáhlým významem pro jednotlivce i celý vesmír. Tam už ale byl určitý posun důrazu. Zarathuštra některé oběti (zejména dobytka v přehnaném množství) odsuzoval a vyvažoval jejich význam významem příklonu lidského srdce na stranu dobra, který nesmí být ani vlažný či liknavý, protože dobro se zlem zkrátka vedou trvalý

³⁹

Celý tento oddíl čerpá především z Karla Wernera, *Náboženské tradice Asie: od Indie po Japonsko s přihlédnutím k Přednímu východu*, stať o Íránu. Datování je také podle něj a dokládá ho myslím celkem rozumně.

zápas. Dobro ale nekompromisně zvítězí a smrtí tak lze projít k "nejlepšímu životu".

Ve védské kultuře se význam oběti ještě po staletí stupňoval. To nakonec vedlo k jakémusi "zhroucení do sebe". Rituál už byl příliš složitý, příliš nákladný a čím dál tím méně srozumitelný. Nakonec, někdy v šestém století, došlo i tam k určitému typu reformy. Eliade ji popisuje odstavcem, který by se dal shrnout otázkou: "Pokud *skutkem* oběti získáš nebe, co bude s těmi ostatními skutky?"⁴⁰ Tak došlo k promyšlení vztahů mezi činy a dalšími životy a všeho toho, co je dnes z indického náboženství populární.

Je tedy docela dobře možné, že se tu z mlh minulosti vynořují dvě sesterská náboženství, z nichž jedno je rovnou zavrženo a reformováno, druhé je ve svém vrcholném bodě a vydává se na cestu úpadku (pozdolna směřujícího k radikálnímu přehodnocení). Co bylo předtím, se dá jen matně tušit, ale nebylo to v žádném případě nic jednoduchého. Verše Rgvédy zasahují svou metaforickou a filosofickou hloubkou, až jde z toho člověku hlava kolem (není-li to tedy beze zbytku způsobeno tím, že je neumíme správně přeložit). Náboženství našich předků má v okamžiku, kdy jsme ho poprvé schopni sledovat, takovou intelektuální úroveň, že na ní naše kultura není dodnes.

40 Doslova píše toto: "V *Bráhmaách* slovo *karman* znamená rituální aktivitu a její blahodárné následky (neboť po smrti se obětník dostává do světa bohů). Avšak uvažování nad *rituálním* procesem "příčiny a následku" nevyhnutelně vedlo k objevu, že každý *skutek*, čistě tím, že vede k následkům, se stává pevně danou součástí nekonečného řetězu příčin a následků. Jakmile byl *karman* pochpen jako zákon univerzální kauzality, zničilo to bezpečí, založené na spásných následcích oběti. Neboť postexistence duše v nebi byla výsledkem rituální aktivity obětníka; ale kde se "uskuteční" následky všech jeho *ostatních* skutků, které konal během celého svého života? Takže blažená postexistence, která je odměnou za správnou rituální aktivitu, musí mít konec. (...) Zbývá nesčetné množství skutků, vykonaných během života, které představují množství příčin, které *musí* mít následky - jinými slovy, které se musí "uskutečnit" v nové existenci, ať už zde na zemi nebo v jiném světě. Závěr byl nevyhnutelný: po zkušenosti blažené nebo nešťastné postexistence v mimozemském světě se duše musí reinkarnovat." (Eliade, *Dějiny*, díl I., kap. 9./80., druhý odstavec.)

Co víc, pokud má bonmot pravdu, je na počátku, který jsme schopni sledovat, vědomí nesmírné důležitosti oběti. Možná už ne úplně jasné v každém jejím významu, ale zdaleka přesahující kupecké počty "dávám, abys dal". Je tu například jakýsi záhadný vesmírný člověk, který se v ní stále znovu obětuje a přece vždy zas žije a právě díky jeho oběti vzniká hmotný i nehmotný svět - ale ani tento význam není jediný. Měla smířčí a očišťující účinky. Několika různými způsoby je propojena s myšlenkou znovuzrození (k tomu se ještě dostaneme později, ale nešlo o reinkarnaci, nýbrž o přerození tělesného pro duchovní svět). Co víc, znovuzrození jednotlivce bylo zdrojem požehnutí pro celé jeho okolí: časného i věčného. Náboženské cítění bylo jakoby nabitě životem: dáš velkorysý dar, vposledu sám sebe, a tím vstupuješ na novou úroveň života, bohatého po všech stránkách a skutečně vynahrazujícího obět' hojným požehnutím, ale zároveň života kvalitativně nového a umožňujícího požehnutím být, vyzařovat ho všude kolem sebe⁴¹. Během následného procesu se vlastní smysl oběti vytrácí a stává se z ní jen čin mezi ostatními činy, který se posléze zařadí do nekonečného koloběhu odměn a trestů. Takový proces nám není tak docela neznámý. Historie křesťanství je v mnohém podobná. A poznali jsme i řadu menších vln probuzení, které vždy znovu mají tendenci kostnatět v tradici a systém předpisů...

Co naproti tomu přinesl druhé větvi reformátor? I to připomíná řadu vln probuzení, které známe. Především vyzdvižení Nejvyššího zpět do pozice důležitosti, která mu patří, a zároveň s tím otevření možnosti osobního kontaktu s ním pro každého jeho ctitele. Mnohokrát je zdůrazněno, že každý dobrý člověk má stejnou hodnotu, muži i ženy (zmíněny jsou jednou dokonce i děti). Každý, kdo aktivně činí dobro, je Nejvyššímu přítelem a pomocníkem a v jeho příbytku Nejvyšší bydlí. Každý má svůj podíl na boji dobra se zlem a jeho role je důležitá, ba klíčová. A právě tyto prvky se během pozdějších staletí měly největší tendenci vytrácet. Osobnost Nejvyššího nabývala vágních filosofických rysů a ustupovala do pozadí, až zůstal jen boj dobra se zlem sám o sobě, dualisticky viděný, a často spojený s dosti významným kultem

41

Viz Eliade, *Dějiny* díl I., kap. 9/74.

nižších duchovních bytostí, vše hodně formalizované a vrchností vnucované... Kdo ví, zda dokonce i vpád islámu nebyl po tom všem cítěn jako nová reforma (každopádně si hrdí a sofistickovaní Peršané navzdory násilí i hospodářským donucovacím metodám nenechali vzít ze své kultury v podstatě nic, právě jen s výjimkou náboženství).

Často se setkávám s poznámkou, že obě sesterské kultury rozdělila změna životního stylu jedné z pastýřského na rolnický. A pravda, pro Zarathuštru znamená dobrý život především neloupit, nevráždit a nerozvracet osady. Pastýři podobné akce konali často (když zrovna nebojovali mezi sebou o pastviny a o vodu). Necháпали, jak někdo může být takový krkoun a shromažďovat zásoby, když druzí nemají co jíst (zatímco pro rolníky bylo skladování zásob nevyhnutelné). Cítili se možná morálně oprávněni si je vzít. Sami se svého bohatství čas od času velkoryse vzdali v gestu hromadné oběti (která prorokovi připadala ukrutná a nesmyslná). Po staletí se střetávala dvojí nesmiřitelná etika.

Avšak pokud je časový odhad správný, jsme zároveň v čase biblických patriarchů. To jest, i na jiném místě světa, zmítaném právě válkami pastýřů a rolníků ve velmi silné míře, žije prorok ze zjevení Nejvyššího. A zatímco první z nich je rolník a zvěstuje jako Boží vůli především morálku rolníků, druhý je... nepopíratelně pastýř. Vysoce kultivovaný pastýř, ovšem. Město, z něhož vyšel, je na vrcholu civilizace, a země, kam míří, jakbysmet - a budou ho tam přijímat jako jednoho z knížat. S největší pravděpodobností nosil v hlavě namemorovanou neuvěřitelnou zásobu posvátných textů, analogických tomu, co na jiném místě předcházelo Rgvédě. Nicméně jeho bohatství tvoří stáda a je schopný rychlého nočního pochodu na velikou vzdálenost, zakončeného úspěšnou noční přepadovou akcí proti přesile. Umí velet v bitvě.

Jaká je jeho morálka? Všimněme si, že v otázkách majetku a násilí překvapivě podobná. Je ochoten k velkým ústupkům, aby zabránil násilí mezi svými pastýři. Bojuje za své příbuzné, ale neloupí, nejde po kořisti. Oba proroci mají tedy v zásadě mnohé společné. Oba svorně také vyznávají, že by si nikdo neměl nechávat přebytky jen pro sebe. K atributům Nejvyššího patří role ochránce potřebných. Patřila k ní i v tom spodním proudu, který se pro nás

zviditelnil v Řecku. "Neboť od Dia jsou hosté a žebráci všichni..." věděla princezna Nausikaa. A připomínala to svým vyděšeným služkám ve chvíli, kdy mezi ně z křoví vystoupil nahý, špinavý trosečník. Našla by se i dnes mezi námi dívka tohoto formátu?

To nás vrací zpět k předkům Indů a Peršanů, zpět za hranice všech pramenů, neboť odtud se, jak mají badatelé běžně za to, odvíjí i tradice pozdějšího Řecká, která má dodnes velký vliv i na naši vlastní kulturu. Byl Ahura Mazda skutečně původně tím, kým v druhé větvi Varuna a kým později Uranos?

K tomuto názoru se zřejmě kloní mnozí. Eliade vyjadřuje dosti otevřeně své přesvědčení, že ano. Rozhodně byl Varuna ve védské době uznávanou bytostí s velkou pravomocí a vysokým morálním standartem, ač rodem asura. Je oslavován jako pán vesmíru, vševědoucí, tisícioký, jemuž nic neunikne. Je milovníkem a svědkem kosmického řádu, je jeho Králem a řád je v něm založen. On *jediny* obnovuje řád, porušený hříchem, omylem či nevědomostí, a je to *vždy* právě on, k němuž se lidé obrací s prosbou o pomoc, když se provinili. Zároveň ale vládne i nesmírnou tvůrčí mocí, schopností vesmírných proměn (v tomto smyslu používá Rgvéda slovo "mája")⁴².

Časem ale ztratil své privilegované postavení (už v Rgvédě, třebaže má popisované vlastnosti, mu náleží jen poměrně nevelký počet hymnů) a do čela panteonu se dostal Indra, statečný bojovník a mocný vůdce pastýřů - nájezdníků. Této problematiky si autor všímá také v 26. kapitole *Pojednání*. Na následujících stránkách pak rozvíjí svou teorii ohledně proměn, souvisejících s proměnou životního stylu, u mnoha národů v rolnický, to jest už v neolitu a nejenom v Indii, ale v rozsáhlých oblastech Evropy, Asie a Afriky.⁴³ Role Nejvyššího jako dobrého krále, vševědoucího, zastánce práva, záruky morálky, vyjádřeného především hvězdnou oblohou a kosmickými termíny, ustupuje roli ploditele, podporovatele života, vyjádřeného nebeským býkem, jehož hlas zní v hromu a jehož síla se

⁴² Eliade, *Dějiny*, díl I., kap. 8./66.

⁴³ Eliade, *Pojednání*, kap. II./26-28.

vlévá do polí - bohem stále ještě nebeským, ale především už bohem počasí, bouří a deště.

Přechod k tomuto novému, specializovanějšímu a okleštěnějšímu důrazu mohl být velmi plynulý. Rgvéda má hymnus, ve kterém je na počátku vzýván Varuna, na konci Indra a na dvou místech je zmíněno, že jsou totéž (což je typické pro tajuplnou proměnlivost Rgvédy vůbec. Věnuje se v hymnech jednomu z bohů po druhém, dává jim podobné atributy a maximální možnou úctu... a ve známém zpěvu dokonce otevřeně vyznává, že vlastně nezná toho, koho je třeba ctít). Ale takto plynulý rozhodně nebyl vždy - naopak, mohl být stejně drastický a nesmiřitelný jako konflikty zastánců rozdílného životního stylu. A skutečně je velmi často v mýtech podán jako generační boj bohů, v němž mladší svrhne staršího. (Hodně drastickou podobu má například v babylónském mýtu *Enuma eliš*, kde se rodiče a děti najvzájem pobíjejí bez soucitu a z malicherných příčin). Jde v zásadě o podobný proces, jako když kult Nejvyššího ustupuje do pozadí a nahrazují ho božstva bližší lidem a jejich potřebám - avšak v tomto případě se týká osoby Nejvyššího samotné. Obrázek přestává být jasně představitelný: jeden Nejvyšší Bůh jako král ostatních, nižších. I sám Nejvyšší Bůh se třífí do několika generací.

A aby to nebylo tak jednoduché, soudí se, že předchůdcem řeckého Dia, tedy toho, kdo se ujímá vlády jako poslední a natrvalo, je Djaus Pitár, *Denní jas - Otec*, o kterém jsou ve Védách ještě zmínky, ale jen velmi okrajově⁴⁴. Bůh "nejstarší generace" z kultu ustoupil, aby v Řecku vyplul na povrch jako představitel vítězné generace nejmladší (a hromovládě).

Chetité mají mýtus, podobný příběhu Uranovu. Uchvatitel moci nejenom svého předchůdce (nebeského boha, který má stejné jméno, Anu, jako v Mezopotámii) svrhne, ale také ho vykastruje. Na rozdíl od řecké báje ale jeho přirození rovnou spolkně. A postižený mu řekne: "Neraduj se, právě proto sám zrodíš mého potomka, který vystřídá tebe." Tím potomkem byl bůh bouří, který byl pro Chetity v době zapsání mýtu Nejvyšším bohem. A ke svým atributům nositele deště a plodnosti byl i tím, u koho se přísahalo a kdo dbal na to, aby

⁴⁴

Eliade, *Dějiny*, díl I., kap. 8./65., úvodní odstavec.

se přísahy dodržovaly. Posloupnost, vyjádřená mýtem, byla pro Chetity skutečností.

Podobný generační posun, tentokrát mírumilovný, zaznamenávají přibližně v téže době i ugaritské tabulky z krajů, blízkých biblickým, co by kamenem dohodil. Nebeský bůh El, ušlechtilý a moudrý, zastánce práva (jeho jméno znamená prostě "bůh" a jeho identitu s pravým Bohem Izraelci uznávali) předává pokojně vládu svému synu Baalovi (jeho jméno znamená prostě "pán" a představě, že i on je identický s pravým Bohem, zřejmě mnozí v Izraeli také podléhali, ale proroci proti tomu tvrdě bojovali). Baal byl bohem bouří, nositelem deště a plodnosti polím. Každoročně umíral a z říše mrtvých se vracel.

Bůh Izraele byl Jediný. Byl jak ušlechtilý a moudrý zastánce práva, tak i dárce deště, úrody a života. Bouře byla často popisována jako zjevení jeho slávy. Ale oba důrazy byly vyvážené a rolník nesměl jeho dobré vůle zneužívat, ani jí manipulovat. Abraham byl nositelem reformy podobně jako Zarathuštra. Přesto však, jak jsme viděli v Egyptě, motiv smrti a vzkříšení, motiv pšeničného zrna, tvořil klíčový prvek náboženského citění Předního východu po dlouhá staletí: tušení, plynoucí z rolnického způsobu života samotného? Nebo snad (kdo ví) nějaké prastaré proroctví, na něž se tak úplně nezapomnělo? Jeho čas měl jednou zase přijít.

Sledovat celou pestrost a mnohotvárnost náboženství, zmíněných v této kapitole, nebylo v nejmenším možno. Jedná se jen o letmý dotek a každého, kdo by chtěl mít plastický obrázek, čeká ještě mnoho čtení. Přesto však je celkem zřejmé - a dokonce všeobecně, i když dnes spíše mlčky, uznávané - že ohledně Nejvyšší bytosti měli jak naši přímí předkové, tak jejich sesterská větev, tak i celý Přední východ, mnoho velmi těsných paralel. Dal by se udělat test, ve kterém by byly verše z Jasny, Rgvédy a ze Žalmů a u některých z nich by možná nikdo nepoznal, odkud pochází (přikládám).

Postava Nejvyššího se zde objevuje už na počátku, ne na konci, sledovatelného vývoje. Někdy s jasnými indikacemi, že už je součástí tradice velmi dlouho. A tato tradice není nic primitivního, je spojena s mnoha hlubokými myšlenkami, kterými ji naši předkové během generací obohacovali. Termín "neolitická filosofie" jsem ještě

nikdy neslyšela, ale pokud opravdu u mnohých během neolitu došlo už k posunu od Vesmírného otce k Bohu bouří, možná by byl na místě ještě nějaký jiný, třeba "preneolitická filosofie"?

Co zatím dělala Matka:

Jak v Íránu, tak v Indii ctili tajuplnou Pramatku. V Indii nebyla manželkou, nýbrž matkou Varunovou. Bohové bouří mívali už spíše manželku - Matku zemi. V Ugaritských tabulkách nalézáme i další ženský typ: ukrutnou bojovnici i vášnivou milovnici v jedné osobě, promítanou do Hvězdy jitřní. Na rozdíl od své sestřenky Ištar je ochotna za svého milého tvrdě bojovat se smrtí samotnou a vychází z tohoto boje vítězně.

Texty

Test: poznáte, odkud jsou následující citáty?

(řešení na konci kapitoly v samostatně číslovaných poznámkách⁴⁵)

*Ty jsi ten První i Poslední,
Ty jsi skutečný Stvořitel Pravdy.ⁱ*

*Budu hovořit o tom, kdo je nejvyšší ze všech,
budu ho chválit, štědrého ke všemu, co žije.ⁱⁱ*

*Je ke všem dobrotivý,
nade vším, co učinil, se slitovává.ⁱⁱⁱ*

*Neboť v tobě samotném, který neklameš,
jsou upevněna tvá ustanovení, aby se nikdy nepohnula.^{iv}*

⁴⁵ Citáty jsou převzaty z následujících dokumentů: Jasna: vše <http://www.avesta.org/yasna/yasna.htm>. Rgvéda: ME = Mircea Eliade, *From Primitives to Zen*, přesnější odkazy viz nezkrácené citáty níže; DZ = Dušan Zbavitel, ed., *Základní texty východních náboženství I, Hinduismus*, Praha, Argo 2007. Bible: Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona, ekumenický překlad, Praha 1979.

*Dávno jsi založil zemi,
i nebesa jsou dílo tvých rukou.
Ta zaniknou, a ty budeš trvat,
vyměníš je jako šat a vše se změní.^v*

*Lidská pokolení mají moudrost skrze velikost toho,
kdo oddělil prostorná nebesa a zemi,
kdo uvedl veliké, mocné nebe v pohyb,
i hvězdy starodávné
a rozprostřel před sebou zemi.^{vi}*

*Slunce drží jak míru,
ve vzduchu stoje, měří jím zemi.
Ani tento velký zázrak nejmoudřejšího
neodvažuje se nikdo rozluštit z moudrých:
že nikdy řeky třpytivé neplní moře,
ač v jediné nesčetné plynou.^{vii}*

*Způsobil jsem, že tekou vody, přinášející vláhu,
upevnil jsem nebesa v trůnu Pravdy.^{viii}*

*Neznám nikoho jiného než tebe, Spravedlivý,
proto nás prosím chraň!^{ix}*

*Bezbranný se spoléhá na tebe,
sirotkovi poskytuješ pomoc.^x*

Bez tvé vůle nemohu ani okem mžiknout.^{xi}

*Ze svého pevného trůnu shlíží
na všechny, kdo obývají zemi.
On utvořil srdce každého z nich,
on též rozumí všem jejich skutkům.^{xii}*

*Budeš-li mít na zřeteli nepravosti, kdo existují?
Ale u tebe je odpuštění; tak vzbuzuješ bázeň.^{xiii}*

Vyprosti mě z hříchu jako z pout, která mě svírají!^{xiv}

Milosrdný Pán dává moudrost prostoduchému.^{xv}

*Kéž není nit písňe, již tkám, přervána,
ani počet mých skutků ukončen před časem!^{xvi}
Kéž smím jako otrok sloužit velkorysému,
kéž mohu, svobodný od hříchu,
sloužit Bohu, kterého jsem pohněval!^{xvii}*

*Rozepnu ruce v prosbě o pomoc
a budu se modlit o skutky svatého ducha, ó Spravedlivý!^{xviii}*

*Jen dary nezničí bohatství štedrého,
lakomce nikdo však nevidí rád.
Dobře je tomu, kdo na výzvu pomůže
a získá přítele pro příští čas.^{xix}*

Avesta, Yasna

podle <http://www.avesta.org/yasna/yasna.htm>:

31:8 Uznávám tě, Moudrý⁴⁶, ve svých myšlenkách, že ty jsi ten První i Poslední - jsi Otcem Dobrého Smýšlení⁴⁷; -- když tě vidím svýma očima, že ty jsi skutečný Stvořitel Pravdy,⁴⁸ že jsi Pán, který má soudit skutky našich životů.

31:21-22 Moudrý Bůh⁴⁹ mocí své absolutní svrchovanosti daruje trvalé společenství (...) tomu, kdo je duchem a činem jeho přítelem. (...) Ten podpírá Pravdu spolu s dobrou Vládou slovem i skutkem. Ten bude, Moudrý, tvým nanejvýš užitečným pomocníkem.

34:5 Máš moc a Vládu, Moudrý, Spravedlivý a Dobře smýšlející, abys učinil, oč tě snažně prosím, abys chránil svého chudého? Zřekli jsme se tlup lupičů, démonských i lidských.

43:5 Uznávám tě jako svatého, Moudrý Bože, když jsem tě spatřil na počátku u zrodu Života, když jsi způsobil, aby činy i slova měly svou odplatu - zlo pro zlé, dobrý úděl pro dobré - skrze tvou moudrost, až stvoření dosáhne svého cíle.

46:2 Víím proč, Moudrý, se mi nic nedařilo: mám jen nečetná stáda a jen nečetné lidi. Volám k tobě, postarej se prosím o to. Bože, poskytni mi podporu jako přítel příteli. Nauč mě skrze Spravedlnost, co je užítkem Dobrého Smýšlení.

46:11 Jejich vlastní duše a jejich vlastní já je bude mučit, až se dostanou k Mostu Rozdělujícího, až se stanou navždy obyvateli Obydlí Lži.

50:1 Může se má duše na někoho spolehnout, že jí pomůže? Kdo je základem mého stáda, kdo mým ochráncem, kdo, ptám se, odpoví na mé volání kromě Spravedlnosti a tebe samotného, Moudrý Bože, a Nejlepšího Smýšlení?

Jak si má počínat ten, kdo touží po dobytku, poskytujičím štěstí, kdo by jej

46

Mazda.

47

Nebo: Dobré Mysli, *Vohu Manah* - platí obojí, radost byla součástí věci.

48

Aša, kosmický řád. Kosmický řád i nadále uvádím pod slovem Pravda, i když překlady se různí.

49

Mazda Ahura.

rád měl na pastvinách?

Ti, kdo jednají zpřímá podle Spravedlnosti mezi mnohými, kteří hledí na slunce, těmi, s nimiž obstojí na soudu, v domě těch, kdo jsou moudří, se usadím.

v: *Duchovní prameny života - Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích, Praha: Vyšehrad 1997:*

Skot si žádá ochránce (Jasna 29)

Vám si stěžovala duše krávy: "Komu jste mne vytvořili? Kdo mne utvořil? Utlačují mne vražedný chtíč a násilí, krutost, pouta a surovost..." (str. 166.)

Dva prvotní duchové (Jasna 30,3-7)

Když se ti dva duchové spolu utkali, nejdříve si stanovili žití a nežití a jak to bude nakonec s životem, nejhorší bude stoupců Lži, ale nejlepší mysl bude spravedlivému. Z těchto dvou duchů vyvolil si ten Lživý to nejhorší konáním, nejsvětější duch spravedlnost, je oděn nejpevnějšími kameny, tu si vyvolili i ti, kteří uspokojují Mazdu Ahuru uvědoměle čistými skutky. Mezi těmito dvěma si nevybrali správně zloduchové, protože na ně přišlo poblouznění, když se sešli k poradě, takže si zvolili nejhorší myšlení, pročez se sběhli k Vražednému Chtíci, s nímž smrtelníci zamořují svět. Ale k tomuto bohabojnému se přišlo s mocí, dobrým smýšlením a se spravedlností, vytrvalost dává postavu, zbožná oddanost dává duševní sílu. (str. 167.)

Vyznání a slib (Jasna 12,1-9)

... Odříkám se krádeží a loupení dobytka, poškozování a pustošení mazdovských obcí. Chci poskytovat svobodu pohybu i svobodu přebývání hospodářům, kteří se na této zemi zdržují se skotem... Od nynějška se neproviním ani poškozováním, ani plněním mazdovských vsí, ani chťičem po těle a životě.

...Které víry jsou vody, které víry rostliny, které víry dobrodějný skot, které víry Ahura Mazda, který stvořil skot a pravověrného muže, které víry byl Zarathuštra, které kavi Vístáspa... podle té víry a učení jsem já činitelem Mazdovým.

... přísahou se zavazuji k dobře myšlené myšlence, přísahou se zavazuji k dobře vyřčenému slovu, přísahou se zavazuji k dobře vykonanému činu.

(str. 172-3.)

Rgvéda

v: *Duchovní prameny života - Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích, Praha: Vyšehrad 1997:*

X.129

Nebylo jsoucna ani nejsoucna v onen čas,
nebylo ovzduší ani nebe nad ním.
Co zůstalo skryto? Kde? Pod čí ochranou?
Byla tu voda hluboká, nezměrná?

Nebylo smrti, nesmrtnosti tehdy,
nebylo stopy po noci a dni.
Bez dechu mimoděk dýchalo jen to jediné.
Nadto pak nebylo víc už ničeho.

Tma byla zpočátku, zakrytá tmou,
vezdejšek celý - nerozlišný přívál vod.
Jako zárodek v prázdnotu vnořený,
to jediné povstalo silou zánícení.

Nejdříve jej zachvátila žádost,
počáteční výron, co mysl zúrodnil.
Rozumem v srdci hledající objevili moudří
kořen jsoucího v nejsoucím.

Napříč vytyčili dělící čáru:
bylo snad nahoře, bylo snad dole?
Ploditelé tu byli a mohutnosti -
dole prasíla, nahoře podnět.

Kdo vpravdě ví, kdo zde může říci,
jak vzniklo a odkud je toto stvoření?
Bohové jsou mladší nežli jeho zrod.
Kdo tedy ví, z čeho vše povstalo?

Jaký má původ stvořený svět,
zdali jej vytvořil anebo ne,
on, který nad ním bdí v nejvyšším nebi,
jistě to ví - nebo to neví ani on sám.
(str. 242-243.)

X.190

Řád a pravdu zrodil plamenitý žár,
poté vznikla noc, pak vzdutý oceán.

Z moře zvlněného nato povstal rok,
pán všeho, co mžiká, dal dnům a nocím sled.

Pak dál tvůrce stvořil slunce s měsícem,
nebesa a zemi, ovzduší a jas. (str. 243)

X.121

Na počátku povstal zlatý zárodek,
všech bytostí jeden vládce zrodilý
nebesům a zemi stal se oporou.
Koho z bohů třeba uctít úlitbou?

Ten, jenž vdechá život, sílu dodává,
jehož úradků jsou bozi poslušni,
jemuž patří smrt i nesmrtnosti stín.
Koho z bohů třeba uctít úlitbou?

Ten, jenž svou velikostí všecko, co dýše,
mžiká a hýbe se opanoval,
lidí i čtvernožců jediný pán.
Koho z bohů třeba uctít úlitbou?

Ten, jemuž náleží vrcholky sněžné,
je prý pán moře i nebeských vod,
jenž rozpjal paže do světových stran.
Koho z bohů třeba uctít úlitbou?

Kdo vytvořil nebe lité, pevnou zem,
kdo ustavil závzduší, nebeskou bář,
a kdo podoblačný prostor vyměřil.
Koho z bohů třeba uctít úlitbou?

Ten, k jehož podpoře upínají se
nepřátelské voje s myslí rozechvělou,
z jehož vůle vzešlé slunce šíří zář.
Koho z bohů třeba uctít úlitbou?

Ten, jenž vlastní mocí vody přeměřil,
plodivě plně, co oběť zrodily,
jenž je mezi bohy bohem jediným.
Koho z bohů třeba uctít úlitbou?

Kéž nám neublíží, světa roditel,
jenž stvořil též nebe, ustálený řád,
z něhož vstaly mocné vody třpytivé.
Koho z bohů třeba uctít úlitbou?

Kromě tebe nikdo, mocný Pane tvorstva,
neprostoupil veskrz celým stvořením.
Přijmi naše dary, tužby vyplň nám,
kéž jsme obdařeni skvělým bohatstvím.
(str. 244.)

v: *Dušan Zbavitel, ed., Základní texty východních náboženství 1, Hinduismus, Praha, Argo 2007:*

I.25: 1-14

I když, Varuno, den ze dne
necítíme tvá nařízení,
jak už je v lidské povaze,

nevystav nás svému záští,
v prchlivosti nenechej nás
napospas smrtící ráně.

Kéž v tvé mysli chvalozpěvem
uvolníme shovívavost
jako vozataj spřežení.

Jako ptáci ke svým hnízdům
mé modlitby odlétají,
aby přinesly nám blaho.

Kdy Varuna dálkozřivý
mužný, mocný, zjeví se nám,
aby projevil svou milost?

Oba⁵⁰ tímtěž obdařeni
dychtí zahrnovat péčí
uctívače pevných zásad.

On zná cesty opeřenců,
kteří navzájem se nesou,
na mořích dráhy všech lodí.

Dvanáct měsíců, jejich plod,
s tím, co následně se rodí,
zná bůh, jehož řád je pevný.

Zná též, kudy prohání se
širý, vznosný, mocný vítr,
ví, kdo na výsostech bývá.

Varuna nezvratných zásad
předurčen ke světovládě
ve svém přibytku prodlévá.

Odtud pozorně sleduje
všechno tajuplné dění,
co bylo i co se stane.

Kéž nám Aditja⁵¹ dovedný
zajistí vždy schůdné cesty,
kéž nám dlouhý věk daruje.

Varuna ve zlaté zbroji
zářivým rouchem se halí;
obklopen je svými špehy.

Škúdcové mu neuškodí,
ani lidé nevraživí;
nikdo boha neošálí.

⁵⁰ Varuna bývá často uváděn ve spojení s Mitrou a přinášenou obětí jsou obdařeni oba (*poznámka DZ*).

⁵¹ Aditjovci či Áditjové, tj. synové nebo potomci bohyně matky Aditi, je ve vědách i v hinduismu časté označení hlavních bohů (*poznámka DZ*).

v: <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/134.html>:

Hymnus Varunovi

(*RgVéda* II.28)

1. Tato chvála moudrého, vlastní jas vyznařujícího Aditji převyšší vše, co je, svou velikostí.
Vším, co mám, oslavuji mocného Varunu,
boha nesmírně laskavého k tomu, kdo ho uctívá.
2. Když jsme tě, Varuno, s veškerou péčí vyvyšovali,
kež máme plnou míru štěstí ve tvých službách,
až budeme zpívat tvé chvály jako ohně
na úsvitu dne, oplývajícího skotem.
3. Kež jsme v tvé péči, náš vůdče,
širikovládny Varuno, pane mnohých reků.
Synové Aditi, vždy věrní, odpusťte nám,
bohové, věnujte nám své přátelství.
4. On způsobil, že plynou vody, Aditja-udržovatel,
řeky tekou na Varunův rozkaz.
Neznají únavu, nepřestávají proudit,
rychlé jako ptáci ve vzduchu kolem nás.
5. Vyprosti mě z hříchu jako z pout, která mě svírají -
necht' nás přibývá, Varuno, v jaru tvé Pravdy!⁵²
Kež není nit písňe, již tkám, přervána,
ani počet mých skutků ukončen před časem!
6. Daleko ode mne vzdal, Varuno, všechno nebezpečí -
přijmi mne laskavě, svatý panovníku!
Sejmi ze mne trápení jako provazy, poutající telátko:
bez tebe nemohu ani okem mžiknout.
7. Neudeř nás, Varuno, oněmi strašlivými zbraněmi,
které na tvůj rozkaz, Asuro, poutají hříšníka.
Kež neodejdeme ze světla do vyhnanství!
Rozptyl ty, kdo nás nenávidí, abychom mohli žít!
8. Mocný Varuno, nyní i v budoucnu, tak jako za starodávna,
budeme mluvit ke tvé chvále.
Neboť v tobě samotném, který neklameš,
jsou upevněna tvá ustanovení, aby se nikdy nepohnula,
jako v základech hory.

52

Rta, kosmický řád.

9. Vymaž dluhy, které jsem ve smlouvě uzavřel:

necht' nemám užitek, králi, na úkor druhých!

Ještě mnoho jiter nám zbývá k plnosti:

veď nás, Varuno, po celý ten zbývající čas.

10. Ať už nám, Varuno, hrozí kdokoli uškodit v hodinu nočního děsu -

ať příbuzný či přítel, lupič či vlk -

ochraň nás prosím ode všech.

11. Kéž se nikdy nedočkám neštěstí

svého bohatého, štědrého vzácného přítele!

Kéž nám nikdy nechybí řádné bohatství!

Kéž smíme hlasitě mluvit ve shromáždění reků!

Překlad z angličtiny podle Ralpa T. H. Griffithe, v: *The Hymns of the Rig Veda*, I (Benares, 1889), str. 379-80.

v: <http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/135.html>.

1. Lidská pokolení mají moudrost skrze velikost toho,

kdo oddělil prostorná nebesa a zemi,

kdo uvedl veliké, mocné nebe v pohyb i hvězdy starodávne,

a rozprostřel před sebou zemi.

2. Rozvažuji ve svém srdci nad otázkou,

jak bychom já a Varuna mohli být sjednoceni.

Jaký můj dar by přijal bez hněvu?

Kdy bych mohl bez bázně vzhlednout a nalézt jeho přízeň?

3. Toužím to zjistit, ptám se tedy jiných:

vyhledávám moudré, Varuno, a táži se jich.

Všichni mudrci mi dávají tutéž odpověď:

Varuna se na tebe nepochybně hněvá.

4. Který byl, Varuno, můj hlavní přestupek?

Proč se chystáš usmrtit svého přítele, který zpívá tvé chvály?

Pověz mi to, nepřemožitelný Pane,

a neprodleně se před tebou ukážu bez viny a s projevy své úcty.

5. Osvobod' nás od hříchů, spáchaných našimi otci,

i od těch, kterými jsme tě urazili my sami.

Osvobod' nás, králi, jako zloděje dobytka,

sejmi z nás pouta, Vasišto, jako provazy z telátka.

6. Ne naše vlastní vůle se dopustila zrady,

nýbrž svody a nepozornost, Varuno! víno, kostky či hněv.

Starší někdy svede mladšího na špatnou cestu,

dokonce i ve spánku se někdy člověk proviní.

7. Kéž smím jako otrok sloužit velkorysému,
kéž mohu, svobodný od hřichu, sloužit Bohu, kterého jsem pohněval!
Onen milosrdný Pán dává moudrost prostoduchému:
bůh, jenže je převyšuje svou moudrostí, vede moudré k bohatství.
8. Varuno, pane, kéž tento chvalozpěv přijde do tvé blízkosti
a spočine ve tvém duchu.
Kéž se nám dobře vede při práci i odpočinku.
Zachovejte nás, bohové, provždy svým požehnáním!

Překlad z angličtiny podle Ralpa T. H. Griffithe, v: *The Hymns of the Rig Veda*, III (Benares, 1891), str. 106-7.

v :<http://www.mircea-eliade.com/from-primitives-to-zen/023.html>

Hymnus Varunovi a Indrovi

1. Já jsem urozený panovník, mně náleží vláda,
mé vůli podléhá veškerý život i všichni nesmrtelní.
Všichni bohové budou naslouchat Varunově vůli a následovat ho.
Já jsem králem nad obyvateli nejvznešenějších sfér.
2. Já jsem Král Varuna. Mně byly dány
tyto nejpřednější nebeské pravomoci.
Všichni bohové budou naslouchat Varunově vůli a následovat ho.
Já jsem králem nad obyvateli nejvznešenějších sfér.
3. Já, Varuna, jsem Indra:
obě široké a hluboké, krásně utvářené oblasti,
obě půle světa jsem, coby Tvaštar⁵³,
který zná všechny bytosti, spojil a udržel pohromadě.
4. Způsobil jsem, že tekou vody, přinášející vláhu,
upevnil jsem nebesa v trůnu Pravdy⁵⁴.
Skrze Právo syn Aditi, udržovatel Práva,
roztáhl doširoka trojí míru světa.
5. Rekové na ušlechtilých koních, dychtiví boje,
vybraní válečníci ke mně volají před bitvou.
Já , Indra Maghavan, podněcuji boj;
já, pán nesmírné vitality, vířím prach.

53 Podle poznámky ME božský řemeslník, v pozdějších textech otec Indrův.
54 *Rta*, kosmický řád.

6. To vše jsem vykonal. Vítězná moc bohů
nikdy nezkrší cestu mně, jemuž se nikdo nepostaví na odpor.

Když se rozradostním chvalami a šťávou sómy
obě nedozírné půle světa se děsí.

7. Všechny bytosti znají tyto tvé činy:

ty přikazuješ i Varunovi, velký dárče!

Jsi slavný jako zahubitel Vrtry -

způsobil jsi, že plynuly vody, jím zadržované. (...)

10. Kéž máme hojnost a těšíme se bohatství,

kéž se bohové těší z obětí a dobytek z pastvy!

Dojnou krávu, která před dojením neuhýbá,

Indro Varuno, dávej nám každého dne!

Překlad z angličtiny podle Ralpa T. H. Griffithe, v: *The Hymns of the Rig Veda*, II (Benares, 1890), str.
163-5.

Chetitě

v: *Duchovní prameny života - Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích, Praha: Vyšehrad 1997:*

Cyklus o Kumarbim

Dominantní postavení v epické tvorbě novochetitského období (14. až 13. století př. n. l.) zaujímají díla, v nichž je ústřední postavou bůh Kumarbi. Chetitologii se zatím podařilo rekonstruovat kolem jeho osoby alespoň částečně tři skladby, které co do námětu, způsobu zpracování a rozsahu patří k nejvýraznějším chetitským literárním památkám vůbec. Ačkoliv jsou to formálně samostatné kompozice, pozorujeme mezi nimi vzájemné vnitřní sepětí a dějovou posloupnost. To nám dovoluje spojit díla do volného cyklu, na jehož začátek klademe z obsahových důvodů mýtus, označovaný zde pomocně "Vládcové nebes". Jinde v literatuře se též můžeme často setkat s pojmenováním "Theogonie", "Království v nebi" apod. Původní chetitský název se totiž nedochoval.

Odhlédneme-li od malého duplikátního zlomku, je dílo k dispozici v jediném exempláři (složeném z fragmentů "Keilschrifturkunden aus Boghazköy" XXXIII, 120+119, XXXIV, 31), z něhož jsou navíc velké části téměř nečitelné. Dobře srozumitelná je zatím jen horní polovina prvního sloupce. Vypráví, jak na samém počátku věků byla podle chetitských představ uspořádána moc v nejstarším společenství bohů a jak se Kumarbi zmocnil v nebeském království vlády.

(...) Motiv generačního boje o moc mezi bohy, spojeného rovněž se znetvořením jednoho z nich, nacházíme jednak v Hesiodově Theogonii z 8. století př.n.l., jednak ve fragmentech díla foinického kněze Sanchuniathona, pocházejícího údajně z doby před trojskou válkou. (str. 109).

Vládci nebes

Kdysi, v dávných časech, byl Alalu v nebi králem.
Alalu sedí na trůně
a mocný Anu, první z bohů, stojí před ním,
sklání se k jeho nohám
a do ruky mu podává poháry k pití.

Devět souzených let byl Alalu v nebi králem.
V devátém roce proti Alalovi zvedl Anu boj.
Porazil jej, Alala, a on před ním utekl,
odešel dolů na temnou zem.
Odešel dolů na temnou zem
a na trůn usedl Anu.

Anu sedí na svém trůně
a mocný Kumarbi mu dává jíst,
sklání se k jeho nohám,
do ruky mu podává poháry k pití.
Devět souzených let byl Anu v nebi králem.
V devátém roce Anu zahájil boj proti Kumarbimu,
Kumarbi, potomek Alalův, zahájil boj proti Anovi.
Anu nevydržel pohled Kumarbiho očí
a Kumarbimu z rukou uprchl.
Utíkal, Anu, do nebes zamířil.
Za ním se hnál Kumarbi.
Chytil jej, Ana, za nohy,
z nebe jej táhl dolů.
Zakoušl se mu do slabin
a jeho mužství se Kumarbimu do nitra vlilo jak bronz.
Když Anovo mužství Kumarbi spolkl,
zaradoval se, zasmál.
Anu se obrátil
a promluvil ke Kumarbimu:
"Raduješ se ve svém nitru,
že jsi mé mužství spolkl.
Ve svém nitru se neraduj!
Zasel jsem do tvého nitra břímě.

Za prvé jsem tě obtěžkal rázným Bohem bouře,
za druhé jsem tě obtěžkal nezvládnutelným Tigridem,
za třetí jsem tě obtěžkal rázným Tašmišem.
Břímě tří strašlivých bohů jsem do tvého nitra zasel.
A ty skončíš tím, že budeš hlavou tlouci o skály hor Tašša."

(Kumarbi začne vše plivat. Dál je text špatně čitelný, ale nejspíš Ea, bůh moudrosti, pod záminkou zažehnávání bolesti pomůže Bohu bouře k narození. Druhé dvě děti Kumarbi nejspíš vyplivl včas a porodí je země.)
(str. 110-111.)

(v dalších dvou myttech Kumarbi musel Bohu bouře postoupit vládu a snaží se bojovat proti němu.)

Prosba za odvrácení moru

(za odvrácení morové epidemie, která řádila v Chetitské říši koncem 14. století př.n.l. Jsou vloženy do úst krále Muršila, během jehož panování byla země nejhůř postižena.)
(str. 128.)

Následující úryvky jsou z tzv. Druhé Muršilovy modlitby proti moru (...) publikované R. Lebrunem v knize Hymnes at prières hittites, str. 203 n.) (str. 129)

... je tomu už dvacet let, co mor řádí v srdci chetitské země...

(král si nechal přinést dvě staré tabulky. Z jedné zjistil, že se dřív konala oběť řece Eufratu, která se od dob jeho otce nekonala. - str. 129- Druhá se týkala smlouvy, kterou uzavřel jeho otec s Egyptem a strvil přísahou před bohem bouře. Ale Chetitě ji brzy porušili, dvakrát Egyptany porazili, ti si vyžádali chetitského prince za vládcu, ale zabili ho. V další válce je jeho otec porazil, ale:)

Jakmile přivedli do Chetitské země zajatce, kterých se chopili,
vypukl mezi zajatci mor a oni počali umírat.

Tak se zajatci, které deportovali do Chetitské země

zanesli do Chetitské země mor -

a od těch časů řádí v Chetitské zemi smrt.

(str. 130.)

A protože jsem vinu svého otce doznal,
necht' se upokojí mysl chetitského Boha bouřky, mého pána,
a bohů, mých pánů!

Slitujte se nade mnou,
zbavte chetitskou zemi moru -
ať poslední z těch, kdož obětují chlebem a vínem,
už neumírají!

(...)

Pták se uchýlí ke kleci a klec jej zachová při životě.
Nebo když nějakého sluhu něco tíží,
obráť se s prosbou na svého pána,
pán jej vyslyší a urovná to, co jej tížilo.
Nebo když se nějaký sluha proviní
a vinu svému pánu dozná
- jakkoliv může pán jednat po svém -
protože sluha se doznal svému pánu,
pánova mysl se uklidní
a pán onoho sluhu nepotrestá. (str. 131.)

Ugaritu

v: Ondřej Stehlík, *Ugaritské náboženské texty: Kanaanské mýty, legendy, žalmy, liturgie, věštby a zařikávání pozdní doby bronzové*, Praha, Vyšehrad 2003. Vynechána veškerá interpunkce kritického překladu.

Poselství Býka, Ela, Otce tvého,
slovo Laskavého, rodiče tvého (...)
Pospěš si! Snaž se! Hni sebou!
Ke mně nohy tvé ať běží,
ke mně nechť pospíší kroky tvé,
k hoře mé, skále Panování.
Vpravdě slovo znám a řeknu ti je,
poselství a zopakuj ti je.
Slovo stromu a šepot kamene,
vzdychání nebes se zemí,
propastné tůně s hvězdami.
Slovo neznámé lidstvu,
nepochopené zástupy země.
(str. 81-2.)

Slovo tvé, Eli, je moudrost.
Moudrost tvá je na věky.
Život ve štěstí je slovo tvé.
(str. 113.)

Žádný nepřítel nepovstal proti Baalovi,
protivník proti Vozataji na oblacích.
Toto je poselství Vítězného Baala,
vzkaz mocného bojovníka:
Sraz do podsvětí válku,
umísti do prachu svár,
nalej pokojnou oběť k nitru země,
med ze džbánu k nitru stepi.
Pospěš si! Snaž se! Hni sebou!
Ke mně nohy tvé ať běží,
ke mně necht' pospíší údy tvé!
Neboť slovo znám
a řeknu ti poselství
a budu ti opakovat slovo stromu
a šepot kamene,
slovo neznámé lidstvu,
ano neznámé všemu množství pozemšťanů,
vzdychání nebes se zemí,
propastné tůně s hvězdami.
Znám blesk, který neznají nebesa,
pojd', a já to vyjevím,
uprostřed skály mé božské - Cafonu...
(str. 108-109.)

Výsledky testu:

- i *Jasna 31:8.*
- ii *Jasna 45:6.*
- iii *Bible, Ž 145:9.*
- iv *RV II.28:8 (ME)*
- v *Bible, Ž 102:26.*
- vi *RV VII.86:1 (ME).*
- vii *RV V.85:6-7 (DZ str. 13). Srv. Bible, Kaz 1:7.*
- viii *RV II, Hymnus Varunovi a Indrovi, 4 (ME). (Ale viz Žalm 33:4-7).*
- ix *Jasna 34:7.*
- x *Bible, Ž 10:14.*
- xi *RV II.28:6*
- xii *Bible, Ž 33:14-15 (ale viz dále Jasna 45:4 a RV I.25:10,11,13,14).*
- xiii *Bible, Ž 130:3-4.*
- xiv *RV II. 28:5 (ME).*
- xv *RV VII.86:7 (ME). (Ale viz Bible, Ž 19:8, 25:14 a.j.)*
- xvi *RV II.28:5 (ME). (Ale viz Bible, Iz 38:12.)*
- xvii *RV VII.86:7 (ME). Srv. Bible, Lk 1:74-75 (zejména např. v*
kralickém překladu)!
- xviii *Jasna 28:1.*
- xix *RV X.117:1,3 (DZ str. 20). Srv. Bible, Lk 16:9.*

Mluvící kameny

Podívejme se teď na oblast, jejíž kultura by mohla pro nás vytvořit jakýsi komunikační most ke kulturám, které nám nezanechaly žádné písemné památky: na oblast Peru, na říši Inků; ale protože ta měla jako všechny velké říše poměrně krátké trvání, také na ty kultury, které jí předcházely. Dobyvatelská sláva říše Inků totiž trvala vlastně méně než sto let. Po dlouhá staletí předtím byla komunita v údolí Cuzca⁵⁵ malým do sebe uzavřeným světem jednoho velehorského údolí. Kolem se rozvíjely kultury, některé i velmi vyspělé a pozoruhodné, který se někdy říká "předincké", ale v podstatě byly prostě "peruánské": všelijak si pestře kvetly, nabývaly moci a zanikaly na rozsáhlém území, které později říše Inků mohla, ale také nemusela zabrat. Čile však spolu obchodovaly (ne v poslední řadě s kokou), vzájemně se ovlivňovaly a měly společné prvky dokonce i s kulturami dále k severu.

Zmiňovaný komunikační most tu existuje. Určité písemné svědectví se zachovalo. Pravda, je to svědectví dobyvatel, kteří s intenzívně snažili kulturu změnit - ale veškerou keltskou mytologii dodnes s nadšením čerpáme z podobného pramene. Objevit stopy toho, "co si ti lidé kdysi doopravdy mysleli", je dokonce ještě komplikovanější než se na první pohled zdá, neboť agresivní kultuře dobyvatel ze zámoří předcházela neméně agresivní kultura samotné incké říše, jejíž mocní se považovali za nositele osvěty a zcela plánovitě, všemi dostupnými prostředky od duchovních po tvrdě fyzické, ji podmaněným územím vnucovali. Veškeré písemné prameny, které máme, jsou tedy na hranici věrohodnosti - nejsou však zase úplně nevěrohodné, neboť leckdy zahrnují, nebo by alespoň mohly zahrnovat, svědectví elit národa, lidí, kteří se opravdu

55

Po určitém váhání jsem se přiklonila ke vzoru některých našich autorů a překladatelů a používám - s výjimkou vžitých slov a citátů - většinu vlastních jmen v přirozenějším českém přepise. Mezinárodní, pokud se výrazně liší, dávám za lomítko na místě prvního výskytu. Cuzco /tedy v českém přepisu Kuzko/ je jednou ze zmíněných vyjímek.

snaží, aby alespoň stopa po jejich mizející kultuře zůstala zachována.⁵⁶

Tato vzácná písemná svědectví přitom navazují na staletí, v nichž lidé byli zvyklí vyjadřovat se jinak než písmem. Tím není řečeno, že nic nezaznamenávali. Znamé je kipu /quipu, inký uzlíkový systém, který pomocí kombinace druhu a barvy vlákna, druhu uzlíku a jeho umístění dokázal přesně zachytit i složité informace. Některé další kultury možná používaly k záznamům fazole. Mnoho obrázků ukazuje lidi, kteří do nich něco vyrývají, kurýry, kteří s nimi běží, i osoby v liščích maskách, které je skládají do řad a prohlížejí (i když jsou myslitelné i jiné výklady takových scén⁵⁷).

Třetí možnost je záznam obrázkem. Inkové měli obrazy svých dějin. I po starších kulturách byly v jižním Peru objeveny "bloky bílého sopečného kamene (...) celé pokreslené tmavými liniemi lidských postav, různých zvířat i geometrických obrazců."⁵⁸ Nejenom u Inků, ale i v mnoha jiných kulturách se zachovaly textilie s obrázky, které mohou být ustálenými symboly pro určité pojmy. Jejich opakování někdy budí dojem, že jde o nějaký druh písma nebo aspoň něco, co se písmu blíží.

Symbol v podobě ustáleného obrázku se může stát i součástí

56

Třetím filtrem může být jejich rozhodnutí, co všechno a jak cizincům a utlačovatelům vůbec prozradí, ať už z jakýchkoli důvodů. De Molina, z jehož spisu čerpáme mnohé o incké mytologii i náboženské praxi, a také většinu Pačakutiho poezie, uměl kečuánsky a mluvil s mudrci, kteří bývali v inkových službách (de Molina, str. 3). Víc asi nemohl pro věc udělat. (Christoval de Molina, "The Fables and Rites of the Yncas", in: *Narratives of the Rites and Laws of the Yncas*, ed. Clements R. Markham, New York: Burt Franklin, 1873.

57

Močikové, viz Miloslav Stingl, *Indiáni stříbrné Luny: za záhadami zmizelých indiánských říší*, Praha: Knižní klub 2008, str. 139-140. Podobný systém mohly mít i jiné národy: "Victoria de la Jarra a Thomas Bartel našli na textilích nazcanské kultury všité, různě zbarvené a geometricky uspořádané fazole. Kromě bodů, vyjadřujících celkem dvacet čísel, vypracovali tito badatelé katalog, jenž má zatím 320 znaků..." Friedrich Katz, *Staré Americké civilizace*, Praha: Odeon, 1989, str. 139-141.

58

Miloslav Stingl, *Indiáni stříbrné Luny: za záhadami zmizelých indiánských říší*, Praha, Knižní klub 2008, str. 100. Obrázky, pokládané za nejstarší, jsou blízké výtvarnému stylu severnějších oblastí.

většího výtvarného díla. Je pravděpodobné, že pro umělce mnoha kultur starého Peru bylo přirozené pracovat takto velmi často. Jak už tomu v podobných případech bývá, nepůsobí to na mnohé na první pohled esteticky. I ve statích seriózních archeologů narazíme poměrně často na výrazy jako "démon", "obludný", "děsivý" a podobně. Proč? Máme za sebou dlouhý vývoj, kořenící v realistickém umění antickém. Deformace reality, naznačující něco, co není navenek viditelné, v mnohém z nás budí spontánní odpor. Autoři - a jejich diváci - však možná v takovém obraze či soše četli stejně přirozeně jako my v knihách.

Můžeme zůstat zdrženlivější než oni v otázce, zda a nakolik určité věci symbolicky zachycovat. Můžeme si dokonce myslet (tak jako mimo jiné pradávni Japonci), že určité věci je ze zásady lepší nezachycovat vůbec. Ale byla by škoda položit na výtvarný styl větší důraz, než si zaslouží, a zabránit si tak vidět věci, které mohla

kultura, vzdálená v prostoru i čase, cítit vlastně podobně. A písemné památky v tomto případě tvoří sice vratký, ale přece jen nějaký spojovací můstek. Jinými slovy, můžeme zkusit číst v obrazech, rozvíjených po staletí bez použití písma, jako jediný způsob vyjádření, a pak se na závěr podívat do písemných památek a svá zjištění si ověřit.

Jeden výrazný prvek, který silně mluví pro symbolické čtení výtvarného umění, se tématu této knížky přímo týká: bohové Peru totiž vypadají o dost jinak než lidé. Přitom tato část světa (na rozdíl od severnějších Mayů či Aztéků) kreslí lidi jemné a něžné, s mandlovýma očima a pěkně tvarovanými rty, podobné zlatým a stříbrným inckým panenčkám. Močikové, mistři keramiky, modelovali půvabné lidské obličej, do kterých dokázali vložit osobní povahové prvky i spoustu citu, ale jejich bohové mívají rozšklebená ústa s jaguářími tesáky; kus dál od nich k jihu v Parakasu se pláště hemží podivnými okřídlenými postavkami s

vyvalenýma očima a předlouhými ozubenými jazyky či jinými záhadnými výběžky téhož typu z nejrozmanitějších částí těla.

Bojovník na zlaté desce z Tiawanaka (kresba podle: *Alva, str. 45.*)

Bojovník na zlaté desce z Tiawanaka⁵⁹ má jemné lidské rty; oválná ústa boha z Brány Slunce na téměř místě v sobě nic lidského nemají⁶⁰.

V první řadě se to týká božstva, o kterém panuje u mnoha autorů shoda, že je božstvem týmě, přecházejícím od jedné kultury ke druhé⁶¹. Někdy má ve statích archeologů přezdívku "bůh z žezly" a bývá sledován, jak se objevuje u nejrůznějších kultur až po tu nejznámější a nejvelkolepější památku, bránu Slunce.

Nejstarší jeho podobu známe z kultury, která se rozšířila zhruba kolem roku 1000 př.n.l. Je pojmenovaná podle místa, kde byl nalezen jeden z největších chrámů: velehorský komplex Čavín de Wántar/Chavín de Huántar. Jeho jméno se odvozuje z indiánských jazyků a možná souvisí se slovem "jaguár"⁶². Zobrazení kočkovité šelmy je tu (v sochařství i na keramice) časté, také lidského obličej s "jaguářím šklebem"⁶³, takže někteří badatelé uvažují o vlivu Olméků (i sama kresba je v mnohém sylvově podobná, navíc jaguár se v oblasti, s výjimkou nejsevernějších končin, ani nevyskytuje). V podzemí tohoto chrámu se nalézá pětimetrový obelisk, zvaný podle tvaru "El Lanzón", Oštěp. Je mírně stylizovaný do postavy podobné lidské, se "stočenými hady" na hlavě, "jaguářím šklebem" a dalšími jaguářími hlavami na "koruně". Vzadu mu visí na opasku dvě hadí hlavy. Dvě další čavínské stély mají také zhruba lidskou podobu a stejná ústa, ale víc stylizovaných zvířecích prvků. Postava na "Raimondiho stéle" má "vysoce stylizované hlavy jaguářích lidí"

59

Walter Alva, - Maria Longhenová, Maria, *Peru: Historie a kultura Inků a dalších andských civilizací*, Čestlice: REBO Productions, 1999, str. 45.

60

Václav Šolc, *Tiwanaku - klenot And*, Praha: Mladá fronta, 1986, str. 58, o jeho tváři výslovně mluví jako o "masce".

61

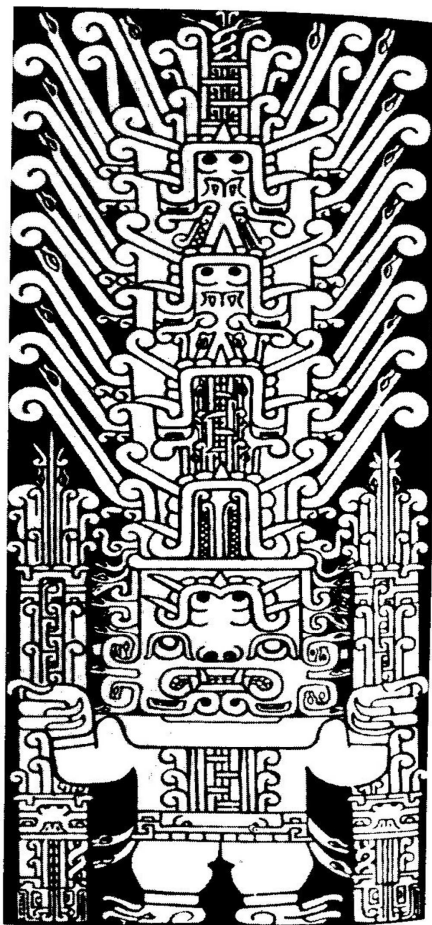
Srv. Elizabeth Benson, Michael Coe, Dean Snow, *Svět předkolumbovské Ameriky*, Praha: Knižní klub - Balios 1997, str. 191-192 (podkapitola "Charakteristické motivy"). Alva vidí podobnost Raimondiho stély z Čavínu a Brány Slunce (str. 33) i postavy na textilii z Parakasu (str. 117). "Náboženství, založené Čavínem, prostupovalo peruánskými kulturami až do jejich definitivního zániku" (str. 45).

62

Srv. Stingl, *Indiáni stříbrné Luny*, str. 26.

63

To je můj osobní název pro ústa s tesáky kočkovité šelmy, osmičkovitě protažená, s koutky směřujícími dolů.

Raimondiho stéla (Šolc, obr. proti str. 64.)

navíc⁶⁴. Trup postavy na "Tellově obelisku" je změtí nejrůznějších zvířat a rostlin zcela vyplněn. A právě Raimondiho stéla je oním nejstarším prototypem "boha s žezly".

Hlavní božstvo o něco pozdějších Močiky někteří odhadují na božstvo Měsíce⁶⁵, jiní ho považují za Stvořitele⁶⁶. Má "jaguáří škleb" (ve starších dobách celou hlavu) a pás s hadími hlavami. Někdy více uší⁶⁷ nebo kolem hlavy chapadlovité výběžky, zakončené zvířecími hlavičkami⁶⁸. Je obklopen početnou suitou zvířecích bohů či duchů.

V oblasti Čavínu souběžně s Močiky také existovala jedna kultura, i když možná ne tak významná. Byla pojmenována podle města Reqay/Recuay. Reqayové vytvořili velké monolitické sochy, zobrazující válečníky a matky s dětmi. Navázali v tom na Čavínskou tradici, i když nejsou považováni za tak dobré řemeslníky⁶⁹. Jejich kočkovité šelmy mají rovná ovládná ústa s mnoha rovnými, nevyčnívajícími zuby: jsou tedy bez "jaguářího šklebu", ale "zubaté". Jedna postava, zobrazená na překladu nade dveřmi, je až na tento detail a prostší provedení hodně podobná stélám z Čavínu⁷⁰. Podobná ústa budou mít později tváře postavy z brány Slunce, reprodukované kulturou Wari/Huari na keramiku a další předměty.

"Boha z žezly" objevili archeologové i na textilích v Parakasu daleko na jihu, kde mumie i jejich krásné pohřební pláště zachoval suchý pouštní vzduch; a také na keramice kultury Nazka, známé především svými velikými, jen z výšky viditelnými obrázky

⁶⁴ Tak Stíngl, *Indiáni stříbrné Luny*, str. 32. El Lanzón jich má méně a celkem jasně rozeznatelné. Srv. Alva, str. 146-147.

⁶⁵ Např. Katz, str. 125.

⁶⁶ Např. Stíngl, *Indiáni stříbrné Luny*, str. 118 - srv. též Alva, str. 40. Alva popisuje božstvo slovy "jakýsi démon s dravčími zuby", ale používá pro něj totéž jméno, které Stíngl překládá jako "ten, který tvoří".

⁶⁷ Benson, str. 188-9. Tento rys považuje za podobný chavínskému umění.

⁶⁸ Srv. Orsini, Carolina, *Inkové (Poklady starobylých civilizací)*, Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2008, str. 40-1.

⁶⁹ Tak je hodnotí Alva, str. 42-3.

⁷⁰ Viz Orsini, str. 66-7.

v poušti Pampa de Nazka, byl nalezen "mytický antropomorfní tvor", který má "rysy Čavínu"⁷¹.

Zhruba od roku 500 n.l. zažily čas rozkvětu dvě kultury, někdy také považované za jednu: Tiawanako/Tiahuanaco jižněji a Wari/Huari severněji v horách. Tiawanako bylo především náboženské středisko s monolitickými sochami a monumentálními stavbami, Wari bylo velké, podle plánu postavené město, obchodní středisko a vojenská pevnost. U obou se vyskytují podobné výtvarné prvky: hlavní tiawanacký reliéf kopíruje warijská keramika i textilie. Někdo soudí, že obě kultury v míru koexistovaly a docházelo ke kulturní výměně⁷², ale považuje se i za možné, že Wari bylo centrum státní moci, která šířila kulturu Tiwanaka⁷³. Důležité ale je, že Tiawanako leželo u jezera Titikaka, na místě s velkou nadmořskou výškou, které budí úctu svým nadpozemským charakterem. Podle vyprávění Inků zde kdysi přebýval Stvořitel a vzniklo zde Slunce, Měsíc i hvězdy⁷⁴. Ve starších časech sloužilo u tohoto jezera jiné náboženské středisko Púkara/Púcara⁷⁵ na jeho protějším konci. Navíc někteří odhadují, že jeho poloha byla významná pro obchod s halucinogenními látkami⁷⁶.

Z Tiawanaka se zachovaly pozůstatky budov, z nichž dvě byly zřejmě pyramidy. Stavělo se tu z dokonale opracovaného kamene, některé bloky byly tak velké a těžké, že na jejich přepravu bylo prý třeba až 4000 osob. Část kamene se přitom transportovala

⁷¹ Alva, str. 49.

⁷² Orsini, str. 72.

⁷³ Benson, str. 191, Katz, str. 298.

⁷⁴ Christoval de Molina, The fables and Rites of the Yncas, in: Narratives of the Rites and Laws of the Yncas, ed. Clements R. Markham, New York: Burt Franklin, 1873, str. 5.

⁷⁵ Také tam se soudí na čavínský vliv, viz Alva, str. 43.

⁷⁶ Benson, str. 192: "O tiahuanackém vlivu v jižních oblastech vypovídají především nálezy náčiní pro obřady, při kterých se používaly halucinogenní látky. (...) Pro Tiahuanac byla velmi výhodná poloha mezi horami, kde rostly halucinogeny jako *Piptadenia*, a pobřežím, kde se používaly." Orsini (str. 130) mluví o tom, že oblast jezera Titicaca představovala pro Inky přístup do bolívijských nížin s rozsáhlými plantážemi koky.

z odlehlého naleziště, pravděpodobně po vodě⁷⁷. Odhaduje se, že hlavní stavby a některé sochy byly vytvořeny už před rokem 500⁷⁸, ale v době rozkvětu kultury byly opraveny. K obložení a výzdobě staveb byla kdysi použita na tomto místě především měď. Mistři kameníci od jezera Titikaka byli možná slavní a najímaní na stavby ještě za Inků⁷⁹.

Nejdůležitějším (oním často kopírovaným) výtvarným motivem je plastika z tzv. Brány Slunce. Zobrazuje postavu s víceméně lidskými rysy (nemá "jaguáří škleb", ale rovná oválná ústa, tvarem jako u Reqay). Její hlavu obklopuje cosi jako paprsky nebo výběžky, podobně jako u Močiků, v Parakasu a jinde. Všechny jsou zakončeny zvířecími hlavičkami (badatelé soudí, že jde o hlavy pumy a jaguára). Z očí vybíhají pásy s kroužky, naznačujícími slzy: také ty mají zvířecí (pumí) hlavičky. Žezla, která postava drží, jsou zakončena hlavami kondora. A vůbec všechny další myslitelné výběžky postavy, např. třísně na lemu roucha, jsou zakončeny hlavičkou nějakého živočicha. Postava je obklopena početnými dalšími, s křídly a někdy i ptačími hlavami, které k ní letí nebo pospíchají. Na warijské keramice se prý často objevuje s trofejní hlavou či obětním nožem. Také tam mívá nápadné - rovné - zuby.

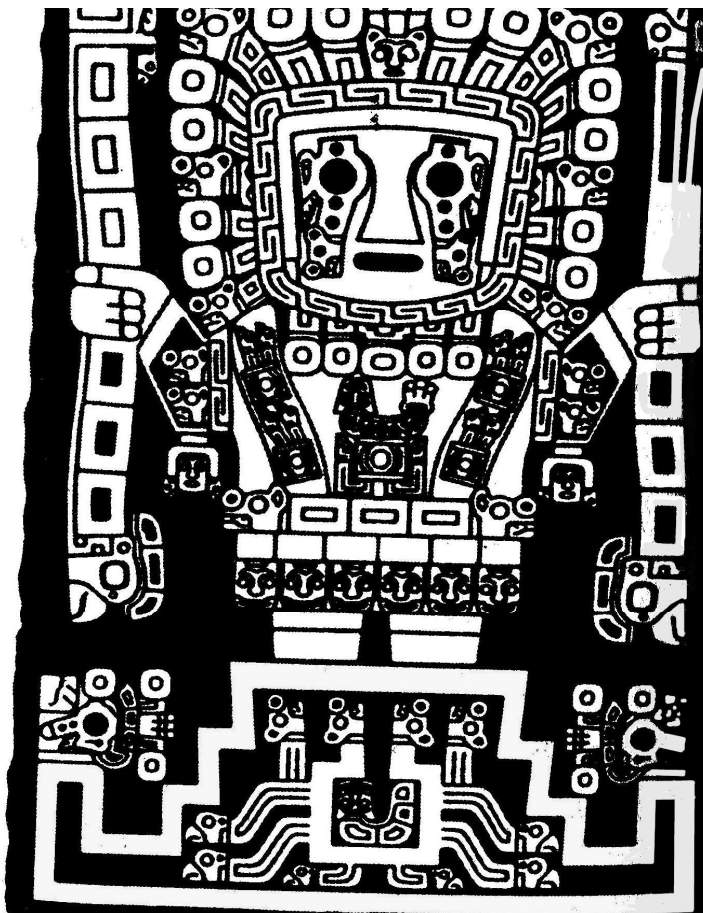
Pokud mají badatelé pravdu a "bůh s žezly" je tentýž bůh, co o něm vypovídají opakující se prvky obrazů?

Od Čavínu až po Tiwanako bylo zavedeným zvykem zobrazovat jeho ústa jinak než lidská, a to buď přímo "jaguářím šklebem", nebo alespoň něčím, co na něj hodně upomínalo. Možná to - někde a někdy - platilo i pro bohy vůbec, nebo dokonce, podle

⁷⁷ Největší bloky pocházely z naleziště vzdáleného nejméně 60 km přes jezero. Šolc podrobně popisuje všechny myslitelné aspekty dopravy na str. 93-109.

⁷⁸ Alva (str. 149) uvádí názor, že Tiwanako bylo založeno po pádu Čavínu, aby pokračovalo v jeho tradici. Šolc datuje 300-700 n.l. největší rozkvět, ale osídlení už od 250 př.n.l., "proměnu v město" 0-300 n.l. (str. 82).

⁷⁹ Srv. Orsini, str. 120: "Na této zdi [v Ollantaytambu se] objevuje ikonografický motiv typický pro obřadní centrum Tiahuanaco v Bolívii - andský kříž. Možným vysvětlením je, že Inkové pravděpodobně získávali pracovníky mezi obyvateli z okolí jezera Titicaca, kteří se proslavili mistrovstvím v kamenickém řemesle."

Postava z brány Slunce (Katz, str. 144).

jedné zmínky, se i močickým králům se mohlo dostat téže výsady.⁸⁰ Je tedy rozumné si myslet, že děsivý prvek byl v tomto případě především zkratkou pro vyjádření nesmírné moci a majestátu. Ty samosebou mohou vzbuzovat i oprávněnou bázeň, ale nemusí už být nutně spojeny s povahou predátora nebo dokonce někoho zlovolného.

Dalším známým symbolickým prvkem je spirála. Nazkové jich v poušti použili několik, jednu tvoří opice svým ocasem. Hlava plastiky v Čavínu je z větší části spirálami vyplněna. Spirála je ovšem i pěkný dekorativní prvek, čistě graficky. A významů se dá hledat mnoho různých. Ale existuje i močická plastika schodiště, přecházejícího na horním konci plynule ve spirálu; z boku je k němu přimknutá postavička⁸¹. Tam už se asi o symbolickém významu nedá pochybovat, a navádí i určitým směrem. Možná, že právě to bylo téma, na které kdysi upomínali i hadi, měkkýši a třeba i ty opice (nikoli naopak)? Možná, že už se dokážeme malinko vcítit do člověka, který stál před mohutným obeliskem v hlubinách chrámu a měl před očima symboly jaguára a spirály?

A můžeme pokračovat. Zmnožené uši naznačují obsáhlou informovanost, prvek, o němž jsme už četli. A co vlastně čavínské stély říkají, když vyplňují tělo boha nejrůznějšími zvířaty a rostlinami, když mu nechají rašit další hlavy? V celé oblasti (nejčastěji se tento motiv objevuje na nazkánské keramice, ale týkal se všech) bylo rozšířeným zvykem schovávat si trofejní hlavy poražených nepřátel. Pokrývky hlavy s motivem dalších hlav najdeme často na močické, ale i třeba requayské keramice⁸². Jeden z možných výkladů bude jistě ten, že nositel v sobě kumuluje sílu a schopnosti ostatních - ať už člověka, nebo zvířete.

S tím se možná propojuje motiv, častý v kultuře Tiawanaka, Močiků a dalších: výbežky z hlavy či jiných částí těla, zakončené hlavičkami. Božstvo v sobě jakoby nejenom kumuluje sílu a schopnosti nejrůznějších zvířat, ale zároveň ji rozdává: jde tedy

80 Stingl, *Indiáni stříbrné Luny*, str. 115.

81 Alva, str. 145.

82 Alva, str. 42.

Schodiště, zakončené spirálou (kresba podle: *Alva, str. 145.*)

o jakési vyzářování, rašení života.⁸³ Velmi to koresponduje se Stinglovou poznámkou o tom, že na sebe hlavní bůh Močiků bere mnoho podob, mimo jiné oblíbených zemědělských plodin.⁸⁴ A něco podobného možná odpovídá také inckému způsobu cítění: proudění energie, života, z posvátných míst, napojených na jeden ústřední bod. Jsou to tedy vlastně jakési "paprsky", v tom smyslu, jak je používáme my. Avšak z peruánského umění je dost zřejmé, že tento symbol se neomezuje na světlo či Slunce⁸⁵.

Je tedy možné, že hlavní bůh od Čavínu přes Močiky a Nazky⁸⁶ a Tiawanako až po Inky byl skutečně principiálně týž - zdroj veškerého života. Pokud ano, existují určitá vodítka ohledně představ o něm. Stingl na základě ne zcela bezpečné zprávy, dochované přes na Močiky navazující kulturu Čimú/Chimú popisuje hlavního boha Močiků takto: "Aipaec-Stvořitel je už bůh podobný člověku. Dobrý bůh. Léčí, ochraňuje na moři rybáře, je i patronem zemědělců."⁸⁷ Wari nazývali boha z Tiawanaka stejně jako Inkové:

⁸³ Nemusí tomu tak samosebou být vždy: ne každé zmnožení obrázků evokuje bujení života. Na jednom pláští z Parakasu je bytost připomínající sovu, která má v útrokách kočku, která má v útrokách další kočku... ta vyvolává docela jiný dojem. (Benson, str. 204).

⁸⁴ Stingl (popisující myšlenky Rafaela Larca Hoyle), *Indiáni stříbrné Luny*, str. 118.

⁸⁵ Srv. Šolc 58 o reliéfu z brány Slunce: "Okraje masky jsou na všech čtyřech stranách prodlouženy do jakýchsi paprsků. Z povrchního pohledu na ně a dojmů, jež vyvolávají, se zrodil právě onen název brána Slunce; ve skutečnosti však je sporné, zda jsou to opravdu paprsky, symboly sluneční záře. Některé z nich jsou zakončeny stylizovanými zvřecími hlavičkami, a podobnost se Sluncem je tedy asi jen a jen náhodná."

⁸⁶ Alva (str. 149, 200 a jinde) se velmi kloní k tomu, aby považoval i Nazky za ctitele božstva z Čavínu.

⁸⁷ "Jedno [žezlo] zachycuje starého muže s hrozivými jaguářími tesáky, patrně hlavního či aspoň jednoho z hlavních bohů Mochiků. Rafael Larco Hoyle v něm vidí už rodičího se jediného boha Mochiků. Říká mu - na základě mladších a ne zcela jasných zpráv pocházejících od Čimú - Aipaec, doslova "ten, který tvoří", tedy Stvořitel. (...) Symbolem Aipaeca je vždy pás, ozdobený dvouhlavým hadem. (...) Některé kresby ho zachycují při lítém zápasu proti zlým démonům, ať mají podobu kraba, ryby nebo jakéhosi peruánského upíra." (Stingl, *Indiáni stříbrné Luny*, str. 118) Na močické plastice (Alva, str. 88) má docela pěkné lidské tělo i tvář, výrazné kulaté oči a "jaguáří škleb", také asi jaguáří skvrny po těle. Vypadá, jako by lovil nějakého

Virakoča⁸⁸. Něco z jejich vnímání jeho povahy snad zachycuje kečuánská poezie, především hymny slavného inky Pačakutiho/Pachacutiho. Hlavní polohou není děs, ale důvěra velmi přímočará a bezelstná - autor předkládá své žádosti naprosto bez zábran a nepochybuje, že se Stvořitel postará o své stvoření. Je to pro něj přirozené. Je činorodý. Je ustavičně zabraný do činnosti, která ho těší.⁸⁹ Tento důraz na příli - nikoli lidí, ale Nejvyššího - nemá biblickou paralelu, zato je typicky "incký". Říše si velmi potrpěla na pracovitost každého ve prospěch celku.

Často bývá zobrazován, jak drží nebe, které má podobu dvojhavého hada (Močikové, Nazkové) a ještě častěji s pásem, zakončeným dvěma hadími hlavami (Čavín, Močika, Tiawanako). Někdy možná na dvojhavém hadu naopak stojí⁹⁰.

O čem dalším mluví výtvarné umění Peru? Typické v tomto ohledu jsou zejména velmi pružné hranice mezi světem lidí a zvířat. Můžeme jen hádat, jaká vlastně představa nebo náboženské cítění je za kterým obrázkem či plastikou, ale asi by se nemělo zapomínat, že se pohybuje ve světě, kde se lidé vyjadřují pomocí symbolu. Kurýr, běžící se zprávou, býval u Močiků nakreslen s jelení hlavou⁹¹. Něco podobného naznačuje (zřejmě málo pravděpodobná) legenda o původu jména Tiawanako. Slovy "Tia (=posad' se), guanako!" prý vyznamenal uznalý vládce zvlášť rychlého kurýra⁹². Bez ohledu na pravděpodobnost příběh cosi vypovídá o myšlení lidí této oblasti obecně. Vyjádřit se metaforou (bez nějakých přívlastků či slůvka "jako") bylo normální. Časté obrázky kombinovaných lidí a zvířat

mošského ještěra. Malby z Huaca de la Luna a další však plně ospravedňují Alvův výraz "démon s dravčími zuby": srv. např. Alva, str. 179.

⁸⁸ Šolc (str. 157) považuje za pravděpodobné, že vládnoucí rod v Cuzcu byl skutečně původem z Tiawanaka a přinesl s sebou i kult.

⁸⁹ De Molina, str. 28-33, srv. též "The sacred Hymns of Pacachutec", překlad John Curl, <http://www.red-coral.net/Pach.html>.

⁹⁰ Močikové, Alva, str. 131 dole. Had je vyklenutý směrem dolů, tedy na opačnou stranu než nebeská klenba. Postava má možná některé společné znaky s Bránou Slunce. Tento motiv se prý vyskytuje i v hlavním městě kultury Čimú.

⁹¹ Stingl, *Indiáni stříbrné Luny*, str. 140.

⁹² Stingl, *Indiáni stříbrné Luny*, str. 142.

tedy mohou znamenat jak víru v nadpřirozené bytosti tohoto typu, tak symbolický záznam přirozených vlastností, ale také mnoho myslitelných plynulých přechodů mezi obojím (například představu, že rychlý běžec ve chvíli, kdy podává maximální výkon, opravdu určitým způsobem je jelenem...).

Obvyklá podoba chrámu byla pyramida. Soudí se, že na jejich vrcholcích byly ještě svatyně z méně trvanlivého materiálu⁹³. Někteří badatelé odhadují, že pyramida vlastně byla "umělá hora". Stavěly se jak na pobřeží, tak v horách, což se s tou myšlenkou tak úplně nevyklučuje. Hora je něco, co často budí pocity úžasu a bázně i v naprostém materialistovi. "Všechny národy předkolumbovské Ameriky patrně považovaly hory za zvlášť posvátná místa, ale nejvíce se tato tendence projevuje v Andách, kde kameny nebo skály byly nedílnou součástí obřadních center."⁹⁴ *Waka/huaca*, posvátné místo, často kámen nebo pramen, bývá nějakým způsobem propojena s rodovými předky. Stále znovu se objevují legendy o tom, jak byl kdosi proměněn v kámen nebo v ptáka: kámen či pták je pak uctíván, protože se jedná o zakladatele rodu. Skály či prameny mohou být také místem, kde se předkové poprvé vynořili z hlubin země na povrch. Slunce samo bylo pro Inky takovým zakladatelem rodu. Bohové tohoto typu zřejmě někdy mívali největší díl pozornosti, ale jak už jsme viděli, to nutně neznamená nejvyšší postavení. Byli otci, prostředníky - stáli na hranici světa přirozeného a nadpřirozeného (pokud vůbec nějaká taková hranice byla cítěna).

Jiné vysvětlení, které může platit zároveň, je prostá snaha "vystoupit co nejlíže bohům"⁹⁵. To ladí s faktem, že nebeská tělesa měla určitě pro mnoho kultur velký význam. Jak stavby Čavínu či Tiawanaka, tak pouštní obrazce Nazků jsou velmi přesně astronomicky orientovány. Do jejich budování bylo investováno neskutečné množství úsilí i důvtipu. Proč? Šolc vysvětluje, že v horských oblastech "nejsou roční doby zdaleka tak markantně

93 Důležitým vodítkem jsou modely domů, které byly zřejmě oblíbené v mnoha kulturách.

94 Benson, str. 159.

95 Alva, str. 144-5.

odlišeny jako u nás"; práce s kalendářem měla tedy větší důležitost⁹⁶.

Ale postavit bránu, kterou Slunce vstoupí, nebo pěšinku, po které "přiběhne", vede i bez dalšího k silným zážitkům. Bohové - přinejmenším kosmická tělesa - bydleli na nebi. Pak bylo jen přirozené stavět pro ně díla, která jsou z výšky dobře viditelná. A obětovat čas, energii a své nejlepší schopnosti bohům je pro mnoho lidí spontánní záležitost.

To nás přivádí zpět k tématu, kterého jsme si všimli už v Egyptě. Pačakuti je někdy považován za náboženského reformátora, protože dal vyhlásit, že Virakoča je víc než sluneční bůh, který zahřívá jen některé, zatímco druzí mrznou, není všemocný, neboť si nemůže odpočinout, stále putuje oblohou a není všemocný, neboť i nejmenší obláček ho zastíní, atd.⁹⁷ Inkové ovšem vždycky ctili slunečního boha (který byl hoden úcty už jen proto, že byl také jejich prapředkem) a Pačakuti sám tak činil velmi horlivě, aniž by mu vůbec přišlo na mysl, že je v tom jakýkoli problém. Dokonce, pokud vezmeme vážně některé další spisy prvních misionářů⁹⁸, se Inkové viděli jako nositelé lepšího, blahodárnějšího náboženství (nedílně propojeného s lepší, blahodárnější kulturou) a cítili se povoláni *waku* jménem slunečního boha očistit od temnějšího božstva, které ji ovládalo předtím. A naopak, pokud vezmeme vážně nemá, avšak výmluvná svědectví mnoha okolních kultur, úcta ke Stvořiteli nikdy nebyla v oblasti zapomenuta, naopak, byla tmelícím prvkem, spojujícím i ctitele Slunce s ctiteli Měsíce (například Čimú).

Všimněme si tedy, jaký celkový obrázek nám z toho vychází. Máme kulturu (nebo, chceme-li, řadu kultur), která vidí velmi prostupné hranice lidského a zvířecího světa, způsobem, který si automaticky zařazujeme pod nálepku "šamanismu" nebo "přírodního náboženství". Má hluboko vžitou představu posvátných míst, například kamenů. Evidentně (doklady jsou z mnoha oblastí, ne jen od Inků) používá k rituálním účelům koku. Ctí nebeská tělesa.

⁹⁶ Šolc, str. 153.

⁹⁷ Stíngl, *Indiáni zlatého slunce*, kapitola o Pačakutim.

⁹⁸ V téže sbírce jako de Molina (Narratives of the Rites and Laws of the Yncas, ed. Clements R. Markham, New York: Burt Franklin, 1873).

Také se přiměřeně, v některých případech s oslnivou nádherou, stará o své mrtvé. A velmi silný, někdy zřejmě dominantní kult Stvořitele s tím vším nejen nekoliduje, ale naopak velmi přirozeně se s tím propojuje. Není možné dávat zbožnosti určitého lidu automatické nálepky "kult slunce", kult kamenů", "kult mrtvých" atd., pokud si Slunce vážil a prosil o ně ("Ty, který dáváš Slunci, svému synu, aby šťastně a požehnaně putoval svou cestou, takže lidé, které jsi stvořil, mají světlo: můj Virakočo, zasviť na svůj lid Inků..."⁹⁹), kameny určovaly jeho posvátná místa, vážil si předků, o své mrtvé se snažil dobře postarat, ale své modlitby vysílal v první řadě k někomu úplně jinému a svou naději vkládal především do něho. Dokonce i v případech, kdy slovo "kult" je u všech zmíněných (a dalších) předmětů v podstatě plně na místě, stojí za povšimnutí, že má zpravidla přesto docela jiný obsah. A právě proto ty "kulty" vzájemně nemusí kolidovat. Ještě Homérův Odysseus, když je nucený plavat proti proudu řeky a nemůže už dál, pěkně poprosí řeku, aby ho pustila, což řeka učiní. Nekoná (pravidelný) "kult" řeky. Ta řeka není "jeho bůh". Zkrátka si jen spontánně myslí, že je možno s ní komunikovat, a tak ji požádá o laskavost.

Kdo ví, kdybychom se vydali časem do minulosti na jiných místech, vykazujících podobné prvky, zda bychom tam neobjevili něco podobného... Nezvyklý obrázek. Ale možná pravdivější než mnohé, které si tam nyní malujeme.

Co zatím dělala matka:

Čimú, mocná pobřežní říše, kterou si Inkové podmanili zhruba 60 let před svým vlastním pádem, přičemž se zmocnili jejího úžasného zlatého pokladu a neméně podivuhodných mistrů zlatníků, byli ctitelé ženských božstev. Prvořadě místo měly Si, paní Měsíce a Ni, Venuše, která byla současně mořem. Manželé si byli rovni,

⁹⁹

Jeden z Pačakutiho hymnů, viz dále.

ideálem bylo nikdy nezahálet, zatímco by druhý pracoval, a vycházet si navzájem vstříc, pokud by jeden vzplanul vášní. To se stvrzovalo svatebním obřadem, při němž měli za úkol společně řadu hodin udržovat oheň. Ale jak jsme viděli, astronomická božstva byla pravděpodobně ctěna vedle Stvořitele na svém místě v hierarchii - podobně jako u Inků Slunce.

Texty

(vše incká poezie)

Krásná princezno,
tvůj drahý bratr,
tvůj pohár,
se nyní rozlomil.
A proto hřímá,
blýská se, blesk
s hromem padá.
Ale princezno,
tvá voda
po kapkách prší tam,
kde někdy
bude také krupobití,
bude také sněh.
Stvořitel země
Pačakamak
Virakoča
pro tuto službu
tebe ustanovil
tebe stvořil.

(podle Garcilasa de la Vegy prý byla zaznamenána i na kipu¹⁰⁰)

Slituj se nad mými slzami,
slituj se nad mou úzkostí.
Nejubožejší z tvých dětí,
nejubožejší z tvých služebnic,
zapřísahá tě v slzách,
učiň zázrak padající vody,
dej svůj dar deště,
této nešťastné,
tomuto stvoření,
které jsi stvořil.

(podle Felipa Huamána de Ayala, zpívaly ženy při setbě kukuřice¹⁰¹)

100

Victor W. von Hagen, *Říše Inků*, Praha, Orbis, 1963, str. 146.

Pačakutiho hymny

(Původní zdroj je opět Cristóbal de Molina. Použitý anglický překlad¹⁰² v poznámce uvádí, že originál de Molinovy kroniky se nezachoval, v pozdějších kopiích se zřejmě projeví chyby někoho, kdo neuměl kečuánsky. Nicméně současní mluvčí tohoto jazyka a vědci se jimi zabývali a vytvořili i jednu z možných rekonstrukcí původních textů, která je součástí edice.)

1.

Stvořiteli, kořeni všeho,
Virakočo, v němž vše skončí,
Pane v zářivém rouchu,
který vléváš život a vše udržuješ v řádu,
který jsi řekl: "Budiž muž! Budiž žena!"
Ty jenž formuješ a tvoříš,
jenž všemu dáváš život:
bdi nad tím vším,
ať žijí šťastně a v hojnosti,
v bezpečí a míru.
Kde jsi?
Venku? Uvnitř?
Nad světem v oblacích?
Pod světem ve stínech?
Slyš mě!
Odpověz mi!
Věnuj pozornost mým slovům!
Po věkdy bez konce
dovol mi žít,
vezmi mne do náručí,
drž mě v dlaních,
přijmi tuto oběť,
ať jsi kdekoli, můj Pane
můj Virakočo!

¹⁰¹ Von Hagen, str. 146-7.

¹⁰² John Curl, *The sacred Hymns of Pachacutec*, <http://www.red-coral.net/Pach.html>.

2.

Stvořiteli,
Pane Jezera,
Virakočo, jenž nás živíš,
pilný Virakočo
v zářivém rouchu:
Kéž se dobře žije muži,
kéž se dobře žije ženě,
kéž se lid množí,
a žije požehnaným životem v hojnosti.
Zachovej to, čemu jsi vlil život,
po věky bez konce:
drž to ve svých dlaních.

3.

Stvořiteli, v němž vše končí,
koření všeho,
Pane Jezera,
čínorodý, pilný Virakočo,
Pane Hor,
Pane modliteb,
Pane obřadů,
Pane bez míry,
Stvořiteli, v němž vše končí,
ty, který dáváš a odměňuješ:
Kéž se obcím i lidem dobře daří
i všem, kteří cestují venku či za hranicemi.

4.

Pane
šťastný, úspěšný, vítězný Virakočo,
soucitný a milosrdný ke svému lidu:
před tebou stojí tví služebníci a chudí,
kterým jsi dal život a postavil je na jejich místa:
Kéž jsou šťastní a požehnaní
se svými dětmi a potomky;
kéž neupadnou do skrytých nebezpečí
na osamělé cestě:
kéž jsou živi mnohá léta
beze ztrát, aniž by slábli,
kéž mohou jíst, kéž mohou pít.

5.

Můj Pane,
můj Stvořiteli, původče všeho,
čínorodý pracovníku,
který všemu vléváš život a řád
a říkáš: "Nechť jedí,
nechť pijí na tomto světě:"
Rozmnož brambory a kukuřici,
veškerou potravu
těch, jimž jsi dal život,
které jsi usadil na jejich místě.
Ty, který přikazuješ
a který naplňuješ svá rozhodnutí,
kež se rozmnoží!
Aby lid nestrádal
a protože nebude strádat, věřil v tebe.
Kež nemrzne,
kež nepadají kroupy,
zachovej všechny věci v pokoji.

6.

Pane Virakočo,
který říkáš:
"Nechť je den, nechť je noc!"
Který říkáš:
"Nechť se rozední, nechť světla přibývá!"
který dáváš Slunci, svému synu,
aby den co den šťastně a požehnaně putoval svou cestou,
takže člověk, kterého jsi stvořil, má světlo:
můj Virakočo,
zasviť na svůj lid Inků,
dej světlo svým služebníkům,
jimž jsi byl pastýřem,
kež žijí
šťastní a požehnaní.
Zachovej je
v pokoji,
bez nemocí, bez bolesti.

Intermezzo: okénko do Newgrange

Podnikli jsme zatím několik výletů do historie. Pohybovali jsme se na hranici, z níž se nám dochovaly písemné zprávy (ve dvou případech se to týkalo starověku, ve třetím kultury, která si uchovála svůj starověký - a před tím neolitický - ráz do pozdní doby). Postava Nejvyššího se v nich objevovala na samém počátku, dokonce s náznaky, že už o ní lidé přemýšleli dávno předtím. Rozvinutý polyteismus, "kult mrtvých", "přírodní náboženství", s tím často nijak nekolidovaly. Jak už jsem přiznala na začátku, výběr příkladů je dán pouze tím, co mi bylo dopřáno trochu blíže poznat. Každopádně si ale myslím, že je dost dobře možné, že za představu poslovnosti "animismus - polyteismus - monoteismus" vděčíme především osvícenskému způsobu myšlení, které mělo silný sklon vnímat samo sebe jako "pokrokové", neboť právě "překonalo" i ten monoteismus. Mnohem bližší realitě je zřejmě obrázek náboženství, které zahrnuje všechno dohromady, přičemž ve většině z nich - i podle mínění lidí, kteří toho nastudovali mnohem víc než já - ani ta úcta k Nejvyššímu nechyběla.

Vzato z druhé strany, všechny tři "velké monoteismy" jsou zasazeny do duchovního světa, který všechny tři roviny obsahuje. Nižším duchovním bytostem se upírá *právo na uctívání*, nikoli *existence*. Buddhismus, o kterém je módní mluvit jako o "neteistickém", je zasazen do duchovního světa naprosto téhož charakteru (má nejenom všechny třídy bytostí, ale i propracované peklo a ráj...) - pouze vidí *všechny* duchovní bytosti (včetně Stvořitele¹⁰³) jako v podstatě trpící a potřebující vysvobození.

¹⁰³ Opravdu, vím to i já, Bráhmó: přijmu-li zemi za útočiště, tak jsem za útočiště, za těžiště, přijal také tebe, musím tě pak poslouchat, musím ti jít stanou; přijmu-li pak vodu za útočiště (...) přijmu-li pak bohy, Pána plození, přijmu-li pak Bráhma za útočiště, tak jsem za útočiště, za těžiště, přijal také tebe, musím tě pak poslouchat, musím ti jít stanou. (...) Dokud Slunce září s Měsícem v plné nádheře prostorem je na tisíckrát celý svět podřízen tvé vůli. Znáš výšky, také hloubky znáš svobodu znáš i otroctví jak toto, tak i ono bytí stvoření vznik, stvoření zánik. Takto znám, Bráhmó, tvůj způsob, takto znám tvou velkolepost: mocný je Bráhma Bako, silný je Bráhma Bako, uctíváný je Bráhma Bako. Existují však, Bráhmó, tři další druhy bytí, které

V následujících dvou kapitolách chci trochu posunout úhel pohledu a věnovat se dalšímu námětu, který by celkový obrázek mohl a asi i měl doplňovat, neboť je stejně široce rozšířený, pro vědce už banální a tudíž málo diskutovaný: námětu znovuzrození. Je dalším pravděpodobným styčným bodem mezi současníky a lidmi z pradávnej historie, neboť obřady znovuzrození se dosud běžně praktikují. Nesouvisí vždy s kultem Nejvyššího, ale souviset s ním mohou a právě v této podobě jsou dnes v mé kultuře nejobvyklejší. Zároveň ho ale najdeme všude, u nejpozději objevených kmenů stejně jako u slavných civilizací, na úsvitu historie stejně jako nyní. Myšlenka znovuzrození je zkrátka pro lidi nepopíratelně přitažlivá a bude dobře, když ji ani těm "burianovským" ve svých představách tak docela neodepřeme...

Začnu tím, že popíšu jednu známou megalitickou památku, která je spojovaná jak s kultem slunce, tak s kultem mrtvých, a i když to nikdy nemůžeme vědět jistě, k oběma domněnkám důvody jsou. Nechám teď stranou otázku, zda byla či nebyla zároveň spojena s kultem Nejvyššího: ten si tam můžeme nebo nemusíme přimyslet, nic víc. Že ale byla propojena s představou znovuzrození, to je přibližně stejně pravděpodobné jako předchozí dva "kulty".

První nálezy z Irska jsou datovány kolem 8000 př. n. l. Zůstaly po lovcích a rybářích, kteří pronikali od pobřeží podél řek a potoků; putovali za kořistí, neusazovali se, nestavěli pomníky mrtvým. Zachovaly se jen změny barvy terénu, kde stály sloupky, podpírající stavby, a kamenné nástroje. Tak to trvalo asi 4000 let.

Následuje asi 1000 let mezera, možná proto, že tito lidé vymřeli a přišli noví. Ti žili v malých rodinných skupinách, usazovali se, pěstovali domácí zvířata, pšenici a ječmen (historici předpokládají, že si osivo přinesli s sebou). Bylo výhodné klima,

znám a vidím, kam tvá znalost a vidění nedosahuje. Existuje, Bráhmó, světelný druh bytí: od tohoto druhu rozdílně jsi se zde zjevil a během nesmírně dlouhého trvání jsi vzpomínku na něj zcela ztratil, proto ho neznáš a nevidíš, já ho však znám a vidím. A tím jsem ti, Bráhmó, nejen v poznání roven, nemluvě o tom, že bych stál pod tebou, tím jsem ti vysoko nadřazen. (Buddhova slova v: Brahmanimantatika-sutta, překlad: Jan Kozák z německého překladu od K.E.Neumanna)
<http://dharma.xf.cz/reci/navstevabrahmy.html>.

teplejší než dnes, obilí se dalo pěstovat do vyšších poloh. Osídlených oblastí bylo více, jednou z nich bylo i úrodné povodí řeky Boyne, nijak přehnaně mohutné, ale vydatné a svižně tekoucí, s hladinou zdobenou spirálkami nesčetných drobných vírů. Právě zde je "duchovní srdce" Irska, hrabství Meath, kde najdeme mimo jiné i Taru a Newgrange.

Obydlí tohoto lidu (už geneticky propojeného s dnešními Iry) se nezachovala, zato po něm zůstalo mnoho set megalitických staveb. Mezi ně patří i mohyly stavěné na dominantách na místech, viditelných zdaleka. Významný irský archeolog Peter Harbison si to představuje tak, že sloužily lidem k orientaci i k uplatňování nároků na území: "Máme tu kosti předků, tak tu sídlíme už dávno."¹⁰⁴ Za vůbec nejpěknější památky tohoto typu platí tři mohyly na hřebeni nad řekou Boyne: Knowth, Dowth a Newgrange.

Newgrange patří mezi nečetné dobře turisticky ošetřené irské památky. Takže na autobus, který doveze jeho skupinu k vlastní mohyle, čeká turista chráněn před deštěm v informačním centru, které má mimo jiné dobře vybavené knihkupectví a samoobslužnou restauraci s mimořádně vynikající kuchyní. Součástí celé věci jsou i všelijaké vlastivědné rekonstrukce včetně nástěnných obrázků v životní velikosti, zachycující burianovské lidi, jak v dlouhém zástupu táhnou na lanech obrovský balvan do kopce.

A ať už to táhli tak nebo trochu jinak, je to pravda. Ta památka je megalitická, třebaže vypadá z větší části jako přirozený trávou porostlý kopeček. Chodbička uvnitř je postavena s velikých jednolitých bloků. (Některé váží kolem tuny, některé podstatně víc. Netěžili je, vyhledali vhodné volně ležící balvany a pak je dotáhli na místo, někdy i na značnou vzdálenost.) Proč to považovali za nutné (místo aby to vyzdili něčím drobnějším)... kdo ví? Kameny jsou zdobené spirálami a dalšími obrazci, někdy pracně vytvořenými, jindy jen lehce načrtnutými, rozmístěnými nerovnoměrně, někdy viditelně, někdy na zadní straně kamenných bloků.

Mohyla sama je vystavěna z především z drnů a nasucho

104

Jacqueline O'Brien, Peter Harbison, *Ancient Ireland, From Prehistory to middle ages*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1996, str. 14. Přehled na začátku této kapitoly je čerpán z téže knihy.

ložených kamenů, kladených po vrstvách (ve vyšších částech se našly ale i vrstvičky hlíny bez drnů, zato s ulitami). Obezděna byla drobnějšími balvany, z čehož většina je bílý křemen. Design je úžasný a velmi symbolický, mluví o proměně temnoty ve světlo, ale pozor, to je dílo moderního výtvarníka. Je sice pravda, že profesor O Kelly, který vedl podrobné vykopávky na tomto místě a objevil účel okénka nad vchodem (a celou památku zcela rozebral, důkladně vybetonoval a znovu sestavil), měl v týmu inženýra, který propočítával dráhu těch porůznu zakutálených bílých kamenů. Tím však spočítal pouze to, že původně zřejmě byly součástí stavby (a že stěna z nich byla mnohem vislejší, než se původně myslelo) - vůbec ne jejich přesné umístění¹⁰⁵.

Před vchodem leží obrovský oválný balvan, pokrytý spirálami a dalšími obrazci, jejichž smysl neznáme a asi nikdy nebudeme znát. Jediné, co se zdá být dost jisté, je, že příchozí by měl být upozorněn, že toto je místo, kam pokud možno nevstupuje kdokoli a kdykoli, bez přípravy a jen tak ze zvědavosti. Což je přesně to, co se turista právě chystá udělat. Nad vchodem leží plochý vyčnívající kámen, nad kterým je čtvercové okénko. Okénko jako celek bylo objeveno během vykopávek, ale po celou dobu z něj byl viditelný jeden z vodorovných kamenů, které ho lemovaly.¹⁰⁶

Těsnou a nízkou 19 metrů dlouhou chodbou se turista (důrazně varovaný před nebezpečími klaustrofobie) dostane do těsné a nízké centrální místnosti. Ve skutečnosti je 6 metrů vysoká, ale to je jen jakýsi komínek, tvořící klenbu z balvanů, naskládaných tak šikovně, že odváděly vodu stranou po staletí. Z této centrální místnosti vedou tři výklenky (přímo vpřed a na obě strany).

Sluneční světlo dveřmi dojde asi jen do poloviny chodby. Vycházející slunce o zimním slunovratu (a přilehlých dnech) však

¹⁰⁵ Umístění celých (převážně bílých) balvanů kladených nasucho do jakési fasády po obvodu mohyly, archeologická rekonstrukce a experiment: Michael J. O'Kelly, *Newgrange, Archeology, Art and Legend*, London, Thames and Hudson Ltd., 2009, str. 72-3. Práce inženýra: O Kelly, str. 110. Počítal hlavně výšku a úhel stěny. Rozmístění tmavých a bílých balvanů v designu označuje autor (na téže stránce) jako "náhodné" - myslí si, že původně jistě tvořily vzor, ale ten už se nedá odhadnout.

¹⁰⁶ O Kelly, str. 89, fotografie obr. 21.

dopadne okénkem nade dveřmi na celých sedmnáct minut doprostřed centrální místnosti. I většinou skeptický pan Harbison se nechal vyprovokovat k větě: "Toto zařízení, nepochybně zamýšlené pro živé stejně jako pro mrtvé, zvěstovalo poselství o tom, že stejně jako příroda započne nový život poté, co dosáhla nejhlubšího bodu uprostřed zimy, i mrtví mohou doufat v nový život po smrti. Jde nepochybně o jedno z nejstarších svědectví víry v posmrtný život v prehistorické Evropě."¹⁰⁷ (Radiokarbonovou metodou, s použitím kamene ze stropu chodby, byla stavba datována 3100 př. n. l.¹⁰⁸)

Ano? Jinými slovy, byl tohle důvod, proč ti burianovští lidé tahali ty balvany do kopce? Měli naději na překonání smrti? Aspoň pro někoho? Ani na těch vlastivědných obrázcích v informačním centru si neodpustili sv. Patrika, zapalujícího velikonoční oheň v Taře jen kousek odtud (to je taková "stará pověst irská", která prostě nemůže chybět nikde). Mohlo to být takhle? Když zvěstoval Zmrtvýchvstání, uhodil jen na strunu víry, která tu byla po tisíciletí - která byla zapracována do krajiny jako dominanta?

Nikdo nemůže říct, že ne. Ale:

Pravděpodobně tu vše bylo mnohem bohatší a komplikovanější než (naše) představa, jak sluneční paprsek dopadl přímo na ohořelé kosti předka. Světlo se dostane "těsně na hranu nádrže ve středním výklenku", O`Kelly, str. 28.

Na tabulích v informačním centru (roku 2011) byla též zmínka o tom, že i sousední mohyly mají kalendářní okénka, jedna na jarní, druhá na podzimní rovnodennost. (To neznamená Knowth a Dowth, ale dvě mohyly kolem 20 m v průměru, které tvořily boční dominanty na hřebeni vedle Newgrange, O`Kelly, str. 115. A je to asi jen odhad O`Kellyho, že vchodový balvan nevyplňoval celou výšku vchodu, O`Kelly, str. 125 - ne tedy skutečné okénko, rámované balvany.)

Místo bylo pobožené a nepoužívalo se dlouhá staletí. Kolem 2000 př. Kr. nálezy ukazují, že se mohyla začíná rozpadat a v rozvalinách jejích okrajů se táboří. Nejpozději tehdy, ale možná už před vznikem mohyly, lemuje místo kruh masívních netesaných

¹⁰⁷ Harbison, str. 18.

¹⁰⁸ Harbison, str. 19.

kamenů¹⁰⁹. O'Kelly spekuluje o tom, zda to nebylo jako s pyramidami - zda se kultura na těch gigantických stavbách nevyčerpala. O tisíc let mladší kultura, která v okolí sídlila, měla o kus dál k jihovýchodu místo typu „wood henge“ a tam pohřbívali své mrtvé¹¹⁰ (jednotlivě, do země¹¹¹).

Památkou po této kultuře je první nalezená první bronzová sekyra. Následovala doba bronzová se stále krásnějšími šperky. Ochladilo se a močály začaly stoupat. Lidé v nich utopili množství nádherných pokladů, ale neobměkčili je tím¹¹². A teprve potom, pravděpodobně s dobou železnou, se objevují Kelti. Ani ti si mohly neopravit a nepoužívali. V jejich době, v prvních staletích našeho letopočtu, popisuje O'Kelly vzhled místa takto: "...sesuv pokračoval až k velkému kruhu... vchod do hrobky byl zřejmě zcela skryt... po svahu se rozrostla vegetace a propojila skutečnou mohylu s rozvalinami do té míry, že se zdálo, že velký kruh je po jejím obvodu. Tak místo vypadalo v prvních staletích křesťanského letopočtu, kdy byly kolem velkého kruhu a uvnitř jeho obvodu umístěny římské mince a předměty rané doby železné..."¹¹³

Kelti však měli o tomto místě pověsti (zaznamenané o mnoho set let později irskými mnichy). Ty pověsti jsou dosti závažné, bydleli tu bohové a křísili se tu mrtví: Oengus sem přinesl tělo padlého hrdiny Diarmaida, aby "do něj byl vložen vzdušný život a aby mohl se mnou denně mluvit"¹¹⁴. (Oengus Newgrange regulérně vlastnil, byl to jeho dům, který vyhrál Istí na svém otci Dagdovi, a Diarmaid s Grainne tam u něj už dřív našli útočiště.¹¹⁵)

109 O'Kelly, str. 82. Jeho důvod je ten, že nic z materiálu, který byl původně mohylou, se nenašlo pod balvanem, vztyčeným blízko jejího okraje. Harbison ze od něj v názoru liší a přičítá tento kruh následující kultuře, str. 19. Ono se to ale zkrátka rozpadalo postupně a nastaly při tom dva velké náhlé sesuvy, z nichž teprve druhý se zatavil až o kruh, O'Kelly, str. 73.

110 Harbison, str. 19.

111 O'Kelly, str. 145.

112 Harbison, str. 23.

113 O'Kelly, str. 73.

114 O'Kelly, str. 43.

115 Ingeborg Clarusová, *Keltské mýty*, Praha, Vyšehrad, 1991, str. 174.

Potud popis. Pokud bychom chtěli teď navázat na předchozí kapitulu, stojíme na místě, které je s největší pravděpodobností *waka*. Kameny hrají nepochybně značnou roli a Slunce ještě větší. A o vzkříšení mrtvých jde zřejmě také. Vyprávějí si o tom i po staletích ti, kteří místo ani neobnovili a nepoužívají. Kostí, alespoň nějaké, tu uloženy byly (našlo se jich opravdu hodně málo¹¹⁶). Zpochybnitelné písemné svědectví z druhého konce světa nemusí v žádném případě znamenat, že se představy podobaly (radiokarbonovou metodou bylo zjištěno, že megalitický typ kultury vznikl nezávisle na více místech - je to tedy jen o typ výtvarného umění, který ani na bližší položených místech nemusel vyjadřovat podobné představy¹¹⁷). Ale mělo by varovat. Burianovští lidé, nakreslení na stěnu informačního centra, možná opravdu neměli stejnou kulturu holení a oblékání jako my. Ale spočítali své astronomické okénko s podivuhodnou přesností. Co nás nutí si myslet, že jejich představy o duchovním světě byly méně sofistikované? Že v nich nebylo moc abstrakce, že jim šlo o přímočarý prospěch? To, čeho byli schopni v matematice, naznačuje spíš pravý opak...

Jednu věc odhadujeme s dost velkou jistotou. To kalendářní okénko bylo nejspíš opravdu "zamýšleno pro živé stejně jako pro mrtvé". Samozřejmě, nemuselo to tak být nutně. Živým mohlo stačit vědomí, že stavbu propočítali dobře a že sluneční paprsek dopadne v pravý čas na správné místo - ať už kvůli mrtvým nebo kvůli něčemu ještě úplně jinému. Ale připadá mi přece jen

¹¹⁶ V této souvislosti by bylo jistě zajímavé vědět o případných pohřbených na tomto místě. O'Kelly však nepředpokládá, že by cokoli z "movitých" nálezů v lokalitě bylo po stavitelích mohyly. (kde?) V roce 1699, kdy byla "jeskyně" znovuobjevena, referuje nálezce o mnoha kostech nejrůznějších zvířat - lidské nezmiňuje. Také o korálcích - keramické a skleněné korálky jsou "typická výbava irských chodbových hrobek". Vikingové kolem 860 plenili Knowth a Dowth, Newgrange není zmíněno, nebo pod neobvyklým jménem. Ale Knowth a Dowth měly na rozdíl od něj podzemní prostory, kam se daly ukládat cennosti a zásoby. Za O'Kellyho našli pod podlahou hlavní místnosti několik pohřbených, vše ostatní už bylo prolezlé romantickými turisty a hledači pokladů předchozích staletí.

¹¹⁷ M. Eliade, *Dějiny*, díl I., kap. 5/36., str. 122 anglického vydání.

pravděpodobnější, že nějací živí tu byli. Že byly chvíle, kdy někdo právem vkročil za hrozbu balvanu u vchodu a veden třepetavým paprskem slunce pronikl až do srdce mohyly. Anebo došel chodbou až tam, kde se octl v úplné tmě, a tam čekal, těžko povědět, jak dlouho, až konečně naprostou tmou rozptýlilo ne snad světlo, o tom se zde nedá dost dobře mluvit, ale slabounký náznak chvějivého šera.

Co by si při tom vnitřně prodělal nechme otevřené. Pokud by ale snad mělo jít o jeho osobní cestu smrtí do nového života... myslím, že by to šlo jako po másle. A existovalo, a dosud existuje, velmi, velmi mnoho lidí, kteří takovouto rituální cestu opravdu konají. Podívejme se tedy blíže na některé z nich.

Co zatím dělala Matka:

Bylo by zvláštní, kdyby při znovuzrození nehrála žádnou roli. V neolitických komplexech na Maltě byly podzemní komůrky tvaru dělohy, určené k obřadům (i tam, kde se nepohřbívalo)¹¹⁸. Kupodivu však nebyla ani vždy nejdůležitější, ani vždy vůbec do věci zapojena, jak uslyšíme dále...

¹¹⁸ Eliade, *Dějiny*, díl 1., kap. 5./35., angl. verze str. 119.

"Life cannot be repaired, it can only be recreated..."¹¹⁹

"*Sweat lodge* (potní chýše) je velmi důležitým obřadem, používaným u většiny kmenů," vysvětluje v rozhovoru s Marií Brahovou současný medicínman Apsalooků (v knize *Indiánská ohlédnutí*). "Je to způsob, jak se fyzicky a psychicky očistit a vyjít znovu čistý do náruče Matky Země. Prostředí uvnitř potní chýše je stejné jako v lůně matky. Je tu tma, teplo a vlhko, pára z horkých kamenů nám pomáhá smýt všechna trápení. Pobyt tam je pro nás zvláštní dobou, kdy máme možnost se vlastně znovu narodit očistěni od zla, které nás potkalo. Když se pak znovu vchod *sweat lodge* otevře, vstupujeme na Matku Zemi opět jako znovuzrození..."

"Posvátnost není v podstatě absolutní hodnotou, ale hodnotou označující vzájemné situace," míní klasik van Gennep v knize *Přechodové rituály* (str. 20-21). Pak uvádí příklady takových situací: žena vůči muži, ale i žena sama podle toho, zda je nedospělá, vdaná, těhotná či těsně po porodu, člověk v domácím prostředí nebo na cestách, člověk kněžského rodu v běžném životě či během obřadů atp. Příklady dobře ilustrují, že "posvátnosti" mohou být nejrůznější druhy a mohou se vzájemně překrývat či vůči sobě posouvat. Pak pokračuje: "...podle toho, zda se nacházíme na takovém či onakém místě obecné společnosti, dochází k posunu "magických kruhů". (...) Takovéto změny stavu nemohou nenarušovat život společnosti i jedince; některé přechodové rituály tedy mají za úkol zmírnit jejich neblahý vliv. Že je taková změna považována za skutečnou a závažnou, o tom svědčí to, že se v nejrůznějších obřadech a u nejrůznějších národů opakují rituály smrti v předcházejícím světě a vzkříšení ve světě novém..."

¹¹⁹ M.Eliade, *Sacred and Profane*, New York, Hancourt inc., 1986, str. 82.

"Když se člověk narodí, není ještě úplný," míní naproti tomu Eliade (v knize *Posvátné a profánní*, str. 181 anglického vydání). "Musí se narodit podruhé, duchovně; stává se úplným tím, že přejde z nedokonalého, embryonálního stadia do dokonalého, dospělého. V krátkosti řečeno, lidská existence spěje k dokonalosti skrze sérii "přechodových rituálů", jednoduše postupných iniciací." "Člověk umírá něčemu, co nebylo podstatné; umírá profánnímu životu.... smrt pak začíná být nahlížena jako vrcholná iniciace, to jest jako počátek nové, duchovní existence." (str. 196.) "Od jednoho náboženství k druhému, od jedné gnóze či moudrosti k druhé je pradávnné téma znovuzrození obohacováno novými hodnotami, které někdy obsah této zkušenosti zásadním způsobem mění. Zůstává však jednotící prvek, který se nemění. Dal by se definovat takto: přístup k duchovnímu životu vždy znamená smrt profánnímu stavu, následovanou novým narozením." (str. 201).

Tak jako se nám úvahy našich předků o čemsi přesahujícím jejich fyzickou existenci zviditelňují nejprve v pohřbech, souvisí jeden z nejrozšířenějších prvků náboženského života, od nejstarších kultur až podnes, se smrtí a znovuzrozením. Můžeme si pro to myslet nějaké hodně střízlivé vysvětlení: třeba obrátit Eliadeho myšlenku naruby a říci si, naši předkové si zkrátka představovali, že se jejich mrtví dostávají do "jiného světa". Aby se tam dostali, museli v našem světě umřít, a je asi logické, že aby tam vůbec mohli nějak rozumně fungovat, musí se tam znovu narodit. Člověk, který chce nějak operovat v jiném světě už během pozemského života, nebo člověk, který chce třeba překonat vlastní smrt, zajistit si nesmrtelnost, tedy musí projít rituály smrti a znovuzrození. Jak prosté...

A dokonce doložené. Mezi Australany například je celkem běžné pojetí, že člověk je v "nejprofánnějším" stavu v dětství, během života se stále více zduchovňuje, mimo jiné i skrze iniciace, ale pouze ve smrti dosáhne nejvyššího stupně, totiž stavu čistě duchovní bytosti...¹²⁰

¹²⁰ M. Eliade, *Australian religions*, V., str. 244.

Naším úkolem ale možná ani není hledat co nejrychlejší "logická" vysvětlení. Pro začátek stačí si uvědomit, že to téměř všichni od nejstarších dob velmi široce sdílíme. Možná i uvědomit si významy, které věci dávají ti, kdo ji praktikují. Současný severoamerický medicínman mluvil o očistění, o odložení vnitřní zátěže. Mnozí lidé dnes neradi uvažují tímto směrem. Se svou vnitřní zátěží se má člověk přece vyrovnat sám, vlastními silami, ne? Jen tak je to čestné a opravdové... Ale může být, že přijmout pomoc zvenčí tam, kde vlastní síly nestačí, je ještě čestnější a opravdovější: pokud se tím zátěž vyřeší, místo aby se zametla pod koberec.

V pasáži, citované v nadpise, píše Eliade o tom, že u mnoha národů má znovuzrození klíčovou úlohu při léčení. Nejde o iniciaci jako takovou, nicméně prvek znovustvoření je v rituálu obsažen. Protože rituální recitace mýtu o stvoření světa znamená vrátit se pro tu chvíli do onoho momentu, ten, pro koho je recitován, se stává současníkem stvoření. Cílem je nový počátek jeho vlastního života, symbolické znovuzrození. "Představa za těmito terapeutickými rituály je zřejmě ta, že život nelze opravovat - lze ho pouze znovustvořit symbolickým opakováním kosmogonie."¹²¹

Ale nejvíce příkladů (jak u něj, tak u van Gennepa) je citováno ohledně znovuzrození, které má člověku umožnit fungovat v duchovním světě: ať už je něco takového záležitostí všech dospělých nebo jen některých, ať už to je na celý život nebo jen pro tu kterou příležitost. To, které platí pro všechny dospělé - iniciace v dospívání - je z nich zároveň "nejrozšířenější a doloženo na nejarchaičtějších úrovních kultury, například u Australanů nebo Fuegů."¹²²

Van Gennep zmiňuje celou řadu pestrých příkladů z různých konců světa. Píše, že někde je "novic považován za mrtvého a zůstává mrtvý po celou dobu svého noviciátu. Ta může být různě dlouhá a spočívá v tělesném a mentálním oslabování jedince, které má nejspíš napomoci k tomu, aby zapomněl na svůj život dítěte. Pak přichází pozitivní část - učení zvykovému právu, postupná výchova, při níž se před novicem konají totemické obřady, recitují mýty atd.

¹²¹ M. Eliade, *Sacred and Profane*, str. 82.

¹²² M. Eliade, *Sacred and Profane*, str. 186.

Nakonec přichází náboženský obřad (...) a zejména zvláštní zmrzačení, (...) jímž se novic stává navždy stejný jako dospělí příslušníci klanu." (str. 76.) Toto zmrzačení patří do kategorie "praktik, které odnětím, useknutím či zmrzačením jakékoli části těla pro všechny viditelným způsobem mění osobnost jedince." (...) Jde pak o jasné "znamení přistoupení" k určitému božstvu i známku příslušnosti k těmž společenství věřících (str. 73).

Australská náboženství popisuje Eliade tak, že pro všechna platí, že jejich cílem je obnovování kontaktu s nadpřirozenými bytostmi; každé náboženské jednání (např. obřad, zpěv, recitace mýtu, výroba posvátného nástroje) je jen opakováním podle předlohy, zjevené nadpřirozenými bytostmi; zároveň ale každý člověk je sám "nadpřirozená bytost" - jeho nejvnitřnější já je součástí duchovního světa, jehož se snaží dosáhnout¹²³. Ale tuto svou skutečnou identitu zprvu nezná, musí mu být odhalena skrze iniciaci.

"Australské iniciační obřady znamenají postupné uvedení zasvěcovaného do posvátného světa," píše. "To zahrnuje nejprve oddělení od profánního světa dětství, kde byl v péči a pod vedením své matky, a za druhé odhalení posvátné historie, která vposledu povede k pochopení jeho vlastní duchovní identity. (...) Posvátné území je uspořádáno pokaždé jinak podle tradic každého kmene, ale vždycky má vztah k mýtickým událostem, které mají být postupně sehrány formou tanců, zpěvů a pantomimy. V některých případech posvátné území představuje obraz světa, jak byl stvořen na počátku, když byl svět posvěcen přítomností nadpřirozených bytostí. Tak například podle R. H. Mathewse Kamilaroi připravovali dvě uzavřená kruhová prostranství. (...) Obě spojovala pěšina. Po obou stranách pěšiny byly postavy, nakreslené na zemi nebo vymodelované z hlíny. Ta největší, asi tři metry vysoká, představovala Nejvyšší bytost, Baiamiho. Dvojice muže a ženy představovala mýtické předky, a skupina dvanácti lidských postav

¹²³ "Běžný Australan" má dvě duše: skutečné já, věčnou duši z doby stvoření světa, které preexistovala a bude existovat, ať už dočasně nebo věčně, a která se může u některých kmenů opětovně vtělit - a druhou duši, která se může zjevovat ve snech a po smrti svého majitele se může zabydlet v jiné osobě či v buši a provádět různé kousky svým žijícím příbuzným, dědit je nebo jim dokonce škodit. (Viz M. Eliade citující Elkina, *Australian Religions* V., str. 245.)

mládence, kteří byli s Baiamim v jeho prvním tábořišti. Další postavy znázorňovaly zvířata a hnízda. Zasvěcování se na tyto obrazy a sochy nesmí dívat a po ukončení obřadů je to vše zničeno.

Podle Matthewse `území *bora* představuje první Baiamiho tábořiště, osoby, které tam s ním byly, a dary, které jim daroval.` To jest, účastníci obřadů znovuprožívají mýtickou epochu, kdy došlo k první iniciaci (*bora*). (...) Je to reaktualizace Baiamiho přítomnosti a jeho stvořitelského díla, a tím pádem regenerace světa (...) Jak uvidíme, toto platí o všech australských iniciačních obřadech. Nesčetné obřadní pantomimy jsou předváděny na těchto posvátných územích, vzdálených od hlavního tábořiště. Jen málokteré z nich jsou pro zasvěcované srozumitelné. Ale tato reaktualizace nejdůležitějších epizod posvátné historie kmene obnovuje kontakt s posvátným světem. Iniciační obřady jsou stejně důležité pro duchovní život pospolitosti jako pro mystickou proměnu zasvěcovaných.

Oddělení od matky mívá někdy více, někdy méně dramatický průběh. Nejméně dramatický obřad najdeme u Kurnaiů, kde je po pravdě řečeno celá iniciační slavnost poměrně jednoduchá. "Matky sedí za zasvěcovanými; muži přicházejí v řadě za sebou, vstoupí mezi obě skupiny a tak je vzájemně oddělí. Instruktoři několikrát zvednou zasvěcované do vzduchu a ti natahují ruce k obloze, jak nejvýše mohou... Pak jsou odvedeni do uzavřeného posvátného prostranství, kde leží na zádech s rukama zkříženýma na hrudi a jsou pokryti hadry. Od té chvíle nic nevidí a neslyší. Po monotónním zpěvu usnou a ženy se vzdálí." Avšak u jiných kmenů, zejména ve středních a severních oblastech kontinentu, ženy nejenom pláčou a naříkají, ale také se pokoušejí stavět na odpor, přinejmenším symbolicky; na některých místech dokonce používají kopí proti mužům, kteří se blíží, aby mládence odvedli.(...)

Obecně řečeno, každá série obřadů iniciace dospívajících zahrnuje následující prvky: (a) izolace zasvěcovaných ve zvláštním odděleném tábořišti nebo v buši; (b) vyučování, které obdrží od svých vedoucích; (c) určité tělesné operace; (d) odhalení rituálních předmětů a přijetí zasvěcovaných do některých tajných společenství; (e) závěrečné očištění, které je smytím všech stop posvátného světa a obřadním návratem do obyčejného života.

Jak brzy uvidíme, většina iniciačních obřadů a chování je formována symbolikou smrti a vzkříšení (nebo smrti a znovuzrození). Zasvěcovaný v podstatě umírá profánnímu světu dětství a nezodpovědné nevinnosti, světu nevědomosti, a připravuje se na své znovuzrození jakožto duchovní bytosti. Matky a ženy stejně jako zasvěcovaní samotní chápou tuto obřadní smrt doslovně. Matky jsou přesvědčeny, že jejich chlapani budou zabiti nebo pohlceni tajuplnými a nepřátelskými nadpřirozenými bytostmi. Avšak vědí také, že chlapani znovu ožijí, i když ne stejní, jako byli před iniciací: jejich děti. Proto je oplakávají, jako je zvykem oplakávat zemřelé. Pokud jde o zasvěcované, jejich zkoušky i chování v době odloučení, a zejména všech těch tělesných operací, ustavičně podtrhují jejich rituální smrt. Mohou být například pokryti větvmi a hadry a nesmí používat slova, pouze zvuky a gesta. Někdy je i přenášejí z místa na místo, jako by byli bezmocní. (...)

Dokonce i ta nejjednodušší rituální operace - vyrazení jednoho špičáku - symbolizuje smrt zasvěcovaného v rukou nadpřirozené bytosti. Během operace rachotí řehtačka, jejíž zvuk přítomnost nadpřirozené bytosti naznačuje. Mezi Wiradjury se zasvěcovaným říká, že Daramulun přichází, aby je sežehl. Avšak po vyrazení zubu jim vedoucí ukáží řehtačku a řeknou: `Toto je Daramulun!` Zasvěcovaní se smí řehtačky dotknout a roztočit ji, a vypráví se jim mýtus a původu iniciace. (Daramulun si dělá nárok na to, že během iniciace chlapce zabije, rozseká na kousky, sežehne, a pak zase vrátí do života, `nové bytosti, avšak s chybějícím zubem.` (...) Ronald a Catherine Brandt se domnívají, že pomazání zasvěcovaného krví znovu zdůrazňuje jeho rituální smrt. V některých oblastech je krev nahrazena červeným barvivem.

Nejdůležitějšími závěrečnými obřady jsou obřad ohně a omývání. Obřady ohně jsou všeobecně rozšířené; Elkin se domnívá, že možná zanechávají v zasvěcovaných nejhlubší dojem. Zasvěcovaní jsou `opékání` u ohně, nebo hledí do plamenů až po oslnění, nebo se na ně hází žhavé uhlíky, nebo jsou hozeni do silně čadícího ohně. Tyto obřady ohně mají jak iniciační, tak očištnou funkci. Na jednu stranu má obřadní `opékání` zasvěcovaného způsobit jeho tajuplnou proměnu. (...) `Přirozený stav` (strach

z ohně, nevyhnutelné popálení čehokoli, co přijde do kontaktu se žhavým uhlím atd.) se nyní mění na `duchovní` způsob existence.

Navíc Elkin upozorňuje na to, že obřad ohně je většinou závěrečnou částí iniciačních obřadů... Takto očištění se nově iniciovaní mohou bezpečně vrátit do profánního světa. Omývání má tentýž smysl: odstranit všechny stopy posvátného světa (krev, užitou ke zdobení atd.), než dojde k setkání s nezasvěcenými. Ženy mezitím připravují obřadní návrat. Zasvěcení jsou uvítáni jako ti, kdo se vrací ze smrti.

Ústředním prvkem iniciace však není žádná tělesná operace, nýbrž spíše zkušenosti a vyučování, jichž se zasvěcovaným dostává v době, kdy žijí v odloučení od hlavního tábořiště. Toto oddělení samo je už zkušeností rituální smrti. Zasvěcovaný umírá profánnímu světu dětství. Postupně je uváděn do posvátné historie svého kmene a smí přihlížet, přinejmenším částečně, pantomimám a obřadním tancům. Vypadá to, jako by se lidský způsob existence nemohl *doopravdy* změnit jinak než smrtí předchozímu stavu. Přechod z "přirozeného" do "duchovního" způsobu existence se nemůže uskutečnit jinak než rituální smrtí, po níž následuje vzkříšení nebo znovuzrození. (...) Samozřejmě toto není zvláštností australských náboženství. Iniciace jakožto symbolická smrt a vzkříšení je v historii náboženství široce známa."¹²⁴

Dost častá je sekvence několika iniciačních obřadů postupně na cestě z dětství do dospělosti (Van Gennepe, str. 71 aj.). Důležité - a zpravidla o poznání náročnější - jsou iniciace "náboženských profesionálů". Obojí se přitom může všelijak mísit a překrývat. Ve védské Indii se tři kasty souhrně nazývaly "dvojzrozcenci" - každý z nich (ne tedy jen příslušníci kněžské kasty bráhmanů) prošel znovuzrozením: "tento obřad je obdobou iniciací v dospívání, typických pro archaické společnosti," píše Eliade¹²⁵. "Učitel promění chlapce v embryo a po tři noci ho nosí ve svém těle... Učitel počne ve chvíli, kdy vloží dítěti ruku na rameno a třetího dne je dítě znovuzrozeno v bráhmanském stavu." Avšak takto znovuzrozený

¹²⁴ M. Eliade, *Australian Religions*, III., str. 62-68.

¹²⁵ M. Eliade, *Dějiny*, díl I., kap. 9/72 (str. 216 angl. verze).

člověk, kdykoli vykonával velkou oběť, procházel nezbytně dalším obřadem znovuzrození. Byl pokropen vodou (symbolizující mužské semeno), vstoupil do zvláštní chýšky (symbolizující dělohu), musel mít sevřené pěstě jako embryo atd..Teprve jeho zrození skrze oběť bylo skutečným zrozením, to tělesné mě lo jen malou cenu - oběť sama však byla i jeho smrtí, obětoval v ní vlastně vždy sám sebe. Výsledkem byla obnova a požehnání celého jeho okolí, i když ne podle hesla "dávám, abys dal", nýbrž proto, že jeho duchovní existence, jeho propojení s duchovním světem, měly blahodárný vliv na celé jeho okolí.¹²⁶

To nás přivádí zpět k tématu zasvěcení profesionála v Austrálii. Zvyklosti se lišily na různých místech. Někde zasvěcoval Nejvyšší, někde prostě duchovní bytosti, někde mýtičtí předkové, někde jiní medicinmani, někde duhový had.¹²⁷ Inicie, prováděné jinými bytostmi než Nejvyšším, se podobaly iniciacím známým ze Sibiře, od Inuitů, ze střední Asie a Jižní Ameriky - zahrnovaly usmrcení kandidáta, odnětí jeho vnitřností a dalších částí těla a jejich nahrazení magickými substancemi.¹²⁸ Zajímavé je, že iniciace, prováděné Nejvyšším (zjevoval se přímo a jeho charakteristickým znakem byly zářící či "rentgenové" oči), neměly tak drastický charakter. Mohly se odehrát kupříkladu politím posvěcenou vodou (kterou zasvěcovaní plně absorbovali), což mělo za následek růst křídél. Nebo obdrželi zvláštní lano, které jim umožňovalo šplhat do nebe.¹²⁹ Zkrátka jedním z cílů bylo rozhodně umožnit spojení mezi nebem a zemí, které dříve bývalo snadné, později však bylo ztraceno (příčemž nejméně jedna tradice zmiňuje jako následek nemoci a smrti).¹³⁰

V Bibli se znovuzrození objevuje ve dvou polohách: má totiž nejen svou novozákonní podobu, ale i starozákonní, velmi starobyrou a malebnou. Když necháme stranou všechny případy

¹²⁶ M. Eliade, *Dějiny*, díl I., kap. 9./74. (str. 220-222 angl. verze)

¹²⁷ M. Eliade, *Australian Religions* IV., str. 163, 171, 177.

¹²⁸ *Tamtéž*, str. 173.

¹²⁹ *Tamtéž*, str. 163-4.

¹³⁰ M. Eliade, *Australian Religions*, II., str. 212.

oddělení od starého, zástupné smrti a posvěcení, kterých je mnoho, ale daly by se třeba nazvat se znovuzrozením příbuzné, ne úplně totožné, stále ještě je tu případ Jákobův¹³¹. Ten by nás mohl zajímat, protože Jákob je "megalitická kultura". Když objeví *waku*, označí ji vztyčeným kamenem: je to pro něj úplně přirozené. Okolnosti, za kterých ji objevil, jsou dobře známy: prchal, aby si zachránil život před bratrem, jemuž podvodem ukradl otcovské požehnání. Co vlastně bylo jeho motivací, proč podváděl, není v celém příběhu jasně řečeno. O hmotný zisk mu šlo zřejmě také. I kdyby nebylo tradice (doložené mj. na tabulkách z Mari), že prvorozený syn dědí dvojnásob, požehnání je doslovně vypsáno a hmotnou složku má. Ale s největší pravděpodobností to nebylo jedinou touhou. Šlo také o propojení rodu s Nejvyšším, o to, aby "Hospodin byl jejich Bohem". Během útěku pak Jákob narazí na *waku* - nebo aspoň tak si to sám očividně vykládá - Nejvyšší se mu ukáže a velkoryse nabízí provinilci a psanci přesně to, oč nemorálními prostředky usiloval: ochranu, materiální prospěch, a k tomu všemu i sám sebe. Jákob reaguje označením místa, obětí a dalšími sliby.

Tím ale příběh nekončí. Po mnoha letech, během nichž se požehnání v hojnosti projevovalo ochranou, množením majetku a početnou rodinou, nastává chvíle, kdy je Jákob sám a v bezprostředním ohrožení života. Během temné noci prodělává dlouhý zápas, ve kterém neví, zda má být zabit a zda k tomu dojde - každopádně je během něj doživotně zmračen. V závěru dostane nové jméno. Toho, kdo s ním zápasil, Jákob okem nespátl, a na dotaz po jménu obdržel vyhýbavou odpověď - přesto konstatuje: "Viděl jsem Boha tváří v tvář a byl mi zachován život." Na prahu tohoto nového života je mu požehnání dáno znovu. Zkušenost má všechny klasické prvky iniciace kromě slova samotného.

Další léta? Série proher a katastrof. S bratrem se Jákob smířil, budiž. Ale obnovení důvěry nešlo tak daleko, aby chtěl přebývat příliš blízko. Jeho četné děti dorostly a začaly dělat problémy, vraždily pokojné obyvatelstvo, čímž uváděly celou rodinu do nebezpečí, a nepřátelsky až zvrhle se chovaly i k sobě navzájem. O nejmilejší dítě přišel a po léta je měl za mrtvé. Hojný majetek byl

¹³¹ Gn, kap. 27-33.

vážně ohrožen dlouhým hladomorem, zemi, tu zaslíbenou, s bolestí opuštěnou a po oné kruté noci znovu nabytou, zemi, která byla nejhmataelnějším znamením požehnání, musel Jákob znovu opustit a do smrti se do ní nevrátil.

Kupodivu však už nepochybuje. Nesnaží se zajistit stůj co stůj, jako to dělával v mládí. Nejvyšší *je* jeho Bůh, ať se děje cokoli. Jejich vzájemná smlouva je po způsobu megalitické kultury jako z kamene vytesaná. Je to zkrátka *skutečně* nový život. Věci se nedají vrátit tam, kde byly dřív. Není už Jákoba (přeloženo "Ten-který-podtrhuje-nohu"). Zůstal jen "Ten-který-zápasil-s-Bohem". Sám je vztyčeným kamenem - nesmazatelným svědectvím o tom, že Nejvyšší se nestyděl namlátit někomu, kdo po morální stránce zpackal úplně všechno. A ještě mu v závěru darovat nový život.

Celý národ, který nese jeho jméno (ano, jeho - nikoli jméno praotce Abrahama), je takovým vztyčeným kamenem s tímž poselstvím. Nejintenzivněji to prožívá asi prorok Ezechiel, když zakusil dlouhodobé morální selhání svého lidu a následné přesídlení, situaci zdánlivě beznadějnou po všech stránkách. Tehdy má vizi, v níž stojí v údolí suchých kostí: "Lidský synu, mohou tyto kosti ožít?" "Panovníku Hospodine, ty to víš." Stvořitel pošle své slovo a kosti se změní v zástup živých lidí. "Lidský synu, tyto kosti, to je všecken dům izraelský. Hle, říkají: Naše kosti uschly, zanikla naše naděje, jsme ztraceni. Toto praví Panovník Hospodin: Hle, já otevřu vaše hroby a vyvedu vás... vložím do vás svého ducha a oživnete."¹³²

Starozákonní znovuzrození má tedy všechny složky, které byly odhaleny u jiných kultur. Uzdravení, odvrácení neštěstí, požehnání. Vstup do duchovního světa. Přivlastnění Bohu, z něhož už nevede cesta zpátky. Nemálo důležitou složku očištění. Ale nejen to: vnitřní proměnu, která umožňuje jednat jinak než dřív.

Novozákonní znovuzrození bylo mnohokrát popisováno jako vypůjčené od sousedů, od okolních kultur. Ale jak vidíme, nic takového nebylo nutné. Mělo svou vlastní tradici, na niž mohlo navázat, a ta se táhla až k úsvitu historie. Dotažena do extrému je jen šetrnost vůči zasněvaným, neboť většinu iniciačních utrpení bere

¹³² Ez 37:3-13.

na sebe Nejvyšší sám.¹³³ Avšak podstatné prvky zůstaly stejné, jen jsou ještě zřetelněji vyjádřeny. Lidé, kteří žijí a chodí po světě, ale v podstatě jsou mrtví¹³⁴. Nutnost nového narození¹³⁵. Vstup do duchovního světa, do života, v němž se ráj stává skutečností teď a tady.¹³⁶ Díky nezrušitelnému společenství s Bohem, které je společenstvím mezi rodičem a dítětem¹³⁷. Nejen očištění, ale i vnitřní obroda pro lásku, radost a další potěšitelné vlastnosti¹³⁸.

Opakovat "křesťanství má de facto stejnou iniciaci jako všichni" je oblíbené. Proč to neobrátit? Mnozí mohli mít stejně bohatou a smysluplnou iniciaci jako křesťané - jen se svědectví o ní hůře dochovalo.

Pozorovali jsme lidi několika od sebe přes půl světa vzdálených kultur, jak podnikají neuvěřitelné stavební výkony... kvůli jedinému slunečnímu paprsku. Slunečnímu paprsku ne nepodobnému tomu Jákobovu žebříku: vždyť byl spojením mezi nebem a zemí, pro jehož ztrátu tolik mýtů truchlilo. Slunečnímu paprsku přinášejícímu obnovu života po zimě. Touha nechat se do tohoto procesu zapojit, ať už během pozemského života nebo po jeho skončení, aby i můj život byl obnoven, aby i pro mě se otevřela ztracená cesta k Nebeskému otci... no, připadá mi to zkrátka přece jen pravděpodobnější než ta snaha mít přesnější kalendář.

Tolik moje básnická fantazie na závěr.

¹³³ 1. Pt 1:3.

¹³⁴ Jan 5:25-29.

¹³⁵ Jan 3:3-8.

¹³⁶ Ef 2:1-10, Kol 1:13, 1. J 3:1-2.

¹³⁷ 1. J 1:1-4.

¹³⁸ Gal 5:22-23.

Perutě od obzoru k obzoru: několik studií o víře našich prapředků. © Laisi Finwen. Kresby Shalía, fotografie na obálce autorka. Vydání sponzoruje Spolek pro ochranu žížal v Brdských lesích r. 2013. Žádná část této knihy nesmí být kopírována a šířena bez písemného souhlasu autorky.

Spolek pro ochranu žížal je ryze imaginární charitativní organizace, jejímž členem se může stát každý, kdo se rozhodne přispívat k ochraně žížal nejrůznějšími dostupnými prostředky, zejména šířením informací o jejich velké užitečnosti. Členové nemají naprosto žádná práva, ale také žádné povinnosti.